

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI**

XX. YY ANADOLUSUNDA MATURİDİLİK

MUHAMMED ESAT KARABAĞ

**YÜKSEK LİSANS
TEZİ**

**DANIŞMAN
PROF. DR. DOĞAN KAPLAN**

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Esat KARABAĞ		
	Numarası	18810601084		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	XX. YY ANADOLUSUNDA MATURİDİLİK		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Esat KARABAĞ		
	Numarası	18810601084		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
	Tezin Adı	XX. YY ANADOLUSUNDA MATURİDİLİK		

Ehli Sünnet Kelamının kurucularından Ebu Mansur el-Maturidi, İmam Azam Ebu Hanife'nin görüşlerini sistematik hale getirerek Kelam ilmine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu alanda birçok önemli eser telif eden Maturidi'nin savaşlar, yağmalar vb. sebeplerle yalnızca iki eseri günümüze ulaşabilmiştir. Uzun yıllar boyunca Ebu Mansur el-Maturidi, belirli sebeplerle ihmal edilmiştir. Fakat onun görüşleri etrafında şekillenen Maturidilik mezhebi bu ihmale rağmen özellikle Türkler arasında yaygınlık göstermiştir. Yok olan birçok mezhebe rağmen Maturidilik mezhebinin günümüze kadar ulaşmış olması Ebu Mansur el-Maturidi'nin önemini anlamamıza yardımcı olur. Ebu Mansur el-Maturidi ve onun görüşleri etrafında şekillenen Maturidilik 20. yüzyıla gelinceye kadar yeteri kadar ilgi odağı olmamasına rağmen 20. Yüzyılda özellikle de Anadolu'da öne çıkmaya başlamıştır. Bunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu aklı ile zamanın ilim adamlarının payı büyük olmuştur. 20. Yüzyıl Anadolu'sunda Maturidiliğin öne plana çıkması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi, Maturidi, Maturidilik, Anadolu.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Muhammed Esat KARABAĞ		
	Student Number	18810601084		
	Department	Basic Islamic Sciences/History of Islamic Sects		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	AL-MATURIDIYYA IN THE TWENTIETH CENTURY OF ANATOLIA		

Abu Mansur al-Maturidi, one of the founders of Ahl as-Sunnah Kalam, systematized the views of Imam Azam Abu Hanifa and added a new dimension to the science of Kalam. Maturidi, who wrote many important works in this field, because of wars and other reasons, only two of his works have survived to the present day. For many years, Abu Mansur al-Maturidi was neglected for certain reasons. However, the Maturidi sect, which was shaped around his views, became widespread, especially among Turks, despite this neglect. The fact that the Maturidi sect has survived despite many extinct sects helps us to understand the importance of Abu Mansur al-Maturidi. Although the Maturidism which was shaped around Abu Mansur al-Maturidi and his views, was not the center of attention until the 20th century, it started to come to the fore in the 20th century, especially in Anatolia. The founding mind of the Republic of Turkey and the scientists of the time had a great share in this. The prominence of Maturidiness in 20th century Anatolia is the subject of this study.

Keywords: Kalam, The History of Islamic Sects, Maturidi, Maturidism, Anatolia.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
GİRİŞ	4
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	4
2. Maturidi'nin Yaşadığı Sosyo-Kültürel Çevre	5
BİRİNCİ BÖLÜM	8
İMAM MATURİDİ VE HAYATI	8
1. Künyesi, Doğumu ve Vefatı	8
2. Nesebi, Hocaları ve Öğrencileri	9
3. Eserleri	13
4. Maturidi'nin Yeterince Tanınmaması	14
İKİNCİ BÖLÜM	21
ANADOLUDA MATURİDİLİK	21
1. Selçuklular Döneminde Maturidilik	21
2. Osmanlılar Döneminde Maturidilik	25
3. Cumhuriyet Döneminde Maturidilik	30
3. 1. Diyanet İşleri Başkanlığının çerçevesinde Maturidilik	32
3. 2. Akademide Maturidilik	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	66
20. ASIR ANADOLUSUNDA MATURİDİYYE VURGUSU VE ÖNE ÇIKAN İSİMLER	66
1. İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)	66
1.1. Yeni İlmi Kelam	66
1.2. Diğer Eserleri ve Yazıları	69
2. Mehmet Şerefettin Yalçınkaya (1880-1947)	71
3. Hasan Basri Çantay (1887-1964)	72
3.1. Fıkıh-ı Ekber Tercümesi	73
3.2. Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim	74
4. Yusuf Ziya Yörükkan (1887-1954)	75
5. Diğer Kaynaklar	84
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88

ÖNSÖZ

Hamd Âlemlerin Rabbi olan Allah’a Salat ve Selam onun Habibinin üzerine olsun.

Tabiin döneminde Hasan-ı Basri’nin meclisinden ayrılan Vasıl b. Ata ile Mutezile mezhebi ortaya çıktı. Gayri İslami fikirlere karşı aklı ön plana alarak cevap üretmek amacıyla Mutezilenin kucağında Kelam ilmi doğmuştur. Hicri II. Asırda dört mezhep imamı ve İmam-ı Azam’ın önde gelen talebeleri gibi selef âlimleri Kelam ilmine karşı çıkmışlardır. Ancak daha sonra Selef âlimlerinden bazıları Kelam ilminin gerekli olduğu ve imani meselelerin akıl ile açıklanması gerektiği ihtiyacını hissetmişlerdir. Bundan dolayı İbn Küllab başta olmak üzere bazı âlimler bu meseleye zaman ayırıp Ehli Sünnet Kelamının temelini oluşturmuşlardır. Daha sonra bu temel üzere Ebu Mansur el-Maturidi ve Ebu’l-Hasen el-Eşari Ehli Sünnet kelimasını sistematik hale getirerek inşa etmişlerdir.

Henüz tam manası ile açıklanamamış sebeplerle Ebu Mansur el-Maturidi, Eşari’nin gölgesinde kalmış ve kendi mezhebine mensup tabakat yazarları tarafından bile ihmal edilmiştir. Tezimizde bu ihmalden sonra yirminci yüzyıl Anadolu’sunda Maturidi ve onun imamı olduğu mezhebi Maturidiliğe karşı bakış açısının nasıl olduğunu incelemek istedik.

Birinci bölümde konunun doğru zemine oturması için araştırmamıza konu olan Ebu Mansur el-Maturidi’nin Hayatı, eserleri, hocaları ve talebelerini inceledik. İkinci bölümde ise tezimizin çerçevesini oluşturan Anadolu topraklarında önceden hüküm sürmüş iki önemli devlet olan Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti’ndeki Maturidilik algısını ve esas tez konumuz olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti zamanında devletin ve İslami ilimlerle uğraşanların özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat fakülteleri üzerinden Maturidiliğe bakış açısını incelemek istedik, Daha sonra ise Üçüncü bölümde yirminci yüzyılda öne çıkan bazı isimler üzerinden, bu isimlerin eserlerini inceleyerek Maturidiliğe bakış açılarını ele aldık.

Tezimi yazarken bana engin tecrübe ve bilgisiyle her konuda yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Doğan KAPLAN Bey’e, üzerimde katkısı olan Doç. Dr. Aytekin ŞENZEYBEK ve Prof. Dr. Hüseyin AYDIN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamın bu konuda yapılacak nice çalışmalara kapı aralaması ümidiyle. Hata bizden başarı Allah’tadır.

Muhammed Esat KARABAĞ

KONYA 2022

GİRİŞ

Hz Peygamber zamanında hem itikadi hem de fıkhi açıdan bir ihtilaf söz konusu değildi. Çünkü din, henüz inmekteydi ve söz sahibi, soruların yöneltildiği tek bir kişi vardı. O da Hz Peygamberdi. İhtilaflar Hz Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmaya başladı. Günümüzde yaşayan mezheplerin oluşumu ise hicri 2. ve 3. asırda ortaya çıkmaya başladı.

Selef döneminde yeni bölgelerin fethinde, Müslümanların yeni kültür ve coğrafyalarla muhatap olmaları, beraberinde cevaplanması gereken yeni yeni sorular ve bunlara verilen yeni cevapları beraberinde getirdi. Bu da Müslümanlar arasında hem fıkhi açıdan hem de itikadi açıdan ihtilafların çıkmasına sebebiyet verdi. Bu fikir ve sualleri karşılamak üzere Ehli Sünnet içerisinde dahi Ebu Hanife, Şafii, Eşari, Maturidi, gibi hamleler ve farklı cevaplar vuku buldu. Her bir cevap ve her bir hamle yeni görüşlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu görüşlerin etrafında oluşan kümelenmeler de bir silsile ve mezhep meydana getirmeye başladı.

Bu mezheplerden biri olan, günümüzdeki Müslümanların yarısından fazlasının takipçisi olduğu Maturidiyye mezhebinin kurucusu Ebu Mansur el-Maturidi'nin hayatına geçmeden önce onun yaşadığı coğrafyanın Sosyo-Kültürel yapısını bir inceleyelim.

1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kelam ilmi daha doğrusu Akaid ilmi en erken oluşan ve konusu itibariyle en önemli ilimlerden biridir. Hicri ikinci asırda İmam Azam Ebu Hanife fıkıh ve akaid ilmiyle ilgilendi. Bu hususta İmam Azam Kur'an'a ve sahabilerden gelen rivayetlere dayanarak belirli kaideler oluşturmaya çalışmıştır. Bu kaideler, zamanla mevali denilen arap asıllı olmayanlar arasında özellikle de Türkler arasında yayılmıştır. Akla büyük önem veren bu sistemi Ebu Mansur el-Maturidi, geliştirerek kendi adıyla anılan bir mezhep oluşacak şekilde geliştirmiştir. Maturidilik denilen bu mezhep günümüzde Ehli Sünnet Müslümanların yarısından fazlasının tabi olduğu geniş coğrafyaya yayılan bir mezheptir. Bu kadar geniş kitleye yayılmasına rağmen bu mezhep, Maturidilik kadar olmasa da ciddi takipçisi olan bir diğer Ehli Sünnet Mezhebi olan Eşariliğin gölgesinde kalmıştır. Özellikle kurucu Ebu Mansur el-Maturidi, kendi mezhebinden tabakat yazarları tarafından dahi ihmal edilmiştir. Maturidilik, gerek Selçuklularda gerekse Osmanlılarda medrese sitemlerinde olmasa da görünmez bir aktör olarak var olagelmıştır. Bu kadar ihmale rağmen halen Maturidiliğin büyük kitlelerin itikatta

mezhebi olma özelliği onun ne kadar mühim ve kuvvetli olduğunu göstermektedir. Ebu Mansur el-Maturidi ve Maturidilik, daha sonra özellikle 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılda parlamaya başlamıştır. İşte çalışmamızda bu dönemlerde Maturidiliğe bakış açısının nasıl olduğunu? Neden bu dönemde parlayıp hakkında araştırma ve makalelerin yaygınlaştığını araştıracağız.

2.Maturidi'nin Yaşadığı Sosyo-Kültürel Çevre

Ceyhun nehrinin doğu kısmı ile Seyhun nehrinin batı kısmında kalan bölgeye İslam'dan önce Hayatıla, İslam'dan sonra ise Maverannnehir denilmektedir. Ceyhun nehrinin batı kısmında kalan bölgeye ise Horasan adı verilmektedir. Bu gölgedeki Tirmiz, Nesef, Buhara gibi önemli merkezlerden birisi de Semerkant'tır. Bugün geniş halk kitlelerinin itikatta mezhebi olan Maturidiliğin imamı Ebu Mansur el-Maturidi, işte burada, bugün Özbekistan sınırları içerisinde kalan Semerkant'a bağlı Maturid kasabasında dünyaya gelmiştir.

Semerkant 93/711 yılında Emeviler'in Horasan valisi Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilmiştir. Fethedilmeden önce burada Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinler hakimdi. Semerkant ve çevresinde hatırı sayılır sayıda Yahudi ve Hristiyan yaşıyordu. Fetih sırasında halkın çoğunluğunu Zerdüştlerden oluşuyordu. Daha sonra buraya Müslüman halk yerleşti ve şehrin nüfusunun çoğunluğu Doğu İranlı Soğdlular oluşturuyordu. Daha sonra nüfus yoğunluğu bakımından Türkler ve arkasından Araplar geliyordu.¹

Semerkant bölgesi, Ebu Mansur el-Maturidi döneminde yani üçüncü asrın sonu dördüncü asrın başında, önceleri Abbasi devletine bağlı yarı özerk bir yapı ile yönetilirken daha sonra Samaniler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Samaniler yönetimi, bu bölgede halka ve özellikle de âlimlere düşünce özgürlüğü ve hoşgörü sunuyordu. Samaniler bir siyasi rekabete de meydan vermediğinden bölgede sükûnet hâkimdi. Hatta halk arasında “Samanoğullarına bir ağaç dahi ayaklanacak olsa kurur kalır” sözü meşhur olmuştur. Samani yöneticilerinin bu hoş görüşü ve İslam dünyasının diğer yerlerindeki siyasi çekişmeler sonucu âlimlerin baskı görmeleri bu bölgeye büyük beyin göçlerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Samaniler Devleti, Selçukluların desteğini alarak Gazneli Sultan Mahmut tarafından 395/1005 yılında yıkılincaya kadar Karahanlılarla mücadele etmişlerdir. Samanilerin bulundukları bölgede Haricilik, Mutezile, Zeydilik, İsmailik gibi birçok mezhep mensubu baskı gördükleri diğer coğrafyalardan gelerek mezheplerini yaymışlardır. Fakat bu mezheplerden hiçbirisi bu

¹ Osman Aydın, “Semerkant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 36/482.

bölgede yaygın olan Hanefiliğin önüne geçememiştir. Ebu'l-Muin en-Nesefî, Maverâünnahir ve Horasan bölgelerinin tamamının, Merv ve Belh gibi şehirlerin baştan beri Ebu Hanife'nin mezhebine bağlı olduğunu söyler. Ebu Hanife'nin görüşlerini bu bölgeye getiren ilk isim ise Ebu Mukatil es-Semerkandi'dir.² Samani idarecilerinin Hanefî olması ve Hanefileri desteklemesi Hanefiliğin bu bölge de rahat yayılabilmesine sebep teşkil etmiştir.

Maturidiliğin doğup geliştiği bu coğrafya Hanefiliğin olduğu kadar Mürcie'nin de yaygın olduğu bir coğrafyaydı.

Ebu Mansur el-Maturidi, Eşari gibi mezhep değişikliği ve reddi miras sonucu görüşlerini geliştirmemiştir. Hoca silsilelerinden de anlaşılacağı üzere Maturidi'nin gelmiş olduğu köklü bir gelenek söz konusuydu. Ebu Mansur el-Maturidi de her fırsatta bu geleneğe bağlılığını vurgulamaktaydı. Bir köklü geleneğin devamı olmanın Maturidiliğe sistemli ve insicamlı olmayı sağladığı gibi Eşariye nazaran daha az coğrafya da yayılmasına sebep olmuştur.³

Eşari ile Maturidi birbirlerine yakın görüşler ileri sürmüş olmasına rağmen Ebu Mansur el-Maturidi'ye Eşari'nin doğudaki temsilcisi gibi bir tavır içerisine girilmemesi gerekir. Öncelikle böyle bir konum yaşadıkları dönemin aynı olmasından, dahası henüz Eşari Mutezile mezhebine mensup iken Maturidi'nin yüksek ihtimalle *Kitabu't-Tevhid*'ini yazmış bulunmasından dolayı uygun değildir. İki ekolün de Mutezile'ye karşı verdikleri mücadele, iki ekolün de sünnete olan bağlılıkları onları Sünni çatı altında bir araya getirmektedir.

Eşari'nin ve Maturidi'nin kitapları incelendiğinde Semerkant bölgesindeki mezhebi çeşitlilik Ebu Mansur el-Maturidi'nin kitaplarına da yansımıştır. Maturidi'nin kitaplarında Eşari'nin kitaplarından çok daha fazla fırka muhatap alınıp eleştirilmektedir.

Genel olarak Maverâunnehir özelde ise Semerkant çevresi, Hicaz ve Bağdat merkezli tartışmalardan uzak olarak kendine özgü bir yapı geliştirmiş ve İslam düşünce geleneğine bir çok eser ve alim kazandırmıştır.

Semerkant çevresiyle ilgili bilgi veren 10. yüzyıl İslam coğrafyacılarından İranlı alim el-İstahri Semerkant ve halkını öve öve bitirememektedir. Aynı şekilde, İstahri'nin eserindeki bölge haritalarının kaynağı olan ibn Havkal ve Makdisi, Maturidi'nin yaşamış olduğu hicri 4. asır dini, kültürel ve siyasi hayatının canlılığını ve cazibesini bütün detaylarıyla anlatmaktadır.. Bu döneme canlılığını kazandıran en önemli özelliklerden biri Mutezile, Kerramiye, Şia ve Hariciler gibi gruplar arasındaki sert tartışmaların çok olmasıydı. Makdisi,

² Şaban Ali Düzgün, "Semerkant İlmi Havzası ve Maturidi", *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, 16.

³ Mehmet Kalaycı, "*Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*", (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 113.

bölgede sultanın düzenlediği akşam tartışma meclislerinin varlığını haber vermekte, Şafiiler ve Hanefiler arasındaki keskin rekabetin ve yine Şia ile Kerramiye arasındaki itikadi tartışmaların bu meclislerde yapıldığını anlatmaktadır. Makdisi, aynı zamanda bölgede Mücessime, Karamita ve Rafizilerin bahsetmektedir.⁴

⁴ Düzgün, “*Semerkant İlmi Havzası ve Maturidi*”, 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MATURİDİ VE HAYATI

Çalışmamızda mercek altına alacağımız konu genel itibariyle ‘Maturidilik’ olduğundan dolayı, bu mezhebin kurucu imamı Ebu Mansur el Maturidi’nin doğumu, vefatı, eserleri, hocaları ve talebeleri, neticede tüm hayatının öncelikle ortaya konulmasını faydalı buluyoruz. Bu bölümde İmam Maturidi’nin tarihsel hayatı, ilmi ve düşünsel hayatı, hoca ve öğrencileriyle eserleri hakkında bilgi verilecektir. Bu bilgiler daha sonraki verilecek olan bilgilere zemin hazırlayacaktır.

1. Künyesi, Doğumu ve Vefatı

Asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Mahmud olan Ebu Mansur el-Maturidi es-Semerkandi el-Hanefî olan İmam Maturidi’ye zaman içerisinde birçok kimse tarafından İmamü’l Hüda, Şeyhu’l-İmam, Alemü’l-Hüda, Reisü’l-Mütekellimi vb. künyeler kullanılsa da genellikle doğduğu yere nisbet edilerek Ebu Mansur el-Maturidi olarak bilinmektedir.

Ebu Mansur el-Maturidi bugün Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Semerkant şehrine bağlı Maturid köyünde veya kasabasında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda net bir bilgi verilmesi de öğrencilik yaptığı hocaları asarında ismi geçen ve en erken tarihte vefat eden Muhammed b. Mukatil’in vefat tarihine bakacak olursak 230/844’lü yıllarda doğduğu söylenebilir. Hatta net bir tarih belirtecek olursak 238/862 senesini gösterebiliriz.⁵

Ebu Mansur el-Maturidi’nin vefat tarihinde ise doğum tarihi kadar olmasa da ihtilaf vardır. Genellikle kaynaklarda Hicri 333 tarihi verilirken Kevseri, Kutbuttın el-Halebi’den 332 tarihini nakleder. Bazı kaynaklarda ise vefat tarihi 336 şeklinde geçmektedir.⁶ İttifak ile kabul edilen husus ise Ebu Mansur el-Maturidi’nin Ebu’l Hasen el-Eşari’den kısa bir süre sonra vefat ettiğiidir. Birçok kaynakta Hicri 333 tarihini zikretmektedir. Bu tarih farklılıklarının bir kısmı istinsah kaynaklı problemlerden dolayı olabileceği gibi bazısı da talebelerin hocalarının söylediğini yanlış aktarmasından kaynaklı da olabilir.

⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, (İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 138.

⁶ Şükrü Özen, “Maturidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/147.

2. Nesebi, Hocaları ve Öğrencileri

Semani ve Zebidi onun Arap olduğunu iddia etmişlerdir.⁷ Fakat hem yazdığı eserler hem de kaynaklar incelendiğinde bu iddianın zor bir ihtimal olacağı anlaşılabılır. Öncelikle Maturidi'nin yetiştiği bölgede kaleme alınan kaynaklarda böyle bir bilgi yoktur. Daha sonra Maturidi'nin eserleri özellikle de *Kitabu't-Tevhid'in* Arap dili bakımından bazı ifade bozuklukları, gramer hataları ve ağdalı bir yapısının olması onların Arap olmayan biri tarafından kaleme alındığını göstermektedir. Eserlerinde ifadelerin zaman zaman Türkçe cümle yapısına uygun biçimde kurulması eserlerin Türk asıllı bir alime ait olduğunun en bariz kanıtıdır. Kendi mensupları tarafından Eşari'nin Arap asıllı olmasıyla övünülürken, aynı şeyin Maturidi için yapılmaması da onun Arap olmadığının bir başka delilidir.⁸

Arap olduğu iddiasının ilerisinde Ebu Mansur el-Maturidi'nin Ebu Eyyüb el-Ensari'nin soyundan geldiği iddia edilmiştir. Bu iddiayı Zebidi ve Semani belirtmektedir. Ayrıca *Kitab'ut-Tevhid'in* yazma nüshasının kenarına bilinmeyen biri tarafından alınmış bir notta karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılan iddianın asılsız olduğunu bir önceki paragrafta belirtmiştik. Zaten onun soyunun Ebu Eyyüb el-Ensari'ye dayandıran Zebidi bile Ebu Mansur el-Maturidiye bu nispetin takdir ve şerefleendirme amacıyla kullanılabileceğini belirtmektedir.

Ebu Mansur el-Maturidi'nin bize ulaşan eserleri ve talebelerinin eserlerindeki ipuçları incelendiğinde onun Türk asıllı biri olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Ebu Mansur el-Maturidi'nin yaşamış olduğu coğrafyada Ebu Hanife'nin fıkhi ve akidevi görüşlerinin aktarıldığı ve öğrenildiği Daru'l-Cüzcaniyye ismiyle meşhur olmuş bir medrese bulunmaktaydı. Maturidi burada eğitim aldı ve ilk olarak bu medresedeki hocalarla irtibata geçti. Bu medresedeki hocaları incelediğimizde Maturidi Ebu Hanifenin öğrencisinin öğrencisi sayılmaktadır.

Kaynaklarda Ebu Mansur el-Maturidi'nin hocalarıyla ilgili beş çeşit hoca silsilesi belirtilir. Bu silsileler şunlardır;

(1)

İmam-ı Azam Ebu Hanife(150/767)

⁷ Ahmet Ak, *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 28

⁸ Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, 24

Muhammed b. Hasan eş-Şeybani (189/804)

Ebu Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcani

Ebu Abdullah b. Ebu Bekr el-Cizcani (285/898)

Ebu Bekr Ahmet b. İshak el-Cüzcani

Ebu Nasr Ahmet b. Abbas el-İyazi

Ebu Mansur el-Maturidi (333/944)

(2)

İmam-ı Azam Ebu Hanife (150/767)

Muhammed b. Hasan eş-Şeybani (189/804)

Muhammed b. Mukatil er-Razi (248/862)

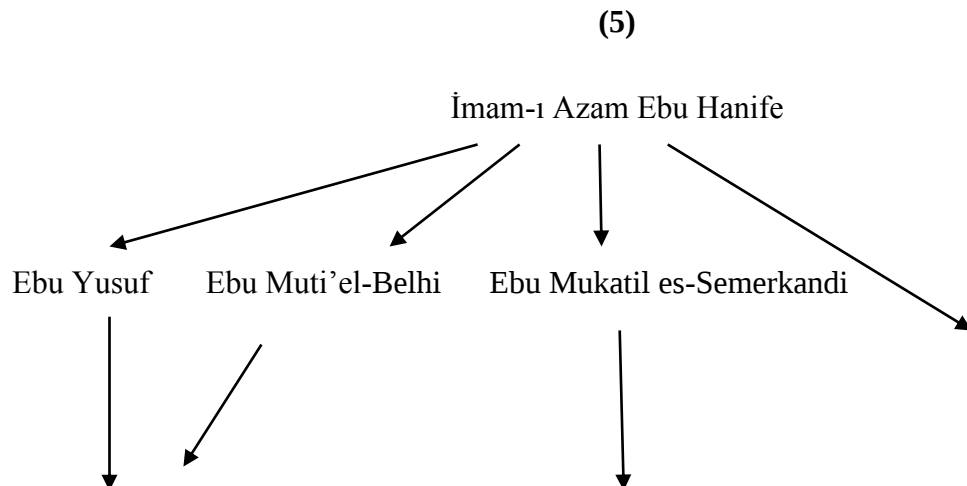
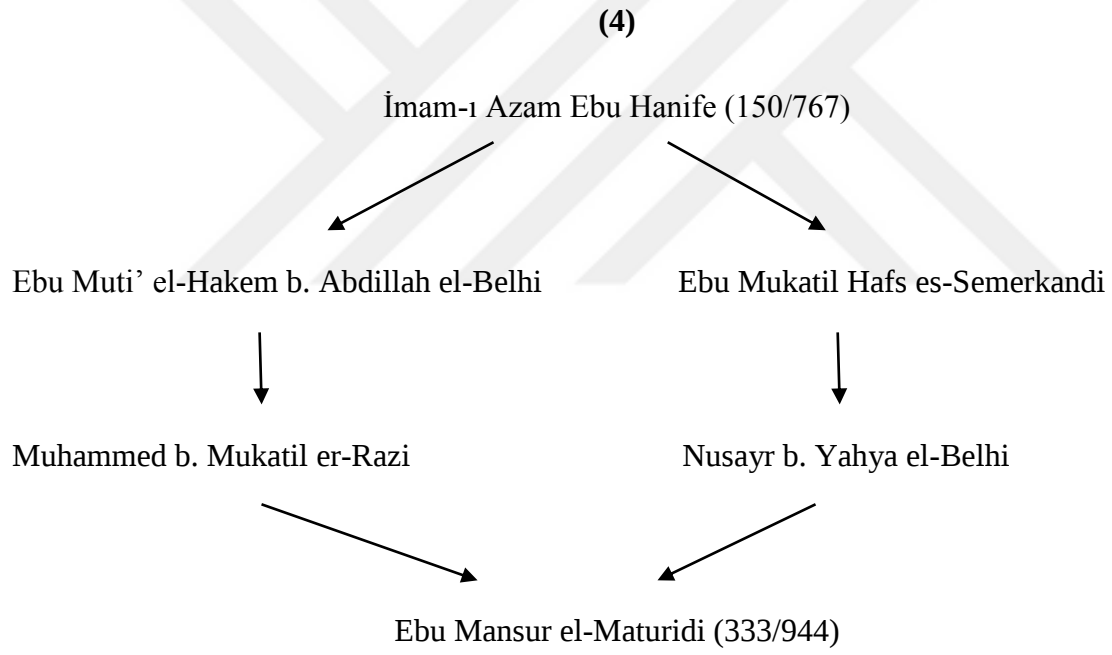
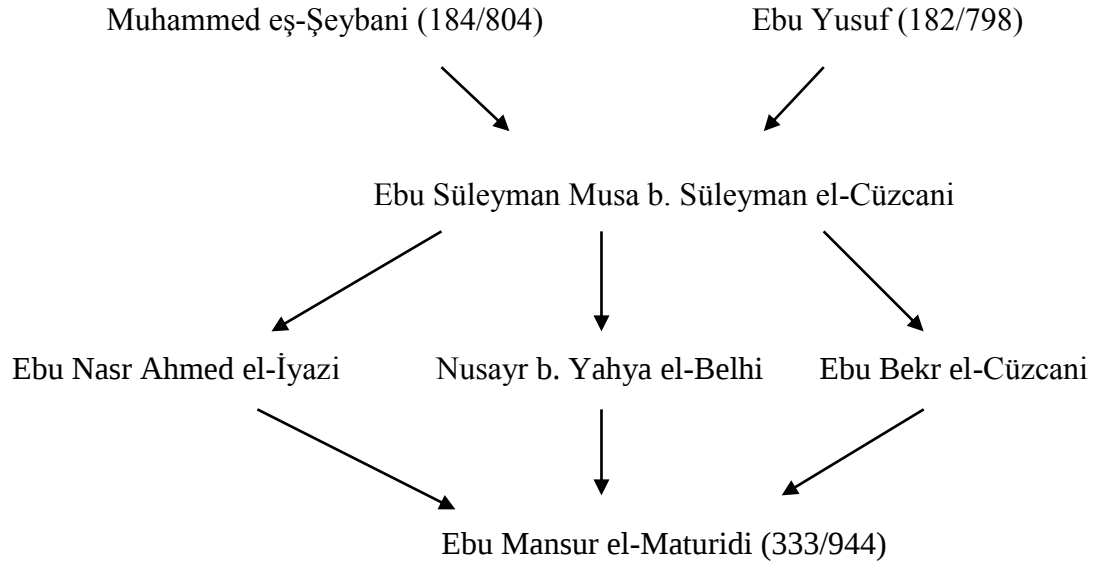

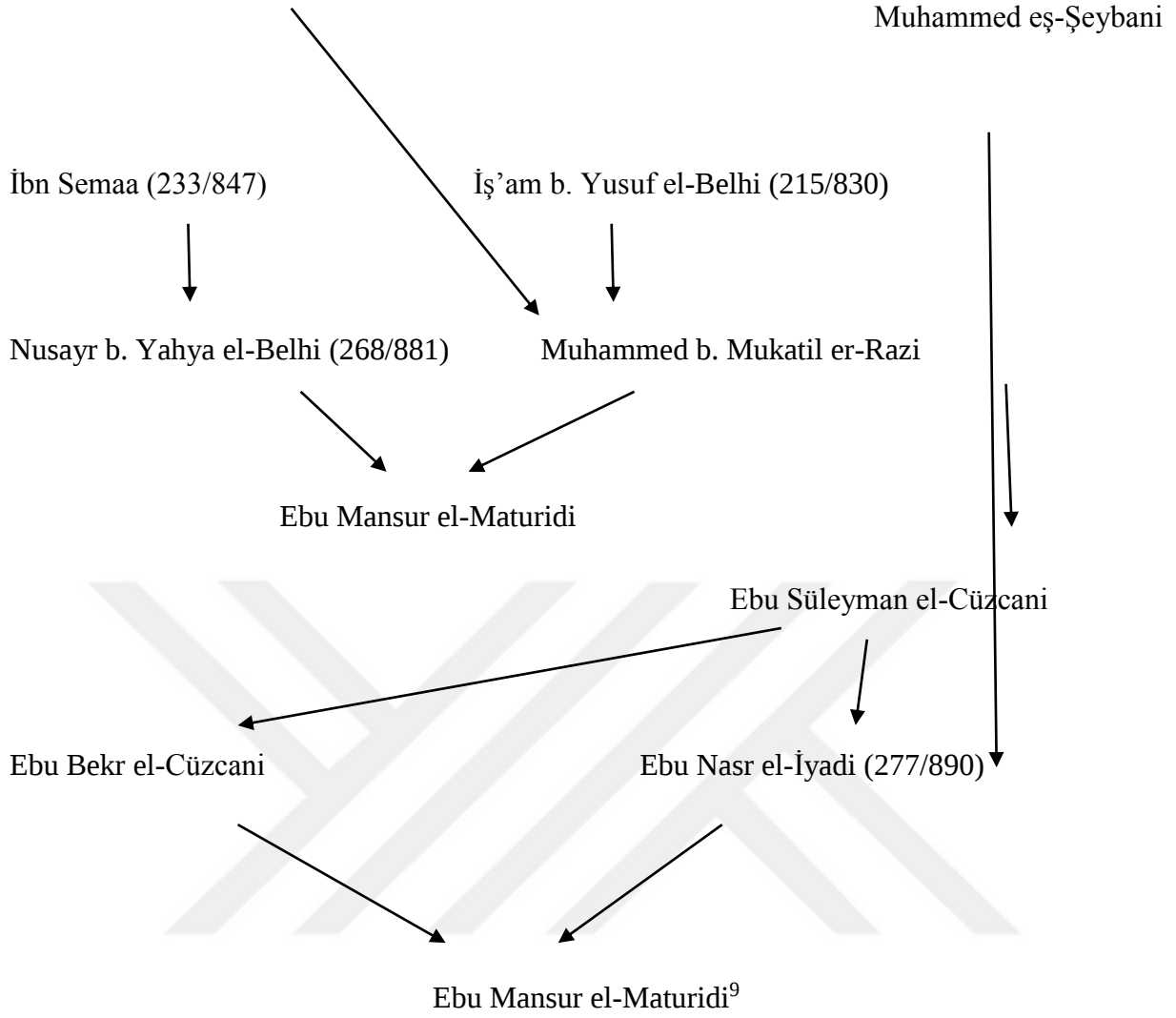
Ebu Mansur el-Maturidi (333/944)

(3)

İmam-ı Azam Ebu Hanife (150/767)

Talebeleri

Ebu Mansur el-Maturidi'nin hocalarında olduğu gibi talebelerinin de çok azının ismine ulaşabiliyoruz. Çok azının ismine ulaşabiliyoruz dememizin sebebi ömrü ilim ile geçmiş birinin bu kadar az talebesi olmasının mantıken mümkün olmamasından kaynaklanıyor. Kaynaklarda ismi geçen talebeleri şunlardır;

Ebu'l Kasım İshak b. Muhammed b İsmail el-Hakim es-Semerekandi (340/951, Ebu'l Hasan Ali b. Said er-Rüstuğfeni (345/956), Ebu Ahmet b. Ebi Nasr Ahmet b. Abbas el-İyazi ve Ebu Muhammed Abdulkarim b. Musa el- Pezdevi.

Ebu Mansur el-Maturidi'ye eserleri kanalıyla dolaylı olarak öğrenci olan sonraki alimler, Maturidiliğin oluşmasında ve fikirlerinin geliştirilmesinde onun ilk öğrencileri kadar

⁹ Ak, *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik*, 40.

etkili olmuşlardır. Bunlar arasında en meşhur olanları Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (493/1100), Ebü'l-Muîn en-Neseî (508/1115), Ömer en-Neseî (537/1142), Sirâceddîn Ali b. Osman el-Ûşî (575/1179), Nureddin es-Sabûnî (580/1184), Ebü'l- Berekât en-Neseî (710/1310) ve İbnü'l-Hümmam (ö. 861/1457)'dir.¹⁰

3. Eserleri

Ebu Mansur el-Maturidi, günümüzde sanılanın aksine sadece akaid alanında eser bırakmamıştır. Maturidi, Kelamın yanında fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, kıraat, mezhepler tarihi alanlarında pek çok eser bırakmıştır. Üstelik bu ilimlere vukufiyetinin ne kadar fazla olduğu günümüze ulaşan eserlerini incelediğimizde ortaya çıkmaktadır. Ebu Mansur el-Maturidi'nin tespit edilebilen on dört eserinin¹¹ yalnızca iki tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserlerin çoğu savaşlar, doğal afetler, göçler vb. nedenlerle yok olmuşlardır. Günümüze ulaşan eserleri *Tevilat-ı Kuran'ın* dünya üzerinde tesbit edilebilmiş kırka yakın nüshası, *Kitabu't Tevhid* adlı kitabının ise tek nüshası bulunmaktadır. Bu kitap, yani *Kitabu't Tevhid* Maturidi'ye bir mütekellim olarak şöhret kazandıran eser olarak bilinmektedir.¹² Bazı İslam düşünürleri Ehli Sünnet Kelamın kurucusunu Ebu'l-Hasen el-Eşari olarak görmektedirler. Fakat *Kitabu't-Tevhid'in* varlığı onların bu düşüncelerini boşa çıkartmaktadır. Çünkü Eşari'nin kırk yaşından sonra Mutezileden ayrıldığını düşünecek olursak Ebu Mansur el-Maturidi çoktan *Kitabu't-Tevhid'ini* yazmış olmalıdır.

Kitabu't-Tevhid, bir mukaddime ve beş bölümden oluşmaktadır. Bu eserde Ebu Mansur el-Maturidi, epistemoloji(bilgi kuramı), uluhiyet, nübüvvet ve semiyat konularına yer vermiştir. Bunun yanında Maturidi eserde klasik kelam kitaplarında sıklıkla bulunan imamet konusuna yer vermemiştir.

Kitabu't-Tevhid, dünya kütüphanelerinde bulunabilen tek nüshasına dayanılarak Dr. Fethullah Huleyf tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Ancak bu tahkik içerisinde çok sayıda hatanın bulunması ve tamamlayıcı bilgi verecek dip notlarından yoksun olması sebebiyle eser, aynı nüshaya dayanılarak Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından tekrar tahkik edilmiştir. Bekir Topaloğlu, bu yeni tahkikten hareketle eseri Türkçeye tercüme etmiştir.

¹⁰ Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, 26.

¹¹ Ak, *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik*, 44.

¹² Recep Önal, "Maturidi'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* 8/3 (2013), 331.

Ebu Mansur el-Maturidi'nin günümüze ulaşan ikinci eseri olan *Tevilat'ul-Kuran* adlı eserinin ise dünya üzerinde *Kitabu't-Tevhid*'den daha fazla yazma nüshası bulunmaktadır.

Kuran-ı Kerim tarih boyunca pek çok kişi tarafından tefsir edilmiş ve edilmeye de devam etmektedir. Bu tefsirler eğer rivayet ağırlıklı yapılmış ise o tür tefsirlere rivayet tefsiri, yok eğer akli yorumlara göre yapılmış ise bu tür tefsirlere dirayet tefsiri denir. Bu iki tefsir türü düşünüldüğünde Ebu Mansur el-Maturidi dirayet tefsiri yazarlarının öncülerinden kabul edilebilir. *Tevilatü'l-Kuran* eseri de buna en büyük örneğidir.

Ebu Mansur el-Maturidi, *Tevilatu'l-Kuran* adlı eserinde yalnız ayet yorumlarına değil itikadi ve fıkhi görüşlerine de yer vermiştir. Bu yüzden *Tevilatu'l-Kuran* Maturidi'nin kelami ve fıkhi görüşlerinin tesbitinde en önemli kaynaktır.

Tevilat'ın bir kısmı vefatına kadar Bekir Topaloğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş, vefatından sonra Yusuf Şevki Yavuz editörlüğünde bir komisyon tarafından on sekiz cilt olarak Türkçeye çevrilmiştir.

Günümüze ulaşsın ulaşmasın Maturidi'ye ait olduğu tespit edilen eserler şunlardır;

1-*Kitabu't-Tevhid*

2-*Tevilatu'l-Kuran*

3-*Kitabu'l-Makalat*

4-*Kitabu'l-Cedel fi Usuli'l Fıkh*

5-*Kitabu Reddi Evaili'l Edille Li'l-Ka'bi*

6-*Kitabu Reddi Tehzibi'l-Cedel Li'l-Kabi*

7-*Kitabu Beyani Vehmi'l-Mutezile*

8-*Reddü Va'idi'l-füssâk li'l-Kâ'bî*

9-*Reddü'l-Uşûli'l-ḥamse li-Ebî 'Ömer el-Bâhilî*

10-*Reddü Kitâbi'l-İmâme li-ba'zi'r-Revâfîz*

11-*er-Red 'ale'l-Ḳarâmiṭa (fi'l-uşûl)*

12-*Me'âhizü (Me'ḥazü)'ş-şerâ'i' fi uşûli'l-fıkh*

13- *er-Red 'ale'l-Ḳarâmiṭa (fi'l-fürû')*

14-*Şerhu'l-Câmi'i'ş-şagîr*

4. Maturidi'nin Yeterince Tanınmaması

Ebu Mansur el-Maturidi'nin kelim, biyografi vb. klasik kaynaklarda yeterince dile getirilmemesi ve onun görüşlerine yer verilmemesi son zamanlarda çokça dillendirilen bir

husustur. İslam coğrafyasının başka yerlerindeki Türk ve Hanefi olmayan müelliflerin kaleme aldığı eserlerde bu hususun böyle olduğu kısmi olarak da anlaşılabilir de Maturidi'nin kendi yaşadığı coğrafyasında yazılan eserlerde adına uzun süre rastlanmaması ve görüşlerine yer verilmemesi dikkat çekici ve merak edilen bir konudur. Her ne kadar bazı yazma eserlerde kendisinden bir otorite olarak bahsedilse de¹³ bu kitapların sayısı Ebu'l-Hasen el-Eşari'den bahseden kitapların sayısı ile kıyaslandığında çok fazla bir yekûn tutmadığı görülecektir.

Ebu Mansur el-Maturidi, kelam, fıkıh vb. alanlarda çok önemli eserler vermesine ve sünni dünyada kendisi adına mezhep oluşturulan az sayıdaki isim arasında bulunmasına rağmen tabakat eserlerinde ya hiç bahsedilmemiş yahut da çok az bahsedilmiştir.

Maturidilik, hemen hemen tamamı 8./14. asırdan önce yazılmış olan makalat kitaplarının hiçbirinde zikredilmemiş ve hakkında bilgi verilmemiştir. Eşari'nin Ebu Mansur el-Maturidi'yi *Makalatu'l-İslamiyyin*'de zikretmemesi, eserin yazılış tarihi dikkate alındığında(300/912) tuhaf görünmemektedir. Ancak benzer tutumun Abdulkahir Bağdadi (ö.429/1037), İbn Hazm (ö.456/1064) ve Şehristani (ö.548/1153) gibi oldukça geç döneme ait yazarlarda da görülmesi oldukça dikkat çekicidir. Mukaddime adlı eseriyle çok iyi bir Kelamcı olarak kendini kanıtlayan İbn Haldun bile Maturidi hariç sayısız Kelamcıyı orada ismen zikretmiştir.¹⁴

Yapılan tespitlere göre Maturidi'ye ve görüşlerine eserlerine ilk yer veren kendi talebelerinden Ebu'l-Hasan Ali b. Said er-Rustuğfeni'dir.¹⁵ Hanefi olmayan tarihi kaynaklarda ise Maturidi'den ilk defa Şafii alim Ebu Asım Muhammed b. Ahmed el-Herevi el-Abbadi'nin(ö.458/1066) *Kitabu't-Tabakati'l-fukahai's-Şafiiyye* isimli eserinde bahsedilmektedir.¹⁶

Ebu Mansur el-Maturidi'nin kendine özgü izahları onu tarihte unutulmayan isimler arasına katmaktadır. Her ne kadar günümüzde onun adına birçok çalışma yapılmış olsa da,

¹³ “Örneğin İbn Yahya'nın *Şerhu cumel-i usulu'd-din*'i bu konuda son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Diğer yandan da Hanefi alimlerin kendi dönemlerindeki güncel problemlerle ilgili çözümleri içeren Fevaid, Nevazil, ve Havedis, Havi fi'l-Fetava, el-Munteka ve Fetava adıyla yazılan eserlerde ve erken dönem Hanefi fıkıf usulü eserlerinde Maturidi'nin güncel problemlerle ve hayatıyla ilgili biyografik eserlerde olmayan son derece önemli bilgiler bulunmaktadır.” Detaylı bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 58

¹⁴ Rudolph, *Maturidi ve Semerkant'ta Ehli Sünnet Kelamı*, çev. Özccan Taşçı, 24

¹⁵ Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Maturidi ve Maturidilik*, (İstanbul, 2008), 138.

¹⁶ Şükrü Özen, “Yeterince Tanınmayan bir İmam: Maturidi”, *Marife Dergisi* y.5/3, 2005, s.1

Maturidi Problemi veya *Maturidi'nin bilinmezliği*¹⁷ gibi çalışmalar ve yapılan çalışmalarda halen Maturidiliğin hakkıyla anlaşılamadığının belirtilmesi, bu alanın halen izaha muhtaç bir alan olduğunu göstermektedir.

Ebu Mansur el-Maturidi, kasti olarak mı görmezden gelindi yoksa gerçek manada tanınmadı mı? Bu halen cevabı kesin olarak bulunamamış bir sorudur. Bu soruya verilen cevapların bazıları şunlardır;

İlk olarak Ebu Mansur el-Maturidi'nin yaşadığı bölge olan Maverannehir bölgesi o zamanın ilim ve kültür havzası olan Bağdat ve civarından uzak kalmaktadır.¹⁸ Bu, teknolojinin ve medyanın çok geliştiği günümüzde dahi geçerliliğini koruyan bir etkidir. Bir ilimde ihtisaslaşmış bir bölgede veya her hususta merkez kabul edilen bir bölgede yapılan çalışmaların bırakmış olduğu etki, bu bölge dışında yapılan çalışmalar kadar yankı uyandırmamaktadır.

İkincisi, Maverannehir bölgesine Bağdat veya diğer ilim havzalarına olduğu kadar talebe seyahatlerinin yapılmaması. Bu da Maturidi'nin ihmal edilmesi konusundaki önemli bir etkidir. Çünkü bir fikri devam ettirip yayılmasına sebep olan genellikle ilim adamının geride bıraktığı, gerek telif ettiği eserleriyle gerekse yapmış olduğu seyahat ve oralarda yetiştirmiş olduğu talebelerle yayılmasına vesile olmaktadır. Maverannehire olan talebe seyahatlerinin az olması buradaki ilim adamlarının aktarabileceği talebe yelpazesinin daralması anlamına gelmektedir. Bu da fikir ve görüşlerin yayılmasını ve kalıcı hale gelmesini ciddi şekilde etkilemiştir.

Üçüncüsü, Ebu Mansur el-Maturidi'nin müstakil bir mezhep kurma düşüncesi yerine bir mezhep imamının görüşlerini devam ettirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmesi. Tabi ki hiçbir mezhep imamı ilimi yolculuklarında ve yapmış oldukları çalışmalarında bir mezhep kurma gayesi gütmemişlerdir. Fakat yapmış oldukları özgün yanıtlar ve kullanmış oldukları metot onları müstakil bir mezhep haline getirmiştir. Ebu Mansur el-Maturidi ise her ne kadar kendine özgü bir metodu olsa da eserlerinde sıkça İmamı Azam Ebu Hanife'nin görüşlerinin devamı olduğunu ve ona tabi olduğunu ifade etmesi onun müstakil bir mezhep imamından ziyade, Hanefi mezhebindeki bir şarih olarak algılanmasına sebep olmuştur.

¹⁷ Bu iki başlıktaki makale de Montgomery Watt'a ait makalelerdir. '*Maturidi Problemi*' isimli makalesi Prof. Dr. Sönmez Kutlu tarafından çevirilerek '*İmam Maturidi ve Maturidilik*' isimli eserinde yayınlanmıştır.

¹⁸ Rudolph, *Maturidi ve Semerkant'ta Ehli Sünnet Kelamı*, çev. Özccan Taşçı, 20

Hatta şarkiyatçı Ulrıh Rudolph, en önemli Hanefî alimlerden biri kabul edilen Ebu'l-Yüsr el-Pezdevi (ö.493/1100) ile Maturidiye mezhebini geliştiren önemli isimler arasında yer alan Ebu'l-Muin en-Nesefî'nin bile Maturidi'yi Maveraunnehr'de Ehli Sünnet Kelamının kurucusu olarak değil de, Ehli Sünnet Kelamının kurucusu olan İmam Azam Ebu Hanife'nin önemli bir temsilcisi ve bu öğretiyi ustaca ortaya koyup yorumlayan bir takipçisi olarak gördüklerini söylemektedir.¹⁹

Dördüncüsü, Ebu Mansur el-Maturidi'nin İmamı Azam Ebu Hanife'yi gölgede bırakarak, onun yerini alabileceği endişesiyle Hanefî çevreler tarafından ihmal edilmesi. Bu tabi ki bazı kesimlerce yapılmış olma ihtimali vardır. Bir ilim adamının görüşlerinin ilk olarak kendi çevresi ve mensup olduğu mezhep eşrafı tarafından yaygınlaşması gerekmektedir. Fakat mezhep veya mezhep imamı taassubu buna engel olarak Maturidi'nin kasti olarak görmezden gelinmiş olabileceği ihtimalini zihinlere getirmektedir.

Beşincisi, Ebu Mansur el-Maturidi'nin bizzat kendisinin fazla seyahat etmemiş olması. Mezhep imamlarının birçoğuna baktığımız zaman farklı nedenlerle birçok coğrafyaya seyahat ettiklerini görmekteyiz. Bu seyahatlerinde kendi görüşleri değişe bildiği gibi seyahat ettikleri coğrafyalara görüşlerini aktarabilme imkanı bulmuşlardır. Bu da fikirlerinin daha geniş coğrafyalara yayılmasına ve kalıcı hale gelmesine sebep olmuştur. Maturidi'nin ise Semerkant havzasında pek fazla dışarı çıkmadığı görülmektedir. Bu da onun görüş ve düşüncelerinin belirli bir dönem o coğrafyaya sıkışıp yayılmamasına sebep olmuştur.

Altıncısı, Ebu Mansur el-Maturidi'nin eserlerinde kullanmış olduğu dilin ağır ve ağıdalı olması. Bu hususun Maturidi'nin görüş ve düşüncelerinin yayılmasında az da olsa etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu husus anadili Arapça olmayan birçok ilim adamı için geçerli olduğunu düşünürsek bunun etkisinin ne denli az olacağını hesap edebiliriz. Tabi ki telif edilen eserlerin dilinin hafif ve anlaşılır olması yazılan görüşlerin daha kolay anlaşılmasına ve yayılmasına sebep olacaktır. Ancak eserlerin ağırlığı Maturidi'nin ders halkasındaki ve yahut da daha sonraki takipçilerinin²⁰ onun bu ağıdalı ifadelerini açıklaması ile son bulmuştur.

¹⁹ Rudolph, *Maturidi ve Semerkant'ta Ehli Sünnet Kelamı*, çev. Özcan Taşçı, 26

²⁰ Özellikle Ebu Muin en-Nesefî'nin Tebsıratu'l-edillesi Maturidi'nin görüşlerinin bize ulaşmasında en önemli katkısı olan eserlerden biridir.

Yedincisi, Ebu Mansur el-Maturidi'nin yaşadığı bölge olan Maverannehir bölgesinin çok fazla istila ve yağmaya maruz kalması. Bunun neticesinde ilmi mekanlar ve yazma eserler sürekli olarak tahribata maruz kalmıştır.

Sekizincisi, Muhaddislerin ve Fakihlerin Maturidi ve görüşlerini Mutezile mezhebine daha yakın saymaları. Böylece Ehli Sünnet mezhebinde kalma hassasiyetleri onların, Ebu Mansur el-Maturidi'ye temkinli yaklaşımlarına sebep olmuştur.

Dokuzuncusu, Ebü'l-Hasan el-Kerhî, Cessâs ve Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî gibi etkileri büyük Hanefi alimlerin itikadi olarak Ehli Sünnet mezhebini değil de Mutezile mezhebini tercih etmiş olmaları.

Onuncusu, Maturidilerin Eşariler kadar siyasi iktidarlar tarafından desteklenmemiş olması. Özellikle Ebu Mansur el-Maturidi'nin zamanın iktidarı ile anlaşmazlık içerisinde bulunması. Bu bir mezhebin yayılmasında veya bir zaman diliminde parlamasında çok önemlidir. Eğer iktidar isterse alimin eserlerinin yayılmasını çoğaltılmasını ve ilmi faaliyetlerinin gerçekleştirmesini engelleyebilir. Ebu Mansur el-Maturidi'de de böyle bir husus olmuş olabilir. Diğer mezheplerin haricinde resmi mezhebi Hanefilik olan iktidarların belirli dönemlerinde dahi Maturidiliğin değil, Eşariliğin desteklendiği görülmektedir. Bunun tarihteki en büyük örneği Büyük Selçuklularda Tuğrul Bey zamanındaki Nizamiye medreseleridir.

On birincisi, Ebu Mansur el-Maturidi'nin eserlerinden İbn Küllab ve Eşari kadar Ehli Sünnet'i savunmamış olması. Eserlerinde Ehli Sünnet ve'l-Cemaat kavramlarını hiç kullanmamış olması. Bunun yerine Ebu Hanife'nin yolundan giderek mutedil Mürcie'nin görüşlerini savunmuş ve 'Övülen Mürcie' fikrini benimsemiştir.²¹

Nizamiye medreselerinin Maturidi'nin ihmal edilmesinde burada bir rolü de Eşarilik mezhebi üzerine yetişen talebelerin dünyanın dört bir tarafına yayılmasıyla Eşarilik mezhebinin bulabildiği yayılma imkânını Maturidilik mezhebi bulamamıştır. Bu sebeple de Ebu Mansur el-Maturidi hakkında kaleme alınan eserlerin sayısı epey azdır.

Ebu Mansur el-Maturidi'nin ihmal edilmesinin nedenleri arasında, onun Mevali olması gibi sebepler de zikredilmektedir. Fakat biz bunun çok doğru olmadığı kanaatindeyiz. Evet özellikle Emeviler döneminde Mevalilere karşı kısmi de olsa ikinci sınıf muamele yapılmış

²¹ Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, 59

olabilir fakat bu düşünce Abbasiler döneminde değiştirilmiş, Arap olmayanlar ilimde, siyasette ve başka konularda önemli mevkilerde yer almışlardır. Arap olmayan ancak görüş ve düşünceleri ilmi çevrelerce yankı bulan birçok isim bulunmaktadır. Bunların başında Maturidi'nin de mensup olduğu mezhep imamı Ebu Hanife gelmektedir. Bu isimlerin varlığı bile böyle bir sebebin ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Maturidi'nin neden ihmal edildiği ile alakalı daha birçok sebep sayılabilir. Fakat kanaatimize göre bu ihmalin tek bir sebebe dayandırılması doğru değildir. Bu sebeplerin tamamı bir araya geldiğinde ancak bu ihmal aydınlatılabilir.

Ebu Mansur el-Maturidi'nin kurucu imamı olduğu Maturidilik mezhebinin akıl-nakil dengesi içerisinde hangi konumda olduğu ihtilaflıdır. Bu konu eksik kalmış ve hususi araştırma gerektirmektedir. Ancak çalışmamızın anlaşılmasında yardımcı olacağını düşündüğümüz için kısa bir şekilde bu hususa değinmek istiyoruz.

Mezhepler akla ve nakle verdikleri önem derecelerine göre birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Yalnızca Ehli Bidat mezheplerle değil Ehli Sünnet mezhepler de kendi içerisinde akla ve nakle verdikleri öneme göre ayrılmışlardır. Örneğin, Mutezile mezhebi akla verdiği önemle tanınırken, Selefilik mezhebi nakle verdiği önem ile tanınmaktadır. Maturidilik ve Eşarilik mezheplerinin ise bu husustaki duruşları ihtilaflıdır. Kimi alimlere göre Maturidilik, Eşarilikten daha fazla nakle önem vermişken, kimilerine göre ise tam zıt bir şekilde Eşarilikten daha fazla akla önem vermiştir. Yani bazı alimlere göre Maturidilik akla nakilden daha fazla önem vererek konum itibarıyla Eşarilik ile Mutezile mezhepleri arasında bulunurken, bazı alimlere göre nakle akıldan daha fazla önem vererek Eşarilik ile Selefilik arasında yer almaktadır. Formüle edecek olursak bazılarına göre nakle verdikleri önem sırasına göre sıralama şöyledir; Selefilik-Maturidilik-Eşarilik-Mutezile. Bazılarına göre ise yine nakle verdikleri öneme göre sıralama şöyledir; Selefilik-Eşarilik-Maturidlik-Mutezile. Bu hususun özel bir çalışma ile aydınlatılması gerekir. Fakat bu konuda önümüze gelen bazı malumatları aktarmak istiyoruz.

Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid'in* giriş kısmında nakil ile aklın dengesinden bahsetmektedir.²² Öncelikle naklin çok önemli olduğundan ve sofistler dahil olmak üzere nakile ihtiyaç duyulduğundan bahsetmekte, daha sonra aklın ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. İnsanoğlunun aklını kullanıp hikmeti aramamasının onun yaratılış gayesine ters

²² Bkz. Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İsam Yayınları, 12. Basım, 2018), 79

bir durum olduğunu, ona yakıştırılmadığını belirtmektedir. Ebu Mansur el-Maturidi'ye göre akıl da nakil de dinin öğrenilmesinde iki önemli vasıtaadır.

Ebu Mansur el-Maturidi, her ne kadar akla çok önem vermiş olsa da birçok konuda da selefin yolunu tuttuğu açıktır. Maturidi, özellikle müteşabih ayetlerde sanılanın aksine tevilden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmıştır. Örneğin Kuran-ı Kerimdeki Allah'ın arşa istiva etmesi konusunda göstermiş olduğu tavır, selefin göstermiş olduğu tavır ile aynıdır. Bu konuda belirli izahatları getirdikten sonra Ebu Mansur el-Maturidi, konuyu şöyle neticelendirmektedir;

“Bize göre bu meselede aslolan şudur ki Allah Teala, “Hiçbir şey onun benzeri değildir.”²³ buyurmak suretiyle yarattıklarına benzemeyi nefyetmiştir. Biz daha önce onun fiilinde ve sıfatında benzerlerden münezzeh olduğunu beyan etmiştik. Binaenaleyh “Rahman arşa istiva etmiştir”²⁴ ayetini vahyin O'na nispet ettiği sıfatlarda benzemeyi kendisinden nefyettiği şekilde anlamak gerekmektedir. Çünkü bu hususta hem vahiy gelmiş hem de konu aklen sabit olmuştur. Bunula birlikte istivanın tevilinde herhangi bir yoruma kesinlik veremeyiz, konu zikrettiğimiz diğer yorumlara müsait olduğu gibi yaratıklara benzeme ihtimali bulunmadığı bilinen türden olmak üzere bize ulaşmayan başka bir yoruma da müsait olabilir. Biz Allah'ın istivadan muradı ne ise ona iman ederiz. Bunun yanında ru'yetullah vb. konularda olduğu gibi hakkında ilahi beyanın mevcut olduğu her hususta benzerliğin nefyedilip Allah'ın murat ettiğine inanılması ve ihtimallerden birini bırakıp diğerine kesinlik atfedilmemesi gerekir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.”²⁵

Ebu Mansur el-Maturidi'nin bu cümlelerine baktığımızda onun tam bir selef mantığıyla konuya yaklaştığını ve görüşünün İmam Azam Ebu Hanife'nin görüşüyle birebir örtüştüğünü görebiliriz.

Bu ve buna benzer izahatları Ebu Mansur el-Maturidi'nin eserlerinde sıkça görebiliriz. Bundan dolayı da illa somut bir sıralamaya koymak gerekirse Maturidiliğin Eşarilikten daha fazla selefeye yakın olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Yani buna göre nakle verdikleri öneme göre sıralamamız şu şekilde olacaktır; Selefilik-Maturidlik-Eşarilik-Mutezile.

²³ Şura 42/11

²⁴ Taha 20/15

²⁵ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*,173

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLUDA MATURİDİLİK

Bu bölümde Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde ve Osmanlı Devletinde Maturidiliğe yaklaşımın nasıl olduğunu inceleyeceğiz. Daha sonra yirminci yüzyılda bu topraklardaki Türkiye Cumhuriyeti Devleti zamanındaki Maturidilik yaklaşımının özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı ve akademik camia çerçevesinde inceleyeceğiz.

1. Selçuklular Döneminde Maturidilik

Türklerin İslamiyet'e girmeleri genel itibarıyla Araplardan ziyade Acem Müslüman dervişler eliyle olmuştur. Bundan dolayı ilk Müslüman olan Türklerin tamamıyla Ehl-i Sünnet akidesinde oldukları pek düşünülemez.²⁶ Ancak şuna da belirtmek gerekir ki ilk Türk devletleri olan Karahanlılar'ın, Gazneliler'in ve Büyük Selçuklular'ın Ehl-i Sünnet Akidesine mensup oldukları şüphe götürmez bir gerçektir. Tarih sahnesi içerisinde vezir ve devlet başkanlarının görüşleri doğrultusunda devletin resmi mezhebi bazen Eşari, bazen de Maturidi olmuştur. Ancak hiçbir zaman bu devletlerin devlet politikaları Şii-Mutezili olmamıştır.

Maturidilik İslam dünyasında kenarda kalmış bir görüş iken Hicri beşinci, Miladi on birinci asırda Selçukluların doğudan gelerek başarılı bir şekilde İslam'ın o zamanki merkezinde yayılmalarıyla İslam dünyasında önemli bir mezhep haline gelerek tanınırlığı artmıştır.

Genelde Türklerin özelde de Selçukluların İslam dünyasına birçok katkıları olmuştur. Bu katkıların en büyüğü şüphe götürmez bir şekilde Nizamiye medreseleri ve medrese sistemi olmuştur. Bu sistemin olumlu yönleri olduğu gibi zamanla ortaya çıkan olumsuz yönleri de olmuştur. Selçuklular, Bağdat'ta ve İslam dünyasının önemli merkezlerinde otoritelerini artırınca, beraberinde belirli yeni faaliyetler de getirmişlerdir. Onlardan bir tanesi de medreselerdir. Selçuklular, hâkim oldukları ve fethettikleri şehirlerde ilk olarak ibadethanelerin yanında medreseler inşa etmişlerdir. Bu medreselerde düzenli İslami eğitim verilmeye başlanmış ve dağınık haldeki ilmi yapıları bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bu

²⁶ Hüseyin Yurdaydın, "Türkiye'nin Dini Tarihine Umumi bir Bakış", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/6 (1961), 109

medreselerin açılmasında genelde Şiiilerin özelde ise Büveyhilerin önemli katkıları olmuştur. Çünkü İslam dünyasında hızla yayılmaya başlayan Şii-Mutezili düşünce ve Fatımilerin açmış olduğu Ezher medreseleri, Selçukluları, bu yola sevk etmiş. Selçuklular Sünni düşüncenin yıpranmasından ve zayıf kalmasından endişe ettiklerinden dolayı böyle bir çözüm yolu bulmuşlardır. Bu medreselerin açılması bazı ulema tarafından desteklense de bazıları tarafından endişe ile karşılanmıştır. Ulemadan bazıları, ilmi çalışmaların devlet eliyle yapılmasının, talebelerdeki ihlası azaltabileceği endişesiyle doğru olmadığını belirtmişlerdir. Bu kalbi bir mesele olduğundan dolayı böyle bir netice doğurduğunu söylemek güçtür. Ancak bu medreselerin her ne kadar birçok olumlu katkısı olsa da zamanla İlmi çalışmalara olumsuz etkileri de olmuştur. Bu etkilerden şüphesiz en önemlisi zamanla yalnızca belirli metinlerin ezberlenip, muayyen malzemelerin sürekli tekrar edilmesine neden olmuş. Bu da yeni ve özgün fikirlerin ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Fikir ve ortamların farklı olması neticesinde o ortamdaki üretilen eserlerinde farklı olmasına neden olmaktadır. Bu farklılık ta toplum için bir rahatlık sağlıyordu. Fakat ilmi çalışmaların devlet eliyle bir düzene indirgenmesi böyle bir neticeyi beraberinde getirdi. Bu medrese sisteminin olumsuz yanlarını zikretmemizden, bunların olumsuz yapıları olduğunu düşündüğümüz neticesi çıkarılmamalıdır. Bu medreseler, Cüveyni ve Gazali gibi nice büyük ismi yetiştirir. O dönemdeki Şii düşüncenin yayılması endişesinin önüne geçilmiş ve devletlerin maddi ve siyasi imkânlarının ilmi çalışmalarda kullanılarak ilim konusundaki birçok meşakkatin ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur.

Türkler Büyük Selçuklu Devleti ile birlikte artık daha batıya yani Anadolu topraklarına akınlar yapmaya başlamışlardır. Anadolu’da Türklerin yerleşmesi ve orayı yurt edinmeleri zamanla olmuştur. Türkler ilk defa Malazgirt Savaşı ile Anadolu’ya gelmemişleridir. Bu savaştan önce Türkmen beyleri birçok akımlar düzenlemiş, Fakat ele geçirdikleri yerlerde kalmak yerine geri dönmüşlerdir. Boşalttıkları yerlere de tekrar Bizanslılar gelerek yerleşmişlerdir. Bu akınlar ilk defa Ermeni-Bizans sınırlarına 1029 tarihinde başlamıştır.²⁷ Ancak bir başlangıç kabul edecek olursak hiç şüphesiz Bu, 1071 yılında Selçuklu sultanı Alparslan ile Bizans Kralı Romanos IV Diogenis daha yaygın ismiyle Romen Diyojen arasında yapılan ve Alparslan’ın kesin zaferiyle sonuçlanan Malazgirt savaşı olur. Bu tarihten sonra Türkler yoğun bir şekilde Anadolu’ya yerleşmeye başlamıştır.

Anadolu’ya yerleşmeye başladıklarında Türklerin İslamiyet ile tanışmalarının üzerinden yaklaşık üç asır geçmişti. Türklerden daha önce İslam ile tanışan İran’da ise Ehli Sünnet akidesinin yanında Şii ve Bâtini akımlar da mevcuttu. Türklerin Anadolu’ya bu

²⁷ Claude Cahen, *Osmanlı’dan Önce Anadolu’da Türkler*, çev. Yıldız Moran, (İstanbul: E Yayınları, 1979), 82

topraklardan gelişleri ve daha önce İranlılar ile temasları sebebiyle bu akımların onlar üzerinde tesirleri olmuştur.²⁸ Selçuklu hükümdarlarının tamamı Ehli Sünnet akidesi üzerine mensup olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle Selçuklu sultanları Alparslan ve Tuğrul Bey Şii olmanın aksine Şafiilerden bile nefret edebilecek kadar mutaassıp Hanefi ve Maturidi idiler.²⁹ Tuğrul Bey zamanında ulema arasında yaşanan bazı olaylar neticesinde kendisi Eşari olan Nizamulmülk vezir oluncaya kadar bazı Selçuklu camilerinin minberlerinden Ebu'l-Hasen el-Eşariye lanet okutulmuştur. Bağdat'taki Büveyhi istilasına karşı tepkileri de onların Ehli Sünnet akidenin destekçisi olduklarını göstermektedir. İran'ın Anadolu Selçuklu Türkleri üzerindeki bazı tesirlerinden biri de Ehli Beyte olan düşkünlük ve yoğun Hz Ali taraftarlığıdır. Fakat bu özelliğe ve etkiye bakarak onları Şii mezhebi sınırları içerisinde değerlendirmek doğru bir çıkarım olmaz. Çünkü bu özellik Ehli Sünnetin içerisinde olan bir haslettir. Maverannnehir ve civarının hiçbir zaman Ehli Sünnet akidesine tabi olmadıklarını, her zaman Alevi olduklarını iddia edenler olmuştur. Ancak bu ispatlanmamış ve herhangi bir delil üzerine bina edilmemiş bir masa başı görüşüdür. Tezimizin de konusu olan Ebu Mansur el-Maturidi'nin varlığı ve yazdığı eserler bile bu düşüncenin asılsız olduğunu göstermektedir. Babinger'in bir makalesinde geçen bu iddialarına Fuat Köprülü, Darulfunun Edebiyat Fakültesi Dergisinde bir dizi makale telif ederek cevap vermiş ve bu makalenin hatalarını düzelterek ve eksik kalan yerlerini tamamlayarak mevzuyu açıklığa kavuşturma gayreti çerisine girmiştir.³⁰ Her ne kadar Anadolu Selçuklularının Şii olduğunu iddia edenler olmuşsa da³¹ hiçbir zaman Anadolu Selçuklu hükümdarları Şii olduklarını iddia etmemişleridir. Bunun böyle olmadığını en büyük ispatı tarihte Selçukluların şüphe götürmez bir şekilde Ehli Sünnet akidesine verdikleri destektir. Bağdat'taki Büveyhi istilasına son vermeleri ve kurmuş oldukları Nizamiye medreseleri bunun göstergesidir. Ancak İran tesirinde kalmadıkları söylenemez. Bu tesir şiirlerinden hükümdarların isimlerine kadar yansımıştır.

“...Hülâsa, hicri sekizinci asır esnasında Anadolu mütemadiyen etnoloji itibarıyla Türkleşmiş ve din itibarıyla da İslâmlaşmış; bir taraftan sûfîyâne cereyanların tesiriyle bilhassa göçebe Türkmen aşiretleri arasında şiî ve batınî itikatların eskisi gibi kuvvetle devam

²⁸ Yurdaydın, “Türkiye'nin Dini Tarihine Umumi bir Bakış”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 112

²⁹ Fuat Köprülü, Franz Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi (İstanbul: İnsan Yayınları, Eylül 1996), 90

³⁰ Fuat Köprülü, “Anadolu'da İslâmiyet: Türk istilasından sonra Anadolu tarih-i dînîsine bir nazar ve bu tarihin menbaları”, *Darulfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 2/5 (1338/1922), 385-420

³¹ “Birçok karineler bu hususta şüpheyi imkân bırakmıyor ki, Rûm Selçukları şiî bir mezhebe mensuptular. Yâni tek bir kelime ile Alevî idiler.” Berlin Friedrich Wilhelms üniversitesi öğretim üyelerinden Franz Babinger'in 7 Mayıs 1921 tarihinde açılış dersi olarak verdiği ‘Der Iskam in Kleniasien’ isimli makalesi Edebiyat Medresesi hafız-ı kütübü Râgıb Hulusi tarafından Türkçeye tercüme edilerek ‘Anadolu'da İslamiyet: İslam tetkikatının yeni yolları’ adı altında Darulfunun Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin 2. Yıl 3.sayısında yayınlanmıştır.

edip dururken, diğer taraftan büyük merkezlerde Sünnîlik bir şekl-i resmî almış ve hatta ulema ile bir kısım sûfiyûn arasında bir i'tilaf ve ahenk bile tekrâr etmişti.”³² Bu resmi mezhep şeklini almış bulunan Sünnilik hareketinden özellikle Maturidilik olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son zamanları ile Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında Anadolu'nun güney kısmıyla bugünkü İran topraklarında kurulan İlhanlılar, hükümdarları Mahmud Gazan Han tarafından İslamiyet'i kabul etmiş ve resmi din olarak ilan etmiştir.

*“Reşiduddin'in ifadesine göre 1296 sonbaharında Tebriz'in garbında kendisi için muazzam bir türbe yaptıran Gazan, bunun etrafında bir sıra müessesat-ı hayriye vücuda getirmişti ki, Vassaf'a göre 1303 yazında hitam bulan bu müessesat meyanmda, bir tekke ile Şafî ve Hanefîlere mahsus iki medrese bilhassa nazar-ı dikkatimizi celbe şayandır.”*³³

Başkenti Tebriz olan İlhanlıların hükümdarı Gazan'ın türbesinin yanına yaptırdığı medreselerin mezheplerine bakıldığı zaman onun bir Ehli Sünnet takipçisi olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdarların değişmesiyle devletin bu düşüncesi zamanla değişmiş. Hatta hükümdar Olcaytu zamanında Tebriz'de büyük münakaşalar olmuş. Bu münakaşalara Horasandan Maturidi Kelamcılar da katılmış³⁴, fakat Olcaytu İmamiyye mütekelliminin düşüncelerini destekleyerek Şii İmamiyye mezhebini tercih etmiştir.

İran'da özelde Maturidiliğin, genelde ise Ehli Sünnet akidesinin gelişmemesinde zamanla İslamiyeti seçen ancak Mutezileyi destekleyip hükümdar olan Moğolların çok büyük payı vardır.

Türklerin Anadolu'daki varlıklarının başladığı tarihte beylikler dönemindeki medrese sayısı ile Anadolu Selçuklu Devleti dönemindeki medrese sayısı aynı değildir. Medreseler ve ilmi çalışmaları öne Anadolu Selçuklularla daha sonra da Osmanlılarla gelişmiştir. Beylikler döneminde medresenin çok fazla gelişmemesinin birçok nedeni vardır. Doğuda önceden de var olan Moğol tehdidinin halen sürüyor olması, Anadolu'da tam bir hâkimiyetin sağlanamaması sonucu batıda da Bizans tehdidinin sürüyor olması, Anadolu Selçuklularda olduğu gibi tek bir otoriteden yönetilmek yerine parça parça beylikler halinde olunması medreselerin gelişmemesinin nedenleri arasında sayılabilir. Bu dış tehditlerin sürüyor olması medreseler gibi mimari yapılara da yansımıştır. Selçuklu medrese ve camilerinin kale tarzında ve küçük pencereli yapılması bunun neticelerinden yalnızca birkaçıdır. Medrese ve ilmi çalışmaların gelişebilmesi için güven ortamının oluşması lazım olduğundan, güven sağlandıkça medrese ve ilmi çalışmalar gelişmeye başlamışlardır.

³² Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, 69

³³ Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, 61

³⁴ Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, 62

Anadolu Selçuklu Devletinde aktif olan medreseler yapım sıralarına göre şöyledir; Zinciriye Medresesi (1198), Karahisar Medresesi (13. yy 1. yarısı), İplikçi Medresesi (1201), Çifte Medrese (1205), Gevher Nesibe Şifaiyyesi (1205), Boyalıköy Medresesi (1210), Sivas Darüşşifası (1217), Keykavus Şifahanesi (1217-19), Mesudiye Medresesi (1223), Ertokuş Medresesi (1224), Divriği Şifahanesi (1228), Hunad Hatun Medresesi (1237), Sırçalı Medrese (1242), Hacı Kılıç Medresesi (1249), Avgunlu Medresesi (13. yüzyılın ortaları), Karatay Medresesi (1250), Taş Medrese (1250), Süleyman Pervane Medresesi (1262), İnce Minareli Medrese (1264), Sahibiye Medresesi (1267), Buruciye Medresesi (1271), Sivas Gök Medrese (1271), Cacabey Medresesi (1272) Tokat Gök Medrese (1277), Yusuf Bin Yakup Medresesi (1278), Yakutiye Medresesi (1310), Konya Hatuniye Medresesi, Küçük Karatay Medresesi, Tacülvezir Medresesi, Tokat Hatuniye Medresesi, Ali Gav Medresesi, Kadı Kalemşah Medresesi.

2. Osmanlılar Döneminde Maturidilik

İlk zamanlarda Ertuğrul Gazi önderliğinde bir uç beyliği olan Osmanlı Beyliği 13. Yüzyılın sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti'nin de Moğollar tarafından yıpranmasıyla devlet haline gelmeye başlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklulardan birçok sistemi miras aldıkları gibi Osmanlı Devleti de Anadolu Selçuklu Devletinden gerek iktisadi gerekse ilmi birçok yapıyı ve sistemi miras almıştır. Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devletinden kalan ilmi müessesleri devraldıktan sonra onları kapatmayarak genişletme ve geliştirme yoluna gitmiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinden sonra Osmanlı Beyliğini öne çıkaran ve diğer beyliklerden ayıran en büyük iki özellik; yüzlerini diğer beyliklerin aksine Batıya dönerek gaza ve cihat anlayışlarıyla hareket etmeleri ve Bizans'a sınır olmalarıdır.

Osmanlı medreselerinde okutulan kitapların %26'sı fıkha, %25'i kelama dair eserlerdir.³⁵ Bu da Osmanlı medreselerinin Fıkıh-Kelam ağırlıklı medreseler olduğunu göstermektedir. Bu Fatih Sultan Mehmet'in Sahn-ı Saman medreselerini kurmasına kadar böyle devam etmiştir. Daha sonra Fatih'in Felsefe ve müspet ilimlere özel bir merakı olması hasebiyle, Sahn-ı Saman medreselerinde felsefi ilimlere dair eserlerin okutulması artırıldığı söylenebilir. Bu akli ilimlere verilen önem 17. Yüzyıla kadar devam etmiştir. 17. Yüzyıldan sonra medreselerde akli ve müspet ilimler verilen önem azalmış, nakli ilimlerden fıkıh alanına

³⁵ Hatice K. Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 2015), 130

önem verilmiştir. Bu ilimlerin de işlevselliği kaybedilmiş ve durağan hale gelmiştir. Bu husustan şikâyetçi olan Katip Çelebi eleştirisini şu şekilde dile getirmiştir;

“Nice boş kafalı kimseler İslam’ın başlangıcında maslahata binaen ortaya konan şeyleri taklit ederek meselenin aslını tefekkür etmeden ret ve inkâr ettiler. Kendileri yeri ve göğü bilmeyen cahil kimseler oldukları halde âlim olduklarını düşünerek felsefi ilimleri kötüleme hastalığına müptela oldular. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelene kadar hikmet ve şariat ilimlerini uzlaştıran muhakkik alimler şöhet bulmuşlardır. Fatih Sultan Mehmet’te Semaniye medreselerinde Haşiyetü’t-Tecrid ve Şerhu’l-Mevakıf’ın okutulmasını istemiştir. Sanra gelenler de bunlar felsefedir diye kaldırıp yerine Hidaye ve Ekmel derslerinin okutulmasını uygun görmüşlerdir. Fakat bunlarla yetinmek makul olmadığından ne felsefe, ne Ekmel, ne de Hidaye kalmıştır. Hatta bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tutmuştur. Kenarda köşede ilimle meşgul olup bu işe yeni başlayanlar İstanbul’a gelip meydana boş bulduklarından üstünlük taslamaya başlamışlardır.”

Osmanlı medreseleri her zaman Ehli Sünnet akidesi üzerine kurulmuşlardır. Ehli Sünnet içerisinde de, her ne kadar Eşari ulemanın kitapları medreselerde okutulmuş olsa da İmam Maturidi mezhebi üzerine olmuşlardır. Şii aleyhtarlığı Osmanlı medreselerinde her zaman olmuştur. Fakat 16. Yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran’da Şah İsmail’, büyük bir yenilgiye uğratmasıyla Osmanlı medreseleri ve uleması yoğun bir şekilde Şii mezhebinin batıl bir mezhep olduğu, Ehli Sünnet mezheplerine reddedildiği, Şiiler’in hak yoldan ayrıldıklarını gerek eserlerinde gerekse meclislerinde işleyemeye başlamışlardır.

Özellikle Kanuni Sultan Süleyman, Sünni eğitim kurumlarına devletten ciddi bütçeler ayırmış ve Şii-Batini fikirler içeren tarikatların ve medreselerin etkisini azaltmaya çalışmıştır.³⁶

O dönemde İslam dünyasında Ehli Sünnet iki kola ayrılmaktaydı; Akli ön plana alan Maturidilik ve Maturidiliğe nisbeten daha nakili olduğu söylenebilen Eşarilik. Maturidilik o dönem daha çok İran ve Maveunnehir çevresinde yaygın iken, Eşarilik ise başta Hicaz olmak üzere Irak, Suriye ve Mısır’da etkili idi. Osmanlı kendi ilmi çalışmalarını düzenlerken bu iki bölgeden de yararlanmıştır.

Osmanlı mezhep olarak Maturdilik ve Hanefiliği benimsemekle birlikte medreselerinde Eşariliği benimsediği görülmektedir. Bunu destekleyen önemli kanıtlardan

³⁶ Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, 123

biri o dönemde talebelere verilen icazetnamelerdir. Bu icazetnameler incelendiğinde ilmi silsilenin ucunun Ebu'l-Hasen el-Eşari'ye dayandığı görülmektedir.

Osmanlı Devletinde ilk medrese 14. Yüzyılda ikinci padişah Orhan Gazi tarafından İznik vilayetinde açılmıştır.³⁷ Orhan Gazi, bu medresenin başına Baş müderris sıfatıyla Maveranşehirde de Kelam dersleri almış mutasavvıf kimliğiyle tanınan Davudi Kayseriyi getirmiştir. Bu medreseden kısa sürede Çandarlı Halil Esved gibi büyük ilim adamları yetişmiştir.³⁸ Daha sonra Bursa ve Edirne'de de medreseler açılmıştır. 15. Yüzyılda yükseliş devri ilk padişahı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethedip burada Sahn-ı Saman medreselerini inşa etmesi buna düzenli bir program ortaya koymasıyla ilmi alt yapı farklı bir ivme kazanmıştır.

Sahn-ı Saman medreselerinin ilmi programları ve orada okutulan kitapları incelediğimizde özellikle Kelam alanındaki kitapların çoğunun Eşarilere ait kitaplar olduğunu görürüz. Örnek verecek olursak Sahn-ı Saman medreselerinin bir bölümü olan Kırklı ve Hariç Ellili medreselerinde talebelere Kelam alanında Seyit Şerif Cürcani'nin *Şerh'ul-Mevakıf*'i okutulmuştur.³⁹ Kelam harici derslerde okutulan kitapların dahi bazıları Eşari müelliflerin eserleri olması dikkat çekmektedir. Örneğin Hendese alanında Eşari bir alim olan Allame Şerafeddin Mehmet Semerkandi'nin (ö. 600/1209) *Eşkalu't-Te'sis* isimli eseri okutulmakta idi. Fıkıh ve Fıkıh Usulü alanlarında ise neredeyse tamamen Hanefi ulemanın eserleri okutulmakta idi.

Osmanlı medreselerinde Özellikle de Kanuni Sultan Süleyman'ın kurmuş olduğu Süleymaniye Medreselerine müderris seçilirken müderris adaylarının Kelamdan sorumlu oldukları kitap Eşarilerin önemli bir eseri olan *Şehu'l-Mevakıf* eseridir.⁴⁰ Bu eseri iyi bir şekilde mülazemet edemeyen müderrisler Süleymaniye medreselerinde barınamıyorlardı.

Şeyhülislamlık makamına biri getirilecekse şartları arasında Hanefi fikhını ve bu fıkha dair temel metinleri çok iyi bilmesi şartı aranıyordu. Şeyhülislam, fetva vereceği zaman Hanefi fikhına göre fetva verirdi. Eğer muhatap Şafii, Maliki veya Hanbeli ise bu alanlarda otorite olan Şeyhülislam yardımcıları üç müftüye yönlendirilirdi. İtikadi olarak Şeyhülislamda aranan şartlar arasında Ehli Sünnet mezhebine tabi olmak gibi genel bir şart koyulmuştur. Kaidelerde Maturidiyye veya Eşariyye gibi bir detay zikredilmemiştir. Fakat Şeyhülisamların Hanefi olma şartı olduğundan dolayı muhtemelen itikatta da Maturidi idiler.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1988), 11

³⁸ Ali Himmet Berki, "Osmanlı Türkleri Devrinde ilmi irfan Müesseseleri", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mayıs-Haziran 1972), 11/3, 165

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, 29

⁴⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, 74

Osmanlı medreseleriyle ilgili bilgi edinilebilecek en eski kaynak Taşköprülüzade'nin (ö. 968/1561) Şekaik isimli eseridir.⁴¹⁺

Osmanlılarda ilim tahsili ve mektepler o kadar gelişmiş ki Evliya Çelebi, seyahatleri esnasında Sivas'ta 140, Konya'da 170, Amasya'da 200, ve Erzurum'da 110 sıbyan mektebine rastladığını kaydeder. 16. asırda sınırlarımız içerisinde seyahatler yapan bir Fransız seyyahı, hemen her köyde mektebe tesadüf etmiş ve ilk tahsilin Türkiye'de garp memleketleri ile mukayese edilemeyecek derecede yaygın olduğunu ifâde etmiştir.⁴²

Kemalpaşazade'nin (ö.940/1533) *Tabakatü'l-Müctehidin'i*, Taşköprülüzade'nin (ö. 968/1560) *Miftahu's-Saade'si* ve Tabakatu'l-Hanefiyyes'si, Hacı Halife olarak tanınan Katip Çelebi'nin (ö.1067/1687) *Keşfi'z-Zunun'nu*, Kemalettin Beyazî'nin (ö. 1078/1687) *İşarat'ı* ve Seyyid el-Murtada ez-Zebidi'nin (ö.1205/1791) *İthafu's-Sadeti'l-Muttakin'i* Maturidi'nin tanınmasında önemli katkıları olan Osmanlı döneminde yazılmış tabakat kitaplarından bazılarıdır.

Osmanlı sarayında da Selçuklularda olduğu gibi Şii sempatisinin görüldüğü hatta bu sempatinin sarayla birlikte halkta ve ulema da olduğu iddia edilmiştir.⁴³ Fakat bu düşünce de belirli bir delil üzerine inşa edilmemiş bir düşüncedir. Böyle bir ihtimal olsa dahi bu Yavuz Sultan Selim'in doğuya düzenlediği sefer ve hilafetin Türklere geçmesiyle son bulmuştur.

Osmanlı'da, uzun zamandan beri olmasına rağmen 15. ve 16. Yüzyıllarda kendini daha etkin hissettiren Sünni-Şii çatışması, Maturidiliğin daha ön plana çıkarılmasına sebep olmuştur. Maturidi'nin bazı eserleri ve özellikle de *Tevilatü Ehli's-Sünne* eseri en çok bu dönemde istinsah edilmiştir.⁴⁴

Osmanlı sultanı Yıldırım Beyazıt ile Ankara'da savaşı ve Osmanlı'yı yenilgiye uğratan Timur'un Şii hatta İsnâ Aşeriyye mezhebine mensup olduğu söylenmektedir. Fakat meclislerinde Seyit Şerif Cürcanî gibi Ehli Sünnet ulemadan kimselere göstermiş olduğu hürmet ve bize gelen bazı rivayetlere göre⁴⁵ onun Ehli Sünnet akidesine mensup olduğu söylenebilir. Hatta onun Maturidi olduğuna dair rivayetler dahi mevcuttur.

Osmanlı'nın son dönemi on dokuz ve yirminci yüzyılda aktif olan kız mekteplerinin müfredatını incelediğimizde, altı senelik olan mektebin son senesinde kelam ve ilmihal alanında İmam-ı Azamın terceme-i Hali ders olarak okutulmakta idi. Son sınıf olan altıncı

⁴¹ Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, 129

⁴² Osman Öztürk, "Müslüman Türklere ilk tahsil", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1973), 12/5, 321

⁴³ Franz Babinger, "Anadoluda İslamiyet: İslam tetkikatının yeni yolları" 22

⁴⁴ Fethi Ahmet Polat, "Tevilatü Ehli's-Sünne'de Mutezili Söylemin Kritiği", *Büyük Türk Bilgini İmam Maturidi ve Maturidilik*, İstanbul, 2009, s.234

⁴⁵ Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, 77

sınıfta dersin ilk konusunun bu olması, İmam-ı Azam ve onun görüşlerine verilen önemi göstermektedir.⁴⁶

Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin son döneminde Medreselerin İslah faaliyetleri içerisinde olduğu bir zamanda Konya'da bir medrese faaliyete başlamıştı. İsmi Konya İslah-ı Medaris-i İslamiyyesi. Bu medrese henüz devletin medreseleri ıslah refleksi olan Istılah-ı Medaris Nizamnamesi yayınlanmadan önce faaliyete başlamıştı.⁴⁷ Zamanın Şeyhülislamı Mustafa Sabri Beyin evladını İstanbul'dan Konya'ya bu medresede eğitim olması için göndermesi o dönemde ilmi çevrelerde medresenin ne kadar geniş yankı bulduğunun ispatı olmuştur. Detaylı müfredatına ulaşamasak da Şer'i ilimler özellikle de Kelam ilmi hususunda Osmanlıdaki diğer medreselerden müfredat bakımından çokta farkı yoktur. Yani yine Eşariyye mezhebinin kitaplarının ağırlıklı okutulduğunu tahmin ediyoruz. Konya İslah-ı Medaris-i İslamiyyesi'ni diğer medreselerden farklı kılan müspet ilimlere vermiş oldukları değer ile eğitimde liyakati gözetmeleri olabilir. Öyle ki medresede yabancı dil derslerine Ermeni asıllı Gayri Müslim bir zatın girmesi bunun en önemli göstergelerinden bir tanesidir.

Osmanlı Devleti'nin bir eğitim reformu olan Istılah-ı Medaris Nizamnamesi, Eylül 1914'te ilan edildi. Medreselerin daha düzenli ve müspet ilimleri içerisinde barındırması gerektiğiyle ilgili olan bu nizamname ve bunun neticesinde kurulan Daru'l Hilafeti İslamiyye Medresesi hiç şüphesiz Osmanlı medrese tarihi için bir dönüm noktasıdır. Kasım 1914 yılında ders hayatına başlayan medresenin müfredatı incelendiğinde talebelere çok yönlü bir eğitim vermeyi amaçladığı tespit edilmektedir. Medresenin müfredatı incelendiğinde birçok konuda olduğu gibi Kelam derslerinde konusunda da bir yenilik olduğu görülmektedir. Genel itibariyle Eşariyye mezhebine ait akaid ve kelam eserleri tercih edilirken Daru'l Hilafeti Aliyye Medresesinin kelam müfredatı incelendiğinde neredeyse tamamen Maturidi akaidi üzerine bir kelam müfredatı oluşturulduğu görülmektedir. Medresenin müfredatı incelendiğinde⁴⁸ Yedinci sınıfta kelam dersinde Ali b. Osman el-Uşi'nin Maturidi akaidi üzerine yazdığı *Emali* metni okutuluyor. Daha sonra sekizinci sınıfta devam edilmek üzere yine Hanefi-Maturidi akaidi üzerine önemli bir kitap olan *Kitabu'l Musayere* okunuyor. Maturidi çizgisi üzere manzum halde Osmanlı alimi Hızır bey tarafından kaleme alınmış

⁴⁶ Sadık Albayrak, "Osmanlı Devleti'nde Kız Mekteplerinin Küşadı", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1972), 11/4, 240.

⁴⁷ Muhittin Polat, *Konya İslah-ı Medaris-i İslamiyye Medresesi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 59

⁴⁸ Nesimi Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1991), 27/4, 87

Kaside-i Nuniyye ve Hızır Bey'in talebesi Ahmet Efendi tarafından yine manzum haldeki şerhi okutuluyordu.

3. Cumhuriyet Döneminde Maturidilik

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte onun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ndeki ilk zamanlarındaki gerek devlet büyüklerinin gerekse Diyanet reislerinin Maturidiliğe bakış açılarının nasıl olduğunu ele almaya çalışacağız.

Kurucu devlet reisi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu politikalarla baktığımız zaman ehemmiyet verdiği iki nokta vardır; Milliyetçilik ve akılcılık. Yapmış olduğu politikalar incelendiğinde bu iki hususun izlerine rastlamak mümkündür. Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar dine taalluk eden hususlarda gösterdiği tavırlarda Ebu Hanife ve Maturidi vurgusu yapmasa da görmekteyiz ki hem Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş döneminde hem de Diyanet İşleri Başkanlığının atmış olduğu adımlarda bu çizgi mevcuttur. Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf Ziya Yörükân'dan İslamiyet öncesi Türk dinleri ve İslamiyet sonrası Türk mezhepleri adı altında iki eser çalışmasını istemesini ve Diyanet İşleri Başkanlığının Hasan Basri Çantay'dan Ebu Hanife'nin en önemli eserlerinden biri olan *Fıkh-ı Ekber*'i tercüme etmesini istemesi bu tespit neticesinde değerlendirilebilir. Zamanın devlet büyüklerinin dini ilimlere olan vukufiyetlerinin zayıflığından dolayı doğal olarak Hanefi-Maturidi çizginin görüşlerini benimsedikleri ve diğer itikadi mezhep imamlarının görüşlerinden daha uygun buldukları sebebiyle devleti bu çizgide tutma çabalarının olduğu fikri doğru görünmemektedir. Ancak baş kısımda söz ettiğimiz gibi devlet büyüklerinin önem verdiği iki noktaya baktığımız zaman bu iki noktanın, Hanefi-Maturidi çizgide bir araya geldiğini görebiliriz. Dolayısıyla genelde devletin, özelde ise Diyanet İşleri Başkanlığının bu politika çerçevesinde hareket etmesini tabii karşılamamız gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Efendiler, bir fikri daha tashih etmek isterim. Milletimizin içinde hakiki ulema, ulemamızın içinde, milletimizin bihakkın iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır."⁴⁹ Cümleleri Türk milleti içerisindeki ulemaya ehemmiyet verdiği neticesini çıkarabiliriz.

O dönemde yaşamış, bir tasavvuf araştırmacısı ve hukukçu olan Yusuf Ziya İnan, İslam'da batılı düşüncüyü ve akılcılığa Türk âlimlerin katkısını incelediği bir eserinde akılcılığa önem vermiş Türk âlimleri sıra ile sayarken⁵⁰ İmam Maturidi'nin ve İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin adını dahi geçirmemesi ilginçtir. Eserin sonlarına doğru "İslam Dünyasının

⁴⁹ İsmail Yakıt, *Atatürk ve Din*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi yayınları, 1999), 49.

⁵⁰ Yusuf Ziya İnan, "*Türklerde Batılılaşma Akımı ve İslam'da Batılı Düşünce*", (İstanbul: Akın Yayınları, 1971), 43-60.

büyük müçtehidî”⁵¹ şeklinde takdim ettiği İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin dipnotta hayatını verirken “Türk mü İranlı mı olduğu henüz tespit edilememiş”⁵² ifadelerini kullanması Türk olduğu kesin olmadığını düşündüğü için listede yer vermediği ve İmam Maturidiye de aynı yaklaşımda olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Emekli Tümgeneral Turhan Olcaytu’nun “*Dinimiz ne Emrediyor, Atatürk ne Yaptı?*” isimli eserinde ‘Halife Kimdir?’ şeklinde bir başlık açmaktadır. Bu başlığın ilk cümlelerine ise ‘Ehli sünnetin en yetkili imamlarından biri olan İmam-ı Azam Hazretleri’⁵³ ifadesi ile başlayan ifade kullanan bir alıntı ile başlamaktadır. Bir askerin böyle bir konuda İmam-ı Azam’ın ismini övgü ifadeleri ile kullanması gayet mühim bir ayrıntıdır.

Osmanlı’nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek askeriyede gerekse Diyanet’te görevler alan Lütfullah Baydoğan’nın Dersiam Vaizi iken kaleme aldığı, genel manada itikadi meseleleri ele aldığı insanlık ödevleri isimli eserini incelediğimizde Maturidilikten hiç bahsedilmediğini görmekteyiz. Bir başlık altında örnek verirken yalnızca Seyyit Şerif Cürcani gibi Eşari alimlere atıfta bulunmaktadır.⁵⁴

Uluhiyet konu başlığı altında Allah’ın sıfatlarından bahsederken Maturidi olan Ömer en-Nesefi’nin akidesinde geçen ‘Sıfatullah Zatullah’ın aynı da değildir gayrı da değildir.’ İbaresini ele alırken, bu ibarenin kaynağı olarak Nesefi akidesinin şerhi ve Eşari bir alim Taftazani’nin *Şerhul Akaid*’ini vermektedir.⁵⁵ Hatta bu eserin yani Taftazani’nin *Şerhul Akaidi’ni* Ehli Sünnet akidesinin özünü temsil ettiğini özellikle belirtmektedir. Taftazani’nin Şerhi Ehli Sünnetin temel metinlerindendir. Fakat bu şerhin metninde olan bir cümleye şerhini kaynak göstermesi ve bu iki alim arasındaki neredeyse tek farkın itikadi mezhep farklılığı olması dikkat çekicidir.

Berlin Friedrich Wilhelms Üniversitesi öğretim üyelerinden Franz Babinger’in 7 Mayıs 1921 tarihinde açılış dersi olarak verdiği “*Der İslam in Kleinasien*” ismini taşıyan makale, daha sonra Edebiyat Medresesi hafız-ı kütübü Râgıb Hulusi tarafından Osmanlıcaya tercüme edilerek “*Darulfunun Edebiyat Fakultesi Mecmuası*”nın 2. yıl, 3. sayısında yayınlanmıştır. Fuad Köprülü de Babinger’in makalesini okuduktan sonra bazı hataları düzeltmek, bu arada kendi araştırmaları sonucunda kimi konularda sahip olduğu kanaatlerini ortaya koymak için söz konusu makaleyi tenkit ederek bir cevap hazırlamış ve bunu “*Anadolu’da İslâmiyet. Türk istilasından sonra Anadolu tarih-i dînisine bir nazar ve bu*

⁵¹ İnan, “*Türklerde Batılılaşma Akımı ve İslam’da Batılı Düşünce*”,83.

⁵² İnan, “*Türklerde Batılılaşma Akımı ve İslam’da Batılı Düşünce*”,91.

⁵³ Turhan Olcaytu, “*Dinimiz ne Emrediyor, Atatürk ne Yaptı?*”, (Ankara, 1998), 25.

⁵⁴ Lütfullah Baydoğan, *İnsanlık Ödevleri*, (İzmir: Meşher Basımevi, 1944), 12

⁵⁵ Baydoğan, *İnsanlık Ödevleri*, 17

tarihin menbaları” adı altında “*Darulfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuasında* bir dizi makale halinde yayınlamıştır. Tezimizde de yararlandığımız bu yazı silsilelerinde gerek Köprülü gerekse Babinger, Anadolu’daki ve Türklerin buraya gelirken geçirdikleri evrelerdeki İslami yapıyı anlatırlarken Kelami ve mezhebi yönleri de ele almışlardır. Türklerin belirli dönemlerde Ebu’l-Hasen el-Eşari’ye lanet okutmaya varan mutaassıplıklarından, Maveraunnehir’deki itikadi yapılarından bahsederken ‘Hanefi ulema’ veya ‘Maveraunnehir mütekellimleri’ gibi ifadeleri kullanmalarına rağmen Maturidi ve Maturidilikten tek kelime dahi olsun mevzu bahis etmemeleri yirminci yüzyılın başlarında Maturidiliğin ne derece ihmal edildiğini gözler önüne sermektedir. Özellikle Fuat Köprülü’nün Selçukluların Şii olmadığını ispat etmeye çalıştığı ve Ehli Sünnet olduklarını belirttiği makalesinde, üstelik bazı dönemler Eşari muhalifliği yaptıklarını da belirtmesine ve Maturidilik harici başka Ehli Sünnet mezhebi kalmamasına rağmen ismini zikretmemesi hayret vericidir.

Cumhuriyet devrinde Maturidilik dediğimiz zaman bakmamız gereke iki önemli müessese vardır. Dinin konuşulduğu bu iki müesseden birisi Diyanet İşleri Başkanlığı diğeri de İlahiyat Fakülteleri. Bundan sonra bu müesseselerde Maturidiliğe bakışın nasıl olduğunu inceleyeceğiz.

3. 1. Diyanet İşleri Başkanlığının çerçevesinde Maturidilik

Osmanlı’dan Cumhuriyete geçiş sürecinde hiç şüphesiz en çok tartışılan hususlardan birisi din ve devlet işlerinin nasıl olması gerektiğidir. Bunun en önemli neticelerinden biri 3 Mart 1924’te Şeriyeye ve Evkaf vekâleti lağvedilerek yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulması olmuştur.

İlk olarak ‘Din İşleri’ olarak verilen teklif, Zonguldak vekili Tunalı Hilmi’nin önerisiyle ‘Diyanet İşleri’ olarak değiştirilmiştir. Bu teklif doğrudan doğruya Diyanet İşleri Başkanlığına verilmesi düşünülen sınırlarla ilgilidir. Nitekim din işleri yargısal ve fetvayla ilgili insan ilişkilerine ilişkin her konuyu kapsarken, Diyanet, yargısal değil, kanunda da geçtiği üzere⁵⁶ ‘İbadat’ ve ‘İtikadat’ alanını ifade etmektedir. Esasen tartışmanın temelinde İslam’ın hukuka dayalı geleneksel işlevlerinin bundan böyle söz konusu edilmemesi ve Diyanet’in görev alanının da itikat ve ibadet konularıyla sınırlandırılması meselesi vardır. Böylece Şeriyeye ve Evkaf Vekaleti’nin hükümet içerisindeki varlığına son veren kanun, yasama ve yürütme üzerindeki bütün yetkileri ortadan kaldırarak dini alanı itikat ve ibadetle

⁵⁶ “Türkiye Cumhuriyeti’nde muamelat-ı nasa dair ahkâmın teşrii ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun temsil ettiği hükümete ait olup, din-i Mübin-i İslam’ın bundan maada itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarında bir Diyanet İşleri Başkanlığı tesis edilmiştir.” 3 Mart 1924 429 sayılı kanunun 1. Maddesi.

sınırlandırmıştır. "Şeriatı tenfiz" yetkisi her ne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiş olsa da uygulama hiçbir zaman bu doğrultuda olmamış, böylece "Şeriat hukuku" da aşamalı olarak tasfiye edilmiştir.⁵⁷

3. 1. 1. Diyanet İlmi Dergisi

Diyanet İşleri Başkanlığının dönemlere göre düşünce yapısını öğrenebilmemizin en uygun yollarından biri yirminci yüzyılın ikinci yarısında çıkarılmaya başlanan ve hem Diyanet personeli tarafından hem de zamanın akademisyenleri tarafından gerektiğinde ekleme ve çıkarma yetkisine sahip diyanete bağlı bir kurul tarafından denetlenip yayınlanan Diyanet İlmi Dergisi'nin yazılarını incelemektir. Bu bölümde Diyanet İlmi Dergisi'nin yayınladığı yıldan itibaren 1999 yılına kadar çıkarmış olduğu sayılarını içerisindeki yazıları inceleyeceğiz.

1956 yılında çıkarılmaya karar verilen ve birkaç yıl aradan sonra tekrar 1960 yılından itibaren düzenli olarak çıkartılan Diyanet İlmi Dergisi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımlandığı zamanlardaki görüş ve düşüncelerine ulaşabileceğimiz en önemli kaynağımızdır. Bu başlık altında, içerisinde zamanın çeşitli akademisyen ve Diyanet görevlilerinin makalelerinin bulunduğu dergideki Maturidilik ile ilgili hususları inceleyeceğiz.

Diyanet ilmi dergisinin ulaşabildiğimiz arşivinde 1970 yılından itibaren yayınlanan dergiler bulunmaktadır. Derginin içerisinde yer alan İslam Büyükleri bölümünde her sayıda bir veya birkaç İslam alimi anlatılmaktadır. 1970 yılının ikinci sayısında ise anlatılan İslam alimi Ebu Mansur el-Maturidi'dir. '*İmam Maturirdi ve Kitabı't-Tevhidi*' başlığını taşıyan ve İzmir Yüksek İslam Enstitüsü hocalarından Avni İlhan tarafından kaleme alınan makalede Ebu Mansur el-Maturidi'nin kısa bir tarihçe-i hayatı ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verildiği gibi *Kitabu't-Tevhid*'in giriş kısmının Türkçe çevirisi yayınlanmıştır. Makalede Ebu Mansur el-Maturidi için 'Hz.İmam' ifadesi kullanan Avni İlhan, Maturidiliğin tüm Hanefilerin mezhebi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸

"*Selçuklular ve Osmanlılar devrinde ilk İslam ve Türk Üniversiteleri*" isimli makalesinde Ali Himmet Berki, Selçuklular zamanında Nizâmü'l-Mülk tarafından kurulan Nizamiye medreselerinden ve bu medreseye atanan müderrislerden bahsederken nazarı dikkatini celbeden bir hususu da dile getirmektedir. Atanan müderrislerin çoğunun Şafii-Eşari mezhebine mensup olduklarından bunun sebebinin ise Nizâmü'l-Mülk'ün Şafii-Eşari

⁵⁷ Hicret Toprak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluşu", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, (Mayıs-Ağustos 2017), 14/51, 222

⁵⁸ Avni İlhan, "İmam Maturidi ve Kitabı't-Tevhidi", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mart-Nisan 1970), 9/94-95, 99

olduğundan mı, yoksa o zaman dilimindeki büyük âlimlerin çoğunun Şafii-Eşari olduğundan mı kaynaklandığı bilinmeyen ve araştırılması gereken bir husus olduğunu dile getirmektedir.⁵⁹ Bu hususu hocamızın ilginç bulması, Selçukluların Hanefi-Maturidi olmaları ve medreselerinin de bu çizgide olması gerektiğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

Derginin aynı sayısının “*Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri*” isminde başka bir makalede İsmail Cerrahoğlu, Selçuklular devletinin belli bir döneminde minberlerden Eşarilere lanet okunmasını farklı değerlendirmektedir.

“*Tuğrul beyin veziri olan Amîdü'l-Mülk Ebu Nâsr el-Kunderi'nin 436/1044 tarihinde ihdas ettiği bir hareket, mezhepler tarihinin en mühim hâdiselerinden biri olmuştur. Bu vezirin Mutezile akidesine sahip olduğu söylenir. Mutezileye şiddetle çatan Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî (ö. 324/936)'den intikam almak isteyen bu zât, Tuğrul beyden aldığı, bid'at ehli için minberlerde lanet okuma emrine, Eş'ariler ve Şâfi'ler bid'at ehli addedilerek, çeşitli dinî görevlerden men edildiler.*”⁶⁰ Selçukluların Maturidi olduklarından dolayı değil, Vezirlerinin Mutezili olduklarından dolayı minberlerden Eşariye lanet okuttuklarını belirtmektedir.

Süleyman Hayri Bolay'ın kaleme aldığı “*Alparslan'ın en mühim Hizmeti*” isimli makalesinde Selçuklular dönemindeki kelim faaliyetlerinden bahsederken şu cümleleri kullanmaktadır;

“*Kelâm âlimleri kendi cidallerinde ikiye ayrılmışlardı. Mutezile mezhebinden olan kelimciler şiîlerle birlikte Büveyhoğulları devletinin tarafını tutuyorlardı. Ehl-i sünnet itikadını müdafaa eden Ebu'l-Hasan El-Eş'ari'nin taraftarları da mutasavvıflarla birlikte Selçuklu Devleti'nin tarafında yer alıyorlardı.*”⁶¹ Bu Makalede Maturidilikten hiçbir bahis açılmazken Mutezili- Büveyhilerin muhatabının Selçuklu-Eşariler olduğu belirtilmektedir.

Mustafa Kıbrıslıoğlu, ‘Kahraman oğlu Kahraman Alparslan’ diye isimlendirdiği makalesinde Selçuklular zamanındaki Türklerin İslam’a yapmış oldukları hizmetin İslam alemi tarafından takdir edildiğinden bahsederken, Ravendi’nin ‘*Rahatu’s-Cudur*’ isimli eserinden İmam-ı Azam ile ilgili bir menkıbe aktarır. Menkıbe’ye göre İmam-ı Azam, hacda yapmış olduğu bir duaya gizliden bir yanıt almış ve “Kılıç Türklerin elinde bulunduğu sürece sen mezhebine zeval yoktur” cevabını işitmiştir. Ravendi, bu rivayeti izah ederken; “*Allah'a*

⁵⁹ Ali Himmet Berki, “Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde İlk İslam ve Türk Üniversiteleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1971), 10/110-111, 234

⁶⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1971), 10/110-111, 264

⁶¹ Süleyman Hayri Bolay, “Alparslan'ın en mühim Hizmeti”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1971), 10/110-111, 276

hamd olsun ki, İslâm'ın arkası kuvvetli, Hanefî Mezhebi mensupları mes'uddur. Arap, Acem, Rum, ve Rus diyarında kış Türklerin elindedir."⁶² Yorumunu yapıyor.

Diyanet İlmi Dergisinin 113. Sayısında Hayrettin Karaman, 'Türkiye'de Dini bilginin kaynak ve Metodu üzerine' ismini verdiği makalesinde mezheplere nasıl yaklaşılmaması gerektiği ile ilgili bir bahis açıyor. Bu bahsin içerisinde de eserlerini okunmasını istediği ve İslam âleminde ışık tutan bazı İslam büyüklerinin ismini veriyor.⁶³ Otuz beş isim saydığı bölümde ilk sırada İmam-ı Azamdan sonra diğer üç mezhep imamının, daha sonra birkaç Hanefî alimin ismini veriyor. Hemen ardından vefat tarihi daha geç olmasına rağmen Ebu'l-Hasen el-Eşari'den önce Ebu Mansur el-Maturidi'nin ismini veriyor. Bu Karaman'ın tercihini göstermektedir.

Daha sonra Karaman, Yunan ve Hint felsefesiyle İslam'a aykırı diğer cereyanlara karşı İslâm îmânını müdafaa eden Kelâmcıların, belirli sınırları içinde akıl ve nakli (havass-i selîme, haber-i sâdık ve akıl) beraberce kullanarak hükme varmayı tercih ettiklerinden, bunların da (akıl ve nakle verdikleri payın farklı olması bir kenara) Maturidiler, Eşariler ve Mutezile olduğundan bahsetmektedir.⁶⁴

Diyanet İlmi Dergisi'nin derleme ve yayın müdürü olan önemli bir kelimacı Saim Yeprem'in "*İslam'da İman ve Tarihi Üzerine*" isimli makalesini incelediğimizde İmanın iki kısma ayrıldığından bahsetmektedir. İcmali imandan sonra Tafsili imanı şöyle tarih etmektedir; «*Peygamberimizi Hz. Muhammed (A.S.) in Allah tarafından kitap ve sünnet ile tebliğ ettiği kesin olarak bilinen haberlerin, ilâhî esas ve hükümlerin tamamına ve her birine, Allah'ın ve Resulünün muradına uygun olarak, iman etmektir.*» Bu tarifte belirtilen hususlara iman ettiğini kişinin dili ile ikrah etmesi gerekmektedir. Yeprem, bu görüşün, Eşariler, Maturidilerin bir kısmı ve Ebu Hanifeye ait olduğunu belirtiyor.⁶⁵

Saim Yeprem, bu makalesinin ikinci bölümünü derginin başka bir sayısında yayınlamıştır. Bu kısımda ise Kelam ekollerinin ve Ehli Sünnet kelamının nasıl doğduğundan bahsediyor. Kelam Mutezile mezhebi tarafından kurulduğundan ve kelamın ilk eserlerinin Vasıl b. Ata'nın eserleri olduğundan bahsediyor. Ondan çok zaman geçmeden Ebu Hanife'nin eserleri Ehli Sünnet akidesinin temellerini oluşturmuştur.

Hicrî IV. yüzyılın ilk yarısına kadar, itikadî meselelerde ispat ve müdafaa maksadıyla nakilden ziyade aklî prensiplere ve felsefî kaidelere dayanarak onlarla cedel yoluyla yazılmış

⁶² Mustafa Kıbrıslıoğlu, "Kahraman Oğlu kahraman Alparslan" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1971), 10/110-111, 282

⁶³ Hayrettin Karaman, "Türkiye'de Dini bilginin kaynak ve metodu üzerine" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1971), 10/112-113, 356

⁶⁴ Karaman, "Türkiye'de Dini bilginin kaynak ve metodu üzerine", 359

⁶⁵ M. Saim Yeprem, "İslam'da İman ve Tarihi Üzerine" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mart-Nisan 1972), 11/2, 89

eserler kalam ilminin ilk eserleridir ve bunlar Mu'tezile mezhebini temsil ederler. Ehli Sünnetin tavrı ise her zaman Mutezileye karşı ve zıttı. Ancak Ehli Sünnetin henüz bir Kalam metodu oluşmadığı için kaleme alınan eserler selef akidini nakillerle izahtan ibaret idi.⁶⁶

Müellif, daha sonra hicri üçünü asırda İbn Küllab'ın Mutezile ile mücadele etmeye başladığından ve bu mücadelesi sonucu Ehli Sünnet kelamının doğduğundan bahsetmektedir. Yani Ehli Sünnet Kelamının kurucusu olarak İbn Küllab'ı görmektedir.

Hicri dördünü asırda ise Ebu'l-Hasen el-Eşarinin Mutezileden ayrılarak İbn Küllab'ın mezhebine girdiğini ve Ehli Sünnet Mezhebini geliştirdiğini belirtmektedir. Müellif, Eşariyle aynı asırda da Maverâunnehir'de Ebu Mansur el-Maturidi'nin Ehli Sünneti müdafaa ettiğinden bahseder. Yeprem;

“Böylece Ehl-i sünnet Kelamı doğmuş ve gelişmeğe başlamıştır Daha sonraları gelen Ebu Bekir Bakillânî (öl. H. 403-1013), İbnü Furek (öl. H. 401), Ebu tşhak İşferâînî (öl. H. 408), Ebuzerr el-Herevî, (öl. H. 435), Ebu Ca'fer es-Simenânî (öl: H. 444), Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî (öl. H. 478-1085) gibi zevat Eş'arî mezhebi adını alan ehli sünnet ilmi kelâmını geliştirmişlerdir. Horasan ve Mâverâünnehir taraflarında da Mâtürîdî'nin kurduğu ve-selef mezhebine yakın olan ehli sünnet kelâmı Ebu'l-Muîn Meymun en-Nesefî (öl: H. 508) nin himmetiyle yayılmıştır.”⁶⁷ Diyerek iki mezhebin takipçilerini ve yayılmasına vesile olan alimleri sayar ve cümle arasında Maturidi'nin selef metoduna Eşariden daha yakın olduğuna da dikkat çeker.

M. Saim Yeprem, makalesini şu cümlelerle bitirir;

“Bütün bu çalışmalar İslâm dininin saf inanç esaslarını hurafelerden korumak, Müslümanların aynı eserler etrafında birleşerek parçalanmalarına mâni olmak ve İslâm dininin daima ilerici, birleştirici esaslarını yerleştirmek için yapılmıştır.”

Süleyman Ateş, “İslam'da İlmin Yeri ve İstikameti” isimli makalesinde İslam alimlerinin Kuranın yorumlanmasında ve İslami meselelerde nakil kadar akıla da önem vermeye ne zaman ve nasıl başladıklarını izah etmektedir. Ateş'in konuyla ilgili düşüncesi şöyledir; *“Kur'an ruhunun anti-klâsik olduğunu bilmeyerek Yunan filozoflarına büyük güven besleyen Müslüman bilginler, Kur'an'ı Yunan düşüncesinin ışığı altında anlamayı ödev bilmişlerdir.”⁶⁸* Fakat Kur'an'ın ruhu yalnız teoride olup tecrübede olmayan Yunan felsefesiyle örtüşmediği için İslam bilginlerinin bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

⁶⁶ M. Saim Yeprem, “İslam'da İman ve Tarihi Üzerine II” *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak- Şubat 1973), 12/1, 31

⁶⁷ Yeprem, “İslam'da İman ve Tarihi Üzerine II”, 32

⁶⁸ Süleyman Ateş, “İslam'da İlmin yeri ve İstikameti”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mart-Nisan 1974), 13/2, 78

Bu başarısızlık zamanla ortaya çıkan akli ihtiyacın İslam'ın ruhuna uygun bir biçimde oluşmasına sebep oldu. Ateş, Kelam'ın doğuşunu İslamda akli ihtilal olarak ifade etmektedir. Bu ihtilalin Eşari metafiziğinde açıkça görüldüğünü belirterek, Eşariliği örnek olarak gösterir.

Diyanet İlmi Dergisinin 1974 Mayıs ayı sayısında Mezhepler Tarihçisi Mustafa Öz, içerisinde Eşari ve mezhebinin prensiplerini anlattığı “*Ebu'l-Hasen el-Eşari ve Eşari mezhebinin Prensipleri*”⁶⁹ isimli makalesini kaleme almıştır.

Diyanet İlmi Dergisinin bu sayısına kadar Ebu Mansur el-Maturidi'nin birkaç sayfadan oluşan bir makale dışında müstakil olarak onun görüş ve düşüncelerinden bahseden bir makale yok iken, dergide hem de dergideki ortalama bir makale sayfa sayısının çok üstünde sayfada Ebu'l-Hasen el-Eşari'nin detaylı hayatının, kaleme aldığı eserlerin özelliklerinin ve en ince ayrıntılarıyla görüşlerinin anlatıldığı bir makalenin yayınlanmış olması o dönemde Anadolu'da halen Maturidi'ye Eşari kadar ilgi duyulmadığının bir göstergesidir.

Aynı yazar iki sayı sonra Ebu Mansur el-Maturidi hakkında yalnızca birkaç sayfadan oluşan çeviri bir makale yayınlıyor.⁷⁰ Burada dikkat edilmesi gereken noktalar; Önce Eşari ve görüşlerinin öncelenmiş olması, birinci makale yazarın kendi telifi olmasına rağmen, ikinci makalenin çeviri olması, birinci makalede Eşariliğin görüşlerine detaylı bir şekilde yer verilmesine rağmen ikinci makalede yalnızca Maturidi'nin şahsıyla yetinilmesi ve Maturidilik hakkında çok fazla bilgi verilmemiş olması. Bu noktaların hepsi şu soruyu akla getirmektedir; Acaba Maturidilik o dönemde Eşarilik gibi müstakil bir mezhep olarak algılanmıyor muydu?

“*Hanefî fakihlerine göre Ebu Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-Ekber, el-Fıkhu'l-Ebsat, er-Risale, Kilabu'l- Alim ve '1-Müteallim ve el-Vasıyye gibi eserleri akaidin usulünü teşkil eder. İmam Matüridi bu eserleri okuyup öğrendiği gibi, bunların ötesinde de birçok şeyler öğrenerek anılan eserlerin muhtevasını kendi görüş ve fikirleri ile zenginleştirdi. Çünkü söz konusu eserler delil ve burhan zikredilmeksizin. Ehlu's-Sünne'nin sahih olan inanç ve itikadını belirtmek için yazılmıştı, işte bu inanç ve ihtiva ettiği asılların akide halinden ilim, yani kelam ilmi haline geçişi Matüridi vasıtasıyladır. İmam Matüridi, bu inanç esaslarını kat'î delillerle ortaya koydu, buna müteferri olan hususları da yakinî delillerle sağlamıştırdı. Bu suretle Maverâünnehir'de Ebu Hanîfe ekolünün kelamcısı ve Ehlu's-Sünne'nin reisi oldu. işte bundan sonradır ki Ebu Hanîfe ekolü Matüridi ismi ile anılmış, bu beldelerde bulunan Hanefî kelamcıları da Matüridiyye ismini almıştır. Ebu Hanîfe ekolü de fıkhi mezhepte mütahassıs*

⁶⁹ Mustafa Öz, “Ebu'l-Hasen el-Eşari ve Eşari Mezhebinin Prensipleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mayıs-Haziran 1974), 13/3, 181

⁷⁰ Mustafa Öz, “Ebu Mansur Maturidi Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1974), 13/5, 316

olan Hanefilere itlak edilmeye başlanmıştır.”⁷¹ Makalenin bu bölümünde altı çizilmesi gereken noktalar şunlardır; İmam Maturidi, İmam-ı Azam’ın kitaplarını şerh eden bir isimdir, İmam Maturidi, Maverâunnehirde Ebu Hanife ekolünün Kelamcısıdır, Ebu Hanife ekolü ve Hanefî kelamcıları Maturidi’den sonra Maturidiyye ismiyle anılmıştır. Dikkat çektiğimiz bu noktalar bir önceki paragrafta sorduğumuz soruya cevap mahiyetindedir. Maturidi ve Maturidiyye mezhebi Hanefî mezhebi içerisinde değerlendirilmiş ve Hanefî mezhebinin kelami yönü olarak kabul edilmiştir.

Öz, bu makalede İmam Maturidi’nin ilmi hayatından ve talebelerinden bahsederken talebeleri arasında dört büyük imamın olduğunu söylemektedir.. Bunlar, el-Hakîm es-Semerkandi diye meşhur olan Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail (Öl. H. 340/M. 951), Ebu'l-Hasen Ali b. Said er-Rustuğfenî, Ebu Muhammed Abdulkerim b. Musa el-Pezdevî (Öl. H. 390/ M. 999) ve Ebu'l-Leys el-Buharîdir. Bu arada yetişen Matüridi kelamcıları imamlarının mezhebini açıklama ve tekrar gözden geçirme görevini yüklendiklerini söylerken bazen de muhalefet ettiklerinden ancak birçok meselede fikir birliğine vardıklarından bahsetmektedir. Makalede Maverâünnehir’de Ehlü's-Sünne'nin Matüridi akidesinin tesis edilmesinin bu şekilde olduğunu ifade ediliyor.⁷²

Öz’ün Maturidi’nin eserleri hakkındaki cümleleri aynen aktarıyoruz;

“Tarihçilerin belirttiklerine göre İmam Matüridi'nin yazdığı eserlerin isimleri, onun hayatını, Ehlü's-Sünne akidesini müdafaa, sünnet yolundan inhıraf edenleri redde vakfettiğine ve ayrıca din ilimlerinden tefsir, kelâm, fıkıh ve usul bilgilerinde çok yüksek bir mevkie olduğuna delalet eder. Tarihçilerin belirttiklerine göre İmam Matüridi'nin yazdığı eserlerin isimleri, onun hayatını, Ehlü's-Sünne akidesini müdafaa, sünnet yolundan inhıraf edenleri redde vakfettiğine ve ayrıca din ilimlerinden tefsir, kelâm, fıkıh ve usul bilgilerinde çok yüksek bir mevkie olduğuna delalet eder. O, Mutezile'yi ve usul i hamse dedikleri beş prensibi nakzetti. Kendi muasırı ve Mutezile'ye göre yeryüzünün en büyük imamı olan el-Ka'bî'yi bizzat takip ederek görüşlerini ve eserlerini çürüttü. Mutezile'yi reddetmek için *Beyanu Vehmi'1-Mutezile*, *Reddu'l-Usuli'l-Hamse li Ebi Muhammed el-Bahili*’yi yazdı. El-Ka'bi ye görüşlerini nakzetmek için de *Reddu Evaili'l-Edille li'1-Ka'bî*, *Reddu Tahzibi'l- Cedel li'I-Ka'bî* ve *Reddu Vaîdi'l-Füssak li-1-Kabi* isimli eserleri te'lif etti. Sadece Mutezile'yi reddetmekle kalmayan İmam Matüridi, Karmatî ve Rafizileri de *er-Reddu ala Usuli'l-Karamita* ve *Reddu Kitabi'l-İmame li Ba'dı'r-Ravafız* adlı eserleri ile reddetti. Usulü Fıkıh konusunda *Me'hazu's-Şerâi* ve *Kitabu'l-Cedel*’i te'lif eden Matüridi, bundan başka tefsir ve

⁷¹ Mustafa Öz, “Ebu Mansur Maturidi Hayatı ve Eserleri”, 318

⁷² Mustafa Öz, “Ebu Mansur Maturidi Hayatı ve Eserleri”, 319

kelam konusunda da eserler verdi. Tefsir mevzuundaki kitabının isimi *Te'vilatu Ehli's-Sünne*'dir. Bu eser *el-Te'vilatu'l-Matüriddiyye fi Beyani Usuli Ehli's-Sünne ve Ehli't-Tevlid* ismiyle de anılır. Kâtib Çelebi, bu kitabı vasfederek «Hiç bir kitap ona eş olamaz, hatta bu konuda yazılan eserlerin hiç biri kıymet yönüyle ona yaklaşamaz.» diyor. Fakat müfessirler hakkında tabakat kitapları yazan tarihçiler bu eseri ve müellifini ihmal etmişlerdir. Katib Çelebi, bu kitabın Matüridi'nin diğer kitaplarından daha kolay anlaşıldığını, bundan dolayı Matüridi mezhebi mensuplarının *et-Te'vilat*'a dayandıklarını zikrediyor. Gerçekten de *et-Te'vilat*, *Kitabu't-Tevhid*'den daha açık ve anlaşılması kolaydır. Bu kitapta âyetler, açık ve kolay anlaşılır şekilde belirtildikten sonra mesela Fâhrü'd-Din er-Râzî'nin tefsirindeki gibi bir takım teferruata boğulmadan neticeler çıkarılır. Bu tefsir Matüridi'nin maarif ve ilminin genişliği ve yüksek lisan bilgisine şahadet eder. Bu gün elimizde, *Kitabu't-Tevhid* ve *Kitabu'l-Makalat*'inin bulunması büyük bir kazançtır. Ne yazık ki diğer kitapları zaman akımı içinde zayi olmuştur. *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, *Şerhu'l-İbane* ve *el-Akâdetu'l-Matüriddiyye* isimli eserler ise, ona hataen nispet edilmektedir”

Avni İlhan, “*Mezhepler Üzerine*” isimli makalesinde mezhep kavramından ve mezheplerin nasıl teşekkül olduklarından bahsetmektedir. Bu makalesinde İlhan, mezheplerin doğuşunu Raşit halifeler dönemine kadar götürmektedir. Raşit halifeler döneminde oluşmaya başlayan siyasi ihtilaflar zamanla itikadi ihtilafları da beraberinde getirmişlerdir. Yeni fethedilen yerlerdeki yeni kültürlerin ortaya çıkmasıyla buradaki farklı inanç sistemlerine karşı Müslümanlar, kendi inançlarını savunabilmek için kelami münakaşalara girdiler. Bu münakaşalar neticesinde kelami mezhepler oluşmaya başladı. Bu kelami mezhepleri Sünni ve Gayri Sünni olarak ikiye ayıran İlhan, Sünnilerin, Selefiyye, Maturidiyye ve Eşariyyeden oluştuğunu, Gayri Sünni mezheplerinde Kaderiyye, Cebriyye gibi bidat fırkalardan oluştuğunu belirtmektedir.⁷³

Hayrettin Karaman, derginin 14.cildinde “İslam Tarihinde Mezhep Kavgaları” ismiyle bir makale kaleme almıştır. Bu makalede Karaman, ‘Mezhep’ kelimesinin terim anlamından hangi sebeplerle ortaya çıktıklarına kadar birçok husustan bahsetmektedir. Genellikle fıkhi mezhepleri mercek altına alıp anlatan Karaman, mezhep kavgalarının dini, ilmi ve ictimai zararlarından bahsederken itikadi mezhepleri de bu hususta şöyle örnek göstermektedir; Tuğrul Bey’in veziri Amîdu'l-Mülk Kündürî'nin tesiriyle camilerde, minberlerde Eş'arîler lanetlenmiş bu olaylar Sultan Alparslan ve vezir Nizâmü'l-Mülk zamanına kadar sürmüştür. Eş'ari alimler Türki toprakları terketmek zorunda kalmışlar. Bu dönemlerde Bağdat'ta

⁷³ Avni İlhan, “*Mezhepler Üzerine*”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1974), 13/5, 312

Hanbeliler ile Eşariler arasında birbirlerini öldürmeye varan ciddi çatışmalar meydana geldi. Makalenin detaylarında mezheplere karşı zamanın devlet politikaları da ele alınmış. Bu mezhep kavgaları sebebiyle Bağdat'ta bulunan Ebû-İshak eş-Şîrâzî İle Nizâmü'l-Mülk arasında yazışmalar oldu. Bu mektuplarda vezir devletin mezhepler karşısında tarafsız olduğunu, mezheplerin ve bu arada Ahmed b. Hanbel'in muhterem olduğunu ifade etti. Bu arada alınan tedbirlerle fitne yatıştı ve vaazlarda mezheplerden bahsetmek yasaklandı.⁷⁴

Yazısında Karaman, bu çatışma olayları vuku bulmadan önce 475/1082 yılında Mağrib'den gelen Ebû'l-Kâsım el-Bekrî Nizâmü'l-Mülk tarafından kendisine maaş bağlanarak Bağdat'a gönderildiğinden bahsetmektedir. Karman, bu ismin mezhep itibariyle Şafii ve Eşari olduğunu belirtmektedir. Bu alim, vaazlarında Ahmed b. Hanbel'i överken Hanbelileri zemmediyordu. Bu da Hanbelîleri kıskırtmış ve kadı Abdullah Damganî'nin evi bir ilmî münakaşa *esnasında* basılmış ve kitapları yağma edilmiştir. Bu gerginliğin devamı dolayısıyla halife, Ebû-İshak Şîrâzî ile Ebû-Bekir Şâşî'yi Melikşâh'a gönderdi. Bu büyük şahsiyetler her geçtikleri beldeye ta'zimle karşılanıyor ve teberrüken rikâblarına el sürüyorlardı. Halkın Şafii ve Eşari olan bu zatlara hürmeti aynı zamanda bu mezheplere hürmetinde ne büyük ölçüde olduğunu göstermektedir. Sultan Melikşah ve veziri Nizâmü'l-Mülk huzurunda onlarla İmâmü'l-Harameyn Ebû'l-Ma'âlî el-Cüveynî arasında cereyan eden müzakere ve münazaralardan sonra bütün fikir ve istekleri kabul edildi. Nizâmiye'de Eş'arîlik hakkında vaazlarına müsâade edildi ve bir hâdisenin önlenmesi İçin de medresenin kapılarına Türk muhafızları kondu.⁷⁵

Makalede son olarak her ne kadar bazı dönemler Şiilere karşı birleşmeler de bazı dönemler birbirleriyle ciddi mücadele içerisinde olan Hanefiler ile Şafiilerden bahsedilmektedir. Her ne kadar makalede Maturidilikten hiç bahsedilmezken zannımızca Hanefiler'den ifadesinden Maturidiler kastedilmiştir.

Dergide Mustafa Öz, Fetullah Huleyf'in "Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik" adı altında bir makalesini çevirmiştir. Öz, makaleye başlamadan önce Taşköprülüzade'nin Miftahu's-Saade isimli eserinden şu alıntıyla başlamaktadır; "Kelâm ilminde sünnet ehlinin reisleri iki büyük zattır. Bunlardan birisi Hanefî, diğeri ise Şafîî'dir. Hanefî olan hidâyet imamı, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî'dir; Şafîî olanı ise sünnet ve cemâat mezhebinin şeyhi, reisi, mütekellimlerin imamı, Hz. Feygamber'in sünnetinin yardımcısı, dînin müdafii ve îslâm inançlarının muhafızı Ebu'l-Hasen el-Eş'arî el-Basrî'dir." Taşköprülüzade'nin Ebu Mansur el-Maturidi'nin tek bir

⁷⁴ Hayrettin Karaman, "İslam Tarihinde Mezhep Kavgaları", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat 1975), 14/1, 50

⁷⁵ Karaman, "İslam Tarihinde Mezhep Kavgaları", 51

sıfatından bahsederken Ebu'l-Hasen el-Eşari'yi birçok övgülerle tanıtmayı dikkat çekici bir husustur. Bu ayrıntıyı da Mustafa Öz, makalesinin girişinde kullanmaktadır.⁷⁶

Makalede iki mezhebi karşılaştıran müellif, Kestelli'nin *Akidetü'n-Nesefiyye* şerhinden iktibasla Ehli Sünnet isimin karşılıklarının coğrafyadan coğrafyaya değiştiğini belirterek şöyle diyor; "Irak, Şam, Horasan ve daha birçok İslâm beldelerinde ehl-i sünnet tâbirinden anlaşılan Ebu'l-Hasen el-Eşarî'ye tâbi olan Eş'arîlerdir. Fakat Mâverâü'mehir ve civarında bu terimden anlaşılan Ebû Mansur el-Mâtürîdî'ye mensup olan mâtürîdîlerdir."⁷⁷ Ehli Sünnet denilince Maturidilik ve Eşariliğin her ikisi de kastedilir.

Daha sonra Fetullah Huleyf, Maturidi'nin ihmal edildiğinden Maturidi'nin tekaddüm hakkına sahip olduğundan bahsederek sebebini şöyle açıklar;

"..Bununla beraber birçok zaman, Mâtürîdî'den hemen hemen hiç bahsedilmemesi yanında, Eşari'nin İslâm'ın bayrağı, İslâm akaidinin bid'atçilere, sapıklara ve selef mezhebinden uzaklaşanlara karşı müdafii olarak gösterilmesi temayülü oldukça yaygındır. Halbuki Mâtürîdî, sünnet ehline yardımcı olmak konusunda Eş'arî'ye karşı bir tekaddüm hakkına sahiptir. Eş'arî'nin kırk yaşına kadar itizâl mezhebinde bulunmasına mukabil, Mâtürîdî ihtisasını ehlüs'-sünne mezhebinde tamamlamış, ölünceye kadar da bu mezhepte kalmıştır."

Maturidi'nin aleyhine ve Eşari'nin lehine sonuçlanan bu durumun tarihçilerin ve tabakat yazarlarının Maturidi'yi ihmal etmelerinden kaynaklandığını belirten Huleyf, İbn Nedim'i örnek olarak gösterir. Mâtürîdî'den en az elli yıl sonra ölen İbnu'n-Nedim (öl. H. 379 / M. 987) Hanefîlerin ve Sünnet ehlinin Mısır'daki reisi ve Maturidi'nin muasırı İmam et-Tahâvî'yi (öl. H. 321/M. 933) zikrettiği halden Mâtürîdî'den hiç bahsetmemekte, buna mukabil, Eş'arî'ye yeteri kadar yer ayırmaktadır.⁷⁸ İbn Hallikan ve İbn Haldun'u da Maturidi'den hiç bahsetmeyen isimlere örnek veren müellif, Maturidi'nin yazdığı *Te'vilâtü Ehil's-Sünne* veya *Te'vilâtü'l-Kur'an* isimli eseriyle, tefsir ilminde hakikaten söz sahibi olduğunu ispat eden Maturidi hakkında, Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn* adlı eserinde de herhangi bir malûmata rastlanılmadığını belirtmektedir.

Huleyf, Maturidi alimlerin bile her ne kadar kasıtsız olsa da imamlarından bahsetmediklerini, bahsetseler bile gözle görülür bir biçimde acele geçtiklerini ve bu durumun çok şaşırtıcı olduğunu söylemektedir. Bu ihmal, Hanefîlerin imamları Maturidi hakkında yazdıkları ile Şafiîlerin imamları Eşari hakkında yazdıklarıyla kıyaslasak dahi gözle görülür

⁷⁶ Fetullah Halif, "Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik" Çev. Mustafa Öz, *Diyanet İlmî Dergisi*, (Mart-Nisan 1975), 14/2, 102

⁷⁷ Fetullah Halif, "Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik" Çev. Mustafa Öz, 102

⁷⁸ Fetullah Halif, "Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik" Çev. Mustafa Öz, 103

durumdadır. Bu ihmal yalnızca tabakat kitaplarına münhasır olsa iyi, Ancak Maturidi'nin prensiplerini anlatan Ömer en-Neseî'nin *Akaid'n-Neseîyye*'si gibi eserlerde bile fazla Maturidiye değinilmemiştir.

Huleyf, Neseî akaidi Ezher mensupları arasında uzun zamandan beri tevhid dersinin asıl metni olarak kabul edilmiş durumda olduğunu ve bu hal günümüzde de Ezher alimleri ve öğrencileri tarafından devam ettirildiğini söylüyor. Bu cihetle Matürîdî ve Matürîdiyyenin daha çok alâka görmesi gerektiği halde yeterince alaka gösterilmediğibeliyor. Öyle görülüyor ki Ezher mensupları tevhid İlminden daha çok fıkıh ve lisanda ihtisası tercih etmektedirler.

Eş'arilere cephe almış olan İbnu Hazm, *el-Fisal*'de; eş-Şehristani *el-Milel ve'n-Nihal*'de Ebu Hanife'nin itikadi görüşlerinden bahsettikleri halde, Matürîdî'den bahsetmiyorlar. İslam Ansiklopedisi Matürîdî maddesinde Macdonald, "Muhammed Abduh, *Risaletu't-Tevhid*'de Matürîdî'yi zikretmemesine rağmen, onun tesiri altındadır" der. Halif bunun doğal bir netice olduğunu, çünkü M. Abduh, Ezher'de *Neseî akaidini* okutmuş olduğunu söylemektedir. Husn ve kubh bahsi tetkik edilirse bunun doğru olduğu ortaya çıkar.”

Huleyf, makalesinde Maturidi'nin neden ihmal edildiği ile ilgili şöyle söylemektedir;

“...Netice olarak, Eş'arî hakkında birçok kaynaklarda geniş malûmat bulduğumuz halde, Mâtürîdî hakkında niçin bu İmkândan mahrumuz? diye kendi kendimize bir soru soracak olursak, cevap bizce şöyle olacaktır: Eş'arî kendi zamanının ilim merkezi olan Bağdat'ta yetişmiş, yaşamış ve eserlerini vermiştir, buna mukabil Mâtürîdî, zamanının ilim merkezinden çok uzak bir yer olan Mâverâünnehir'de yaşamış ve eserlerini burada neşretmiştir.”⁷⁹

Makale'ye göre Maturidi ve Eşari Mutezili düşünceye karşı aynı metodu kullanmışlardır. Aynı metodu kullanmaları çoğu meselede aynı neticeye varmalarına sebep olmuştur. Yani Maturidi ve Eşari prensipte tek bir mezheptir.

Huleyf, makalesinin geri kalan kısmında Allah'ın sıfatları, Allah'ın Kelamı, Şefaât, büyük günah işleyenlerin durumu ve Allah'ın görülmesi gibi bazı başlıkları detaylı olarak açıklayarak Maturidi ve Eşari'nin benzer görüşlere sahip olduğu üzerinde durmaya çalışmıştır. Özellikle bu konunun üzerinde neden durduğunu şöyle açıklamaktadır;

“Bütün bu mukayese ve metinleri nakletmekten kastımız, aynı konularda birbirine uygun neticelere ulaşılabilceğini açıklamak, gerek Eş'arî gerekse Mâtürîdî'nin İfrat ve tefrit arasında vasat bir yol takip ettiklerini, Ehlû's-Sünne'nin bu iki imamının mütekellimler

⁷⁹ Fetullah Halif, “Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik” Çev. Mustafa Öz, 104

arasında tartışılan ve ihtilâf edilen kelâm meselelerinde aynı metod ve mezhepte birleştiklerini belirtmektir. Bu ifâdelerimizden anlaşılır ki, Mâtürîdî mezhebi, Muhammed Zâhid el-Kevserî ve ona tâbi olanlarına dediği gibi Eş'arî ve Mutezile mezhepleri arasında değildir. Keza Mâtürîdî mezhebi görüşlerinde Dr. Mahmud Kâsım'ın dediği gibi, Mu'tezile'ye Eş'arîyye'den daha yakın değildir. Ayrıca her iki sünî mezhebin, bir kısım ferî konular haricinde asıl prensiplerde tamamen ayrı oldukları iddiası da vârid olmaması gerekir.”⁸⁰

Huleyf, daha sonra makalesinde Maturidi ile Eşari’ni ihtilaf ettiği meseleleri teke tek açıklamaktadır. Bu meselelerin asli meseleler değil ferî meselere olduğunu da belirtmektedir. Makalesini ise İbnu's-Sübki'nin, İbnu'l Hâcib akîdesine yazdığı şerhteki şu sözleri ile bitirmektedir; “Bilinmelidir ki, Ehlu's-Sünne ve'l-Cemaa mezhebi, vâcib, caiz ve mümteni olan konularda tamamen hemfikirdir. Fakat bu hususlara varan bazı metod ve prensiplerde ihtilâf etmişlerdir. Ehlü's-Sünne dikkatlice araştırıldığı zaman, üç zümreden teşekkül ettiği görülür. Bu zümrelerden birisi ehli hadistir. Bu zümrenin itimad ettiği prensipler, kitap, sünnet, icma gibi delillerdir. Diğerleri aklî tefekkür ehli olanlardır ki, bunlar Hanefiler ve Eş'arîlerdir. Hanefilerin şeyhi Ebû Mansur el- Mâtürîdî, Eş'arîlerin şeyhi ise Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'dir. Bu iki mezhep naklen isbat ettiği bütün hususlarda ve aklın cevazını idrak bütün hususlarda ve aklın cevazını idrak ettiği aklî ve naklî konularda hemfikir olup, bazı ferî konularda ayrılmışlardır.”⁸¹ Dikkat edilirse itikadi mezhepleri ikiye ayırarak Hanefiler ve Eşariler diyor. Hanefilerin imamının da Ebu Mansur el-Maturidi olduğunu belirtiyor. Bu önceden belirttiğimiz hususu desteklemektedir. Günümüzde Maturidilik adını verdiğimiz görüşler, o dönemler Hanefilik adı altında değerlendirilmiştir.

Diyanet İlmi Dergisi’nin on yedince cildinde Zekeriya Kitapçı, “İslami Fetihler sırasında Aşağı Türkistan (Maveraunnehir)” isimli bir makale kaleme almıştır. Bu makalesinde Maveraunnehir’in birçok özelliğini sayarken, bu coğrafyanın birçok ilim adamı da yetiştirdiğinden bahsetmektedir.⁸² ‘İslam Medeniyetinin Büyük Mimarları’ ifadesini kullandığı Aşağı Türkistan’da yetişen alimlere iki ismi örnek vermektedir, bunlardan birisi Farabi, diğeri ise Ebu Mansur el-Maturidi’dir. Bu isimler hakkında yazının devamında şu ifadeleri kullanmaktadır;

“...bütün İslâm dünyasının uzun asırlar boyunca ilim fikir ve rasyonalist düşünce hareketlerinin önderliğini yapmışlardır. Ve milyonlarca insan kendi devirlerinden sonra hatta zamanımıza kadar onların açtığı yoldan yürüyerek aydınlığa kavuşmuşlar, fikir ve mefhum

⁸⁰ Fetullah Halif, ““Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik” Çev. Mustafa Öz, 110

⁸¹ Fetullah Halif, ““Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik” Çev. Mustafa Öz, 115

⁸² Zekeriya Kitapçı, “İslami Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Maveraunnehir)” *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1978), 17/5, 278

anarşisinden kurtulabilmişlerdir. İslam milletleri tümüyle ve İslâm medeniyeti eğer bir zirveye doğru yükselmişse bunda Türk asıllı büyük ilim, felsefe, üstün yetenekli devlet adamları, kabiliyetli komutanlara çok hem de pek çok şeyler borçludurlar.”

Süleyman Uludağ, Diyanet İlmi Dergisi’nin on sekizinci sayısında Maturidi’nin önemli takipçilerinden olan Ömer en-Nesefi’nin *Kitabu’n fi Mezahibi’l-Mutasavvıfa* isimli eserini üç farklı yazma nüshasını detaylı inceleyerek tercüme etmiş ve bu tercümeyi dergide yayınlamıştır.⁸³

Diyanet İlmi dergisi, tahminimize göre Türkiye’nin siyasi durumundan kaynaklı 1980 yılında sayı çıkarmamış, 1981 yılında genellikle senede altı sayı çıkaran dergi, bir tek geniş bir sayı çıkarmış, daha sonra 1982 yılında da sayı çıkarmamış ve 1983 yılından günümüze kadar fasılasız olarak senede dört sayı çıkartarak gelmiştir.

Derginin 1983 yılında yayınlanan Nisan sayısında Bekir Topaloğlu, “İslam Anlayışı” adıyla bir makale yayınlamıştır. Bu makalesinde İslam’ın en temel kaidelerini ve İman esaslarını açıklamıştır. İman esaslarını anlatırken Topaloğlu, Ehli Kible’nin tekfir edilip edilmeyeceği mevzuundan bahsederken mezheplerin bu konudaki düşüncelerine değinir. Bu konuda ilk olarak İmam Azam Ebu Hanife’nin görüşünü aktaran Topaloğlu, Ebu Hanife’nin bu konudaki görüşünün “Müslümana, büyük günah dahil olmak üzere işlediği günah sebebiyle - onu helâl tanımadıkça kâfir demeyiz, iman adını ondan uzaklaştırıp gidermeyiz, ona hakikaten mü'min ismini veririz” şeklinde olduğunu belirtir ve İmam Azam Ebu Hanife için ‘Akaid ve Fıkıh ilminde otorite’⁸⁴ sıfatını kullanır.

Daha sonra Ebu’l-Hasen el-Eşari’nin son anlarına dair bir rivayet aktarır; “*Eş'ariyye diye anılan en büyük Akaid mezhebinin kurucusu, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî hayatının son dakikalarını yaşarken bir dostunu yanına çağırtmış ve ona şöyle demiştir: "Benim hakkımda şunu bilmeni ve anlatmam isterim ki ehl-i kible den hiçbir kimseye kâfir demiyorum. Çünkü hepsi aynı mabuda inanıyor. Aramızdaki yegâne fark ifade değişikliğinden ibarettir"*” Ebu Mansur el-Maturidi’nin *Kitabu’t-tevhid* isimli eserini yazdığında Ebu’l-Hasen el-Eşari’nin henüz Mutezile mezhebine mensup olduğunu, bundan dolayı da Ehli Sünnet’in kurucusunun Ebu’l-Hasen el-Eşari değil, Maturidi olduğunu söyleyen Bekir Topaloğlu’nun burada Eşariyye için ‘En büyük akaid mezhebi’ ifadesini kullanmasını şu şekilde izah edebiliriz. Ya Bekir Topaloğlu, o dönemler henüz Maturidiyye’nin kurucu mezhep olduğu görüşünde değil, ya da tabi olduklarının sayısı bakımından Eşariyye mezhebi için ‘en büyük

⁸³ Ömer Nesefi, *Kitabu’n Fi Mezahibi’l-Mutasavvıfa*, Çev. Süleyman Uludağ, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mayıs-Haziran 1979), 18/3, 167

⁸⁴ Bekir Topaloğlu, “İslam Anlayışı”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1983), 19/2, 36

akaid mezhebi' ifadesini tercih etmiştir. Ancak sebebi her ne olursa olsun itikadi meselelerin anlatıldığı bir makalede Bekir Topaloğlu'nun Ebu Mansur el-Maturidi'nin ismini dahi hiç geçirmemesi çok ilginçtir.

Ahmet Karadut, Hanefiyye mezhebinin büyük imamlarından sayılan Ebu Cafer et-Tahavi'yi iki yazı silsilesi halinde hem hayatı, eserleri, hocaları ve talebelerinden hem de neden Şafii alimlerin büyüklerinden sayılan hocası ve dayısı olan İmam Müzeni'nin mezhebini bırakıp Hanefiyye mezhebini seçtiğini tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır.⁸⁵

Diyanet İlmi Dergisinde düzensiz olarak ulemeden isimler ele alınıp hayatları eserleri ve düşünceleri kaleme alınmaktadır. Bu isimlerin nasıl belirlendiğini bilmiyoruz ancak seçilen isimlerin büyük bir yekûnu Hanefî-Maturidi çizgisinde olan isimlerdir. Metin Yurdagür, derginin yirmi birinci cildinde Maturidiyye mezhebinin en önemli temsilcilerinden Ebu Muin en-Nesefî'yi kaleme almıştır. Makalenin başlığının üzerine Yurdagür şu notu düşmüştür; "Kurucusundan sonra Maturidiyye mezhebinin en önemli kelamcısı"⁸⁶

Ehli Sünnet'in Selefiyye, Maturidiyye ve Eşariyye olarak üçe kola ayrıldığını söyleyen Yurdagür, Maturidiyye mezhebi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır;

"Başlangıçtan itibaren, genellikle fıkıh alanında Hanefiyye mezhebini, akâid konularında ise, bu mevzuların izahında Kitâb ve Sünnete en çok bağlılık göstermiş, telâkkilerinde ashâb ve tabiîn metoduna en fazla yaklaşabilmiş, itikâdî konularda kuru münakaşa ve cedel zihniyetinden en çok uzak durabilmiş bir itikadî ekol olan Maturidiyye mezhebini benimsemiş olan Müslüman Türkler'in, bu ekolün sistemleşmesinde, kemmiyet ve keyfiyet açısından gelişmesinde büyük hizmetleri olmuştur." Burada altının çizilmesi gereken noktalar, 'ashab ve tabiîn metodu' denilerek selef metoduna Maturidiyye'nin daha yakın olduğu belirtilmekte ve Müslüman Türklerin mezhebi vurgusudur.

Makalesinde Yurdagür, yalnızca İmam Maturidi'nin değil, Maturidiyye denilen âlimler topluluğunun hayat ve eserleri konusunda gerekli ihtimam ve alakanın gösterilmediğini belirtir. 'Muhteşem eser' olarak ifade ettiği bu mezhebin kurucusu Maturidi'nin *Kitabu't-Tevhid* isimli eserinin bile 1970 yıllarında ancak neşredilebilmesini

⁸⁵ Bkz. Ahmet Karadut, "Ebu Cafer et-Tahavi Hayatı ve Eserleri I", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1983), 19/2, 53

Ahmet Karadut, "Ebu Cafer et-Tahavi Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1984), 20/3, 51

⁸⁶ Metin Yurdagür, "Ebu Muin en-Nesefî Hayatı ve Eserleri" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1985), 21/4, 27

düşündürücü bulmaktadır.⁸⁷ Bu tablonun menfi gözüktüğünü söyleyen Yurdagür, yirminci yüzyılda değişmeye başladığını görmenin sevindirici olduğunu ifade etmektedir.

Yurdagür, itikadi konularda görüşlerini benimsediğimiz İmam Maturidi'nin mezhebini kendisinden sonra en iyi izah eden isimlerden biri olan Ebu Muin en-Neseî'nin her yönüyle makalesinde izah etmeye çalışmıştır. Bu makalesinde Yurdagür şu temennide bulunmaktadır; "Büyük bir kısmı Türk asıllı olan Mâturidiyye ulemâsının meydana getirdiği pek çok kıymetli esere, itikadda Maturidî olduklarını beyan edenlerin daha fazla eğilmelerinin gerekli olduğunu bir kez daha hatırlatmasını diliyoruz."⁸⁸ Bu temenninin Diyanet İşleri Başkanlığının idari yapısında görev almış akademik çalışmalar yapan bir isim tarafından dile getirilip, bunun Diyanet İlmi Dergisinde yayınlanması o dönemde devletin dini yüzü diye ifade edebileceğimiz Diyanet İşleri Başkanlığının böyle bir kaygısının olduğunu göstermektedir.

Yurdagür, Ebu Muin en-Neseî'nin biyografik hayatını anlatırken onun da imamı Maturidi gibi tabakat yazarlarının ihmaline maruz kaldığını belirtirken şu ifadeleri kullanmaktadır; "Kaynaklar ve tabakat kitapları İmam Maturidî'de göstermiş oldukları anlaşılmasız suskunluklarını, onun başarılı takipçisi Neseî'de de aynen sürdürmüşlerdir. Her iki kelamcımızın hayatı konusunda suskun kalan bu kaynakların hepsinde, müellifimiz Ebu'l-Muîn en-Neseî hakkında "bilgi kırıntısı" olarak nitelenebilecek ölçüde, yalın, kısa teferruatsız ve de tatmin edici olmaktan çok uzak bir kaç satırın tekrarını bulabilmekteyiz."⁸⁹ Daha sonra bu 'Bilgi kırıntıları' olarak tabir ettiği kaynakların isimlerini sırayla belirtmektedir.

Makalesinde Ebu Muin en-Neseî'nin yetiştiği bölge olan Maverâunnehir bölgesinin öneminden bahseden Yurdagür, Maturidi, Farabi, İbn-i Sina gibi büyük ilim adamlarını ve onların kaleme almış oldukları kıymetli eserleri Maverâunnehir bölgesine borçlu olduğunu söylemektedir.

İslam gelmeden önce dahi bulunduğu jeopolitik konumu sayesinde ilim ve kültürün merkezi konumuna yükselmiş olan Maverâunnehir bölgesi, İslamiyetten sonra da bu özelliğine devam etmiştir. Hatta yazarımız, Maverâunnehir bölgesinin islamlaştıktan sonra İslam'ın kadim ilim merkezleri olan Bağdat, Basra gibi yerleri gölgede bıraktığından söz

⁸⁷ Yurdagür, makalesinin dipnotunda bu konuda bilgi de vermektedir. "Dünyada bilinen bir tek yazma nüshası (Cambridge Tjiversity Library, No: 3651) bulunan Kitâbu't- tevhtd 1970 yılında Dr. Fethullah Huleyf tarafından geniş bir mukaddime ile neşredilmiştir. Bu neşrin tıpkı basımı 1979 da İstanbul'da yapılmıştır. Bu neşirlere dayalı olarak eser, bazı yanlışlarla H .Sudi Erdoğan tarafından tercüme edilerek 1981 de Tevhid adı ile yayınlanmıştır."

⁸⁸ Yurdagür, "Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri", 28

⁸⁹ Yurdagür, "Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri", 29

etmektedir.⁹⁰Bunun en önemli ispatı olarak asırlar boyu ilim ve fikir alanında önderliğin bu bölgeden yetişmiş Türk asıllı alimlerin yapmış olduğunu ve öte yandan Selçuklu ve Osmanlılar döneminde Anadolu’da yetişen alimlerin ihtisas amacıyla yaptıkları ilmi seyahatlerde özellikle kelim ve akli ilimler konusunda Buhara ve Semerkant’ı tercih etmelerini göstermektedir. Çünkü Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasında kalan Maverâunnehir olarak adlandırdığımız bu bölge tutuculuktan uzak hür bir ilmi ortamın bulunduğu bir bölgedir.

Maverâunnehir bölgesinin İslam ilmi hayatına çok önemli katkılarının olduğunu vurgulayan Yurdagür, bu katkıların başında Maturidiyi saymaktadır. “*Bu ilim merkezlerine hâkim olduğuna işaret edilen fikrî ve ilmî serbesti felsefî ve kelâmî eserlerin ilmî seviyesi açısından da çok müspet sonuçlar doğurmuştur. Mâverâünnehr’in müreffeh ve müsamahakâr havasının kelâm ilmi açısından mükemmel birer meyvesi olan, İmam Mâturidî’nin Kitâbü’t-Tevhid’i ile, müellifimiz Neseî’nin Tabsiratü’l-edille’si bu görüşümüzün yaşayan delilleridir.*”⁹¹

Yazar, Ebu Muin en-Neseî’nin meşgul olduğu alanla ilgili onun yalnızca İslam Hukuku alanında ihtisas yapmış bir kişi olmadığını, tabakat yazarlarının onu tek bir alana sıkıştırma yanılgısına düşmelerinin sebebinin İmam Şeybânî(v. 187/802)’nin, *el-Câmi’u’l-kebîr* adlı eserine yapılmış olan bir şerhten kaynaklandığını ifade etmektedir.⁹² Yurdagür, Ebu Muin en-Neseî’nin İslam hukuku alanıyla ilgilenmediğini söylememekle beraber illa bir ihtisas alanı belirlenecekse bunun *Tabşiratü’l-Edille’si* ile Kelam alanı olduğunu vurgulamaktadır. Hatta kelam alanında Maturidiyye gibi bir büyük mezhebin ikinci ismi olacak kadar ihtisaslaşmıştır.

“*Ebu’l-Muîn en-Neseî adı, bize derhal İmam Maturidî’nin Kitabı’t-Tevhîd’inden sonra Maturidiyye ekolünün en değerli kaynağı olan Tabsiratü’l-edille’yi çağrıştırmaktadır.*” Yazar, Maturidiyye ekolünün *Kitabü’t-Tevhit’den* sonra en önemli kaynağı olan *Tabşitatü’l-Edille* eserinin kendi döneminde halen yazma halinde bulunması genel olarak Kelam ilmi açısından özelde ise Maturidilik açısından bir talihsizlik olarak görmektedir. Tabi ki bu eserin memleketimizin kütüphanelerinde birçok yazma nüshasının bulunması da bu talihsizliğe bir su serpmektedir.

Yurdagür, Maturidî’nin *Kitabü’t-Tevhid’i* ile Neseî’nin *Tabşiratü’l-Edille’sini* lafız yönünden kıyaslayarak, Neseî’nin kitabında Maturidî’nin kitabında kullandığı felsefi

⁹⁰ Yurdagür, “Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri”, 36

⁹¹ Yurdagür, “Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri”, 36

⁹² Yurdagür, “Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri”, 40

terimlere başlangıç teşkil edebilecek yeni tabir ve lafızları kullanmadığını söylemektedir.⁹³ Son olarak eser için Yazar şu ifadeleri kullanmaktadır; “...*Tabsiratü'l-Edille*, İmam Maturidî'nin *Kitâbü't-Tevhîd'inin* müphem taraflarının anlaşılmasında müracaat edilebilecek en faydalı bir eserdir. Zira Neseî; kelâm ilminin ağır ve zor anlaşılır konularını, Maturidî'den daha sistemli ve metodî bir şekilde ele alarak, ancak izah ve prensiplerde ona kesinlikle sadık kalmak kaydı ile hareket etmiştir.”⁹⁴

Makalede Ebu Muin en-Neseî'nin talebelerinden bahsedilirken Alaaddin es-Semerkandi'ye özel bir yer ayrılır. Bu ismin Maturidi ekolünün en önemli iki ismi olan Ebu Muin en-Neseî ve Ebu'l Yusr el-Pezdevî'den ders almasının ve bundan dolayı silsilesinin İmam Maturidi'ye birçok tarikten ulaşmasının çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁵

Tıpkı Neseî için denildiği gibi, Semerkandi için de Neseî'den sadece fıkıh okuduğunu iddia eden tabakat yazarlarını eleştiren Yurdağür, Semerkandi'nin İmam Maturidi'nin daha ziyade *Tevilatü'l-Kuran* adlı eserine yazmış olduğu şerhin önsözünde eserinin içerisinde hocası Ebu Muin en-Neseî ile ders okurlarken eklediği notlarında bulunduğunu kelam ve tefsir ilimlerini de okuduğuna delil göstermektedir.

Makalesinin sonunda bu makaleyi yazma amacının Maturidiye mezhebi üzerindeki ihmal bulutlarını elinden geldiğince dağıtmak olduğunu belirten Metin Yurdağür, yazısını şu ifadelerle bitirmektedir;

*“Ehli Sünnetin en güçlü kolu olan ve kelâmın kompleks problemlerine en makul çözümler getirmiş bulunan Mâturidiyye ekolü üzerine yapılacak araştırmalarda, biyografik ve ilmî hayatını arza çalıştığımız Neseî'nin ihmâl edilmemesi gerektiğini tekrar ifade etmek isteriz. Temennimiz, daha kapsamlı yeni araştırmalarla müellifimizin değerli eseri Tabsiratü'l edille'nin neşrinin sağlanmasıdır.”*⁹⁶

Haseki Eğitim Merkezi hocalarından biri olan Yahya Alkın, derginin yirmi ikinci sayısında yine Hanefî ulemanın büyüklerinden olan ve dergide de ifade edildiği üzere eserlerinde fıkhi meselelerde Ebu Hanîfe'nin görüşlerini, İtikadi meselelerde Ebu Mansur el-Maturidi'nin görüşlerini esas alan Ebu'l Berakat en-Neseî'nin hayatını ve Tefsiri üzerinden eserlerini ele almıştır.⁹⁷ Yine aynı sayıda Haseki Eğitim Merkezinin başka bir hocası Hüseyin

⁹³ Yazar, İmam Maturidi'nin eseri *Kitâbü't-Tevhîd*'inde Şey'iyet, Şey'iyetü'l-eşyâ, şey'iyetü'l-ma'dûm, maiyyet, heyûlâ, keyfiyet, bi'l-fl'l, bi'l-kuvve gibi tabirler kullandığını belirtmektedir. Bkz. Yurdağür, “Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri”, 40

⁹⁴ Yurdağür, “Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri”, 41

⁹⁵ Yurdağür, “Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri”, 42

⁹⁶ Yurdağür, “Ebu Muin en-Neseî Hayatı ve Eserleri”, 43

⁹⁷ Yahya Alkın, “İmam Neseî ve Tefsiri”, *Diyanet İlmî Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1986), 22/2, 18

Kayapınar tarafından Hanefi ulemanın büyüklerinden olan Merginani görüşleri, düşünce yapısı ve Hidaye isimli eseri üzerinden tüm eserleri geniş bir şekilde incelenmiştir.⁹⁸

Yirminci Yüzyılda Anadolu’da Ebu Mansur el-Maturidi’nin tanınması konusunda en çok çaba sarf eden isimlerden olan Vehbi Ecer, derginin 23.cildinde bu konuyla alakalı bir yazı kaleme almıştır.

Maturidi’nin tanınması konusunda attığı başlık altında Maturidi için Türk ilmi muhitinin yetiştirdiği, dünya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun önder olarak tanıdığı, İslam dini tarihinde eşine az rastlanan bir din bilgini cümlelerini kullanan Ecer, Maturidi’nin yaşadığı zamanda her ne kadar Abbasiler adil davransalar da halen eskiden kalma bir Arap ırkçılığı ve Arap olmayanları ikinci sınıf insan kabul eden bir kesimin olduğunu belirtir.⁹⁹ Bu düşünce de Maturidi’nin ihmal edilip Ebu’l-Hasen el-Eşari’nin Ehli Sünnetin yegane temsilcisi olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Bu sebebin ihmal edilmemesini söyleyen Ecer, Maturidi’nin ihmalinde başka etkenlerin de olduğunu dillendirir. Ancak ilk saydığı sebebin bu olduğu düşünülürse, bu sebebin payının çok yüksek olduğu görüşünde olduğu açıktır. Makalesinde Ecer, Muhammed b. Tavit et-Tanci’nin eserindeki şu ifadelerini aktarır;

*"Eski İslam müellifleri, bibliyografya kitaplarında Matüridi hakkında aradıklarını bulamamaktan şikayet etmişlerdir. Muasır araştırmacılar da, bunun ehl-i sünnet kelam ilmi üzerinde Matüridi'nin kuvvetli tesirini saklamaya karşı duyulan bir temayül mahsulü olduğunu tasavvur etmiş ve saklama keyfiyetine de yalnız muasır meslektaş Ebu'I-Hasan el-Eş'ari'yi sünni akideyi müdafaaya ve ehl-i sünnete muhalif taşkın fırkalarla mücadeleye koyulmuş İslam büyüğü olarak gösterme arzusunun sebep olduğunu düşünmüşlerdir."*¹⁰⁰

Maturidi’nin görüşlerinin ona olan ihmale rağmen yayıldığını ve bu yayılmada Ebu Muin en-Nesefi’nin büyük önemi olduğunu belirten Ecer, İslam dünyasında *Kitabu’t-Tevhid*’i neşreden kişi olan Dr. Fethullah Huleyf’in Nesefi önemini anlattığı cümleleri birebir nakleder. Burada Huleyf, Maturidiyye mezhebinde Nesefi’nin önemi ile Eşariyye mezhebindeki Bakıllani ile Gazali’nin öneminin birbirine benzediğinden bahseder.¹⁰¹ Nesefi’nin *Tabsiratü’l-Edille* isimli eserinin Maturidiyye mezhebinde *Kitabu’t-Tevhid*’den sonra ikinci kaynak olduğunu söyler.

Maturidiliğin Hanefilerin bulunduğu ortamlardan yaygınlık gösterdiğinden bahseden Ecer, son zamanlarda Maturidi hakkında çalışmaların çoğalmasını sevinç ile karşıladığından

⁹⁸ Hüseyin Kayapınar, “Merginani ve Eserim Hidaye” *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1986), 22/2, 26

⁹⁹ Vehbi Ecer, “Türk Bilgini Maturidi’nin tanınması”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat- Mart 1987), 23/1, 14

¹⁰⁰ Ecer, “Türk Bilgini Maturidi’nin tanınması”, 15

¹⁰¹ Ecer, “Türk Bilgini Maturidi’nin tanınması”, 16

bahseder. Bu yazıyı kaleme aldığı tarihe bakacak olursak Selçukluların, Osmanlıların senelerce hüküm sürdüğü Anadolu topraklarında Ebu Mansur el-Maturidi ile ilgili çalışmaların yaygınlaşması yirminci yüzyılın ikinci yarısını bulduğu görülmektedir.

Derginin 27.cildinde Lütfi Şentürk, İman, küfür ve tekfir konusunda detaylı malumat verdiği bir makale kaleme almıştır. Bu yazısında iman, kalp ile tasdik dil ile ikrardır diyenlerin muhakkiklerin ekserisi olduğunu ve bunun İmam Azam Ebu Hanife'ye ait bir düşünce olduğunu belirtmektedir.¹⁰² Bu görüşü İmam Maturidi'nin *Şerhu Fıkhu'l Ekber'de* Ebu Mansur el-Maturidi'nin ve Eşari'nin de desteklediğini belirtmektedir. Makalenin tekfir konusunu ele aldığı bölümde ise Maturidi ve Eşari'nin ismini zikretmeksizin Ehli Sünnet'in görüşünün Ehli Kible'nin yani namaz kılan birinin tekfir edilememesi şeklinde olduğunu ifade edip, İmam Azam Ebu Hanife ve fukahanın ekserisinin bu görüşte olduğunu belirtmektedir.¹⁰³

Diyanet İlmi Dergisi'nin yirmi dokuzuncu cildinde Hanefi Özcan, "Maturidiye göre Dünya'nın Yaratılış amacı" adı altında bir yazı kaleme almıştır.¹⁰⁴ Bu makalede Hanefi Özcan şunlardan bahsetmektedir;

*"İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin açtığı yoldan yürüyüp akli ön plana alarak sistemini geliştiren ve Ehl-i Sünnet Ekolü'nün önemli liderlerinden biri olup 'Maturidiyye' adıyla tanınan ekolün kurucusu olan Mâtürîdî, hayatının büyük bir kısmını, İslâm akılcıları diye bilinen Mu'tezile'nin görüşlerini çürütmek için çaba sarf ederek geçirmiştir. Buna rağmen, akla büyük önem vermesinden ve akli esas alan bazı önemli görüşlerinden dolayı Mu'tezile'ye yakın görülen Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin sistemine büyük ölçüde bağlı kalarak Ehl-i Sünnet'in prensiplerini ve görüşlerini hayatının sonuna kadar savunmuştur."*Ebu Mansur el-Maturidi hakkında bu cümlelerle yazısına başlayan Özcan, Abbasi Devleti'nin zayıfladığı ve İslam dünyasında karışık bir siyasi havanın hakim olduğu bir durumda hiç siyasete karışmadan tamamen kendini ilme verip etkisi günümüzde de süren iki önemli eseri kaleme aldığını söylemektedir. Bu eserlerin birisinin *Tevilat-ı Ehli's-Sünne* olduğunu ifade eden Özcan, diğerinin ismini vermese de *Kitabu't-Tevhid* olduğu açıktır. *Tevilat* hakkında bazılarının aksine kolay anlaşılır, açık ve sade bir dil ile kaleme alındığını ve Maturidi'nin kendince en önemli eseri olduğunu vurgulamaktadır. Maturidi'nin bu eserindeki ele aldığı konulardan birisi de Dünyanın yaratılış amacıdır. Bu konuyu eserinde ele alırken genel üslup özellikleri

¹⁰² Lütfi Şentürk, "İman ve Küfür", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1991), 27/4, 3

¹⁰³ Şentürk, "İman ve Küfür", 16

¹⁰⁴ Hanefi Özcan, "Maturidi'ye göre Dünya'nın Yaratılış amacı", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 1993), 29/1, 17

gereğince konuyu soyut ve teorik olarak ele aldıktan sonra hakkında anlayabileceği basit bir üslup ile ifade ettiğini belirtmektedir.

Özcan, makalesinde Maturidi'nin üslubundan bahsederken der ki; Maturidi, konuya ilk önce insanın fiili açısından bakar ve her fiilin mutlaka bir sebebinin ve amacının olması gerektiğini söyler. Öyle ki ona göre bir fiilin amacı veya sebebi yoksa o fiil boş gereksiz hatta makul olmayan bir fiildir. Maturidi bu kuralın Allah'ın fiili içinde geçerli olduğunu söyler. Çünkü o da bir fiil hatta daha da önemlisi bir yaratma fiilidir.

Özcan, Maturidi'nin eserinde şu soruya cevap bulmaya çalıştığını söyler; Dünya Allah'ın yaratma fiilinin bir neticesi olduğuna göre, o halde bu fiildeki amaç ve hikmet nedir?

Dergide Recep Kılıç, 'Dini nasıl anlamalı?' isimli yazısında konumuzla ilintili bazı tespitlerde bulunuyor. İlk üç asırda Kuran ayetlerini değişik boyutlarıyla inceleyen düşünürlere dört ismi örnek vermektedir. Bunlar, Ebu Hanife, Şafii, Eşari ve Maturidi'dir. Bu isimleri örnek olarak veren Kılıç, bu isimleri takip edenlerin onları hakkıyla anlayamadıklarını, onların kendi devirlerinin karmaşık problemlerine başarılı bir şekilde getirmiş oldukları cevapları, takipçilerinin mutlak değişmez doğrular olarak kabul ettiklerinden bahsetmektedir. Kılıç'ın tartışılması gereken tespitine göre, öncekilerin Kur'an'da aradıkları ve neticede Allah'a havale ettikleri "mutlak doğruları", sonraki düşünürlere, öncekilerin ulaştıkları sonuçlarda aramaya yönelmişler ve her devirde devam etmesi gereken Kuran'ın anlaşılma faaliyetini dumura uğratmışlardır. Sonuç olarak insanın sosyal hayatından Kuranın soyutlanmasına sebep olmuştur.¹⁰⁵

Zamanın Erzincan Müftüsü Fikret Karaman, son Osmanlı alimlerinden doğuda bir çok talebesi bulunan Abdullatif Harputi'nin hayatını, eserlerini ve özellikle Kelami görüşlerini anlattığı geniş bir makale kaleme alır. Burada Harputi'nin Kelami görüşlerini incelediğimizde yalnızca Ebu'l Hasan el-Eşari'den değil, İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Maturidi'den de çokça yararlandığını görebiliriz. Bu tespiti Harputi'nin kelam alanındaki eseri *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akaidi Ehli'l-islâm*'ı incelerken eserin İlahiyat kısmında Karaman da belirtmektedir.

“...Bunlardan iman hususunu özet olarak açıklayalım: Harputî iman konusunu incelerken, İmam Azam, İmam-ı Maturîdî, Neseî ve Eş'arî kelâmcılarının görüşlerinde büyük ölçüde yararlanmıştır.”¹⁰⁶

Diyanet İlmi Dergisi'nde her ne kadar hayatı, eserleri ve düşünceleri kaleme alınan çoğu âlim ve düşünür Hanefi-Maturidi olsa da Şafii-Eşari, Hanbeli hatta Mutezili gibi başka

¹⁰⁵ Recep Kılıç, “Dini Nasıl Anlamalı?”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 1993), 29/1, 6

¹⁰⁶ Fikret Karaman, “Abdullatif Harputi'nin Hayatı, Eserleri ve Kelami görüşleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 1993), 29/1, 112

mezheplere mensup kişilerinde hayatı, eserleri ve düşünceleri kaleme alınıp yayınlanmıştır. Her birinin düşüncesi açık bir şekilde ifade edilip hangi mezhep ve görüşe tabi olduğu belirtilmiştir. Usulde Sünni-Eşari, Furuda Şafii¹⁰⁷ veya Usulde Şii-Mutezili Furuda Caferi gibi.

Sabri Hizmetli, Kemalettin İbn Hümam es-Sivasi'nin *Kitabul Müsâyere* isimli eseri üzerinden Sivasi'nin düşüncelerini aktardığı yazıda Türklerin İslam'a girdiklerinden beri her alanda canla başla gayret gösterdiklerinden ve bunların başında da ilmi hayat geldiğinden bahsetmektedir.

*“Aslında, İslâm inanç tarihine bakıldığında, gelenekçi İslâm inanç sistemini kurup geliştiren âlimlerin büyük çoğunluğunun Türk asıllı oldukları görülür. İmam Azam Ebû Hanîfe, Ebû Mansur Maturîdî, Ebû Mü'in ve Ebû Hafs en-Nesefî, Sadeddin Taftazanî ve Menkübers onların en seçkinleridir.”*¹⁰⁸ Kemalettin İbn Hümam'ın da bunlardan biri olduğunu söyleyen Hizmetli, İmam Azam Ebu Hanîfe'nin ve Ebu Mansur el-Maturidi'nin İslam akaid tarihinde kendilerinden en çok söz ettiren ve Irak, Horasan ve Maverâunnehir'de Ehli Sünnet vel Cemaat akidesini temsil eden, günümüzde de etkileri ciddi bir şekilde hissedilen Türk asıllı iki alim olduklarını belirtmektedir. *“İmam Azam Ebû Hanîfe "Fıkhu Ekber"inde, Semerkand'lı âlim Ebû Mansur Mâturidî 'de "Kitabu't-Tevhid"inde bir yandan kendilerine ulaştığı şekliyle İslâm akaidini ortaya koydular, diğer yandan da bu inanç yapısına aykırı olan akide ve fikirleri reddettiler. İşte bu büyük hizmetleri sayesinde ki, Ebû Hanîfe'ye "İmam Azam" (En Büyük Bilgin), İmam Mâturidi'ye de "Alemlü'l-Hüdâ" (Kurtuluş Işığı) unvanları verildi.”*¹⁰⁹ Ebu Hanîfe ve Ebu Mansur el-Maturidi hakkında daha başka bilgiler veren Hizmetli, diğer isimlerden de bahsederek Nesefîler olarak bilinen Ebu Muin en-Nesefî'nin ve Ömer en-Nesefî'nin Ebu Hanîfe ve Ebu Mansur el-Maturidi'nin görüşlerini kabul ederek Maturidiyye olarak bilinen Maturidi ekolünün İslam dünyasında yayılmasına hizmet ettiklerini ifade eder.

Sabri Hizmetli, Kemalettin İbn Hümam'ın yaptığı çalışmaların öneminden bahsederken Osmanlı Devleti'nin o dönemki dini politikalarına da değinmektedir. İbn Hümam'ın yaşadığı dönemde daha ziyade fıkıh ve tasavvuf ağırlıklı bir eğitim öğretim sisteminin uygulandığı, felsefe, kelâm ve mantık gibi aklî ilimlere medrese müfredatında fazla yer verilmediği, İslam'ın özellikle Hanefî-Maturidî mezhebi, tasavvuf-tarikat temelleri

¹⁰⁷ Süleyman Tülüçü, “Celaeddin es-Suyuti Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet İlmî Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1994), 30/2, 6

¹⁰⁸ Sabri Hizmetli, “Kemaleddin İbn Hümam Es-Sivasi'nin Kitâbu'l-Müsâyere'si Ve İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri”, *Diyanet İlmî Dergisi*, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1993), 29/3, 47

¹⁰⁹ Hizmetli, “Kemaleddin İbn Hümam Es-Sivasi'nin Kitâbu'l-Müsâyere'si”, 48

üzerinde kavranılıp algılandığını belirten Hizmetli, Kelmalettin İbn Hümam'ın, kelâm ilmi alanında orijinal bir kitap telif ettiğinden bahsetmektedir.

Hizmetli, İbn Hümam'ın meşhur Eşari alim Gazali'nin itikadi alandaki eseri *el-İktisat fi'l İtikad* ve *er- Risaletü'l Kudsiyye* ile benzerlik gösteren *Kitabu'l Musayere*'yi kaleme almasını mühim bir hadise olarak görmektedir. Bunu önemli görmesinin nedenini ise Hanefi-Maturidi çizgiye sahip ve resmi dini politikasını da bu çizgiye göre oluşturan bir devlette Eşariyye mezhebinin görüşlerini içeren bir eser yazması olarak açıklamaktadır. Onun bu tavrı ve bu eseri hem Maturidi kelimini hem de Eşari kelimini Osmanlı medreselerine sokmasına neden olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ Sabri Hizmetli'nin bu düşüncesinin İbn Hümam'ın hür fikirli ve iradeli bir alim olduğu kısmına katılsak da sanki Eşariliğin Osmanlı devletinde yasak bir mezhep gibi gösterilip bunun İbn Hümam tarafından kırıldığı fikrine katılmıyoruz. Çünkü eğer Osmanlı medreselerinin hatta onların devamı olduğu Selçuklu medreselerinin müfredatları incelendiğinde Eşariyye kelamına mensup eserlerin daha çok okutulduğu görülecektir. İbn Hümam'ın eserinin özgünlüğü bir tarafa Eşariyye kelamın ait eserlerin okutulduğu bir ortamda yine bu kelimada bir eser telif edilmesi şaşılabilecek bir mevzu olmasa gerektir.

İbn Hümam'ın kelami eserlerindeki üslubundan bahseden yazar, onun öncelikle meseleyi Maturidilik anlayışına göre ortaya koyduğundan, sonra bu görüşleri ayet ve hadislerle delillendirdiğinden, daha sonra peşi sıra diğer mezheplerin konu ile alakalı görüşlerini zikredip –ki geniş fikirli bir adam olduğundan dolayı eserlerinde yalnızca Eşari görüşleri değil Mutezili görüşleri de zikreder- kendi görüşünü de eklediğinden bahsetmektedir.¹¹¹

Yazar İman ve küfür konusu incelerken İbn Hümam'ın bu konuda Hanefiler ile Eşarilerin ittifak halinde olduğundan ve bunların dışındakilerin batıl olduğunu söylediğinden bahsetmektedir.¹¹² Bu da göstermektedir ki Osmanlılar döneminde Maturidi kelamı Hanefilik adı altında değerlendirilmektedir. Çünkü İbn Hümam, Eşariyye mezhebinin karşısına Maturidiyye'yi değil Hanefiyye'yi oturtmaktadır.

Daha önce Maturidi'nin dünyanın yaratılış amacı hakkındaki görüşlerini incelediği bir yazıyı kaleme alan Hanefi Özcan'ın bu sayıda da Maturidi'nin İman ve Küfür konusundaki görüşlerini incelediği bir yazı kaleme aldığını görmekteyiz.

¹¹⁰ Hizmetli, “Kemaleddin İbn Hümam Es-Sivasi'nin Kitâbu'l-Müsâyere'si”, 49

¹¹¹ Hizmetli, “Kemaleddin İbn Hümam Es-Sivasi'nin Kitâbu'l-Müsâyere'si”, 52

¹¹² Hizmetli, “Kemaleddin İbn Hümam Es-Sivasi'nin Kitâbu'l-Müsâyere'si”, 55

Bu yazısının baş kısmında Ebu Mansur el-Maturidi'nin sisteminin özelliklerinden birinin teorik amaçla, pratik ve ahlaki amacı birleştirmek olduğundan bahsetmektedir.¹¹³ Yazısının bir yerinde Özcan, bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır;

*“...Öyle görünüyor ki, Mâtürîdî Kur'an'dan esinlenerek realist bir bakış açısı sergilemekte ve realist bir metot izlemektedir. Bu metot GREK düşünme biçiminin tam tersi olduğuna göre, Kur'an'ın, dolayısıyla, Matürîdî'nin metodu anti-klâsiktir. Çünkü Grekte soyuttan somuta; Kur'an'da, dolayısıyla Matürîdî'de ise somuttan soyuta gidilir. Nitekim, Mâtürîdî'ye göre, duyulur şeyler (mahsûsât) düşünülür şeyler (m'akûlat) için; bu dünya da âhiret için bir ipucu ve bir delildir; bu delili de ancak kalbinde iman bulunanlar görüp anlayabilir.”*¹¹⁴ Yazısının devamında ise Maturidi'nin 'İman', 'İslam', 'İhsan' ve 'Küfür' kavramları üzerindeki düşüncelerini detaylı olarak ele almaktadır.

Dergide İsmail Yörük İmanın artması eksilmesi meselesini detaylı bir şekilde “Sistematik bir kelam problemi olarak imanın artması ve eksilmesi meseleri” isimli yazısında ele almaktadır.

Yazısında Yörük, Eşariler ile Maturidiler arasında bu konuda ihtilaf olduğunu ancak bu ihtilafın lafzi bir ihtilaf mı yoksa hakiki bir ihtilaf mı olduğunu araştıracağını söyler.¹¹⁵ İmanın artması ve eksilmesi meselesinde Eşarilerin görüşünün İmam Şafii'nin devamı olduğu belirten Yörük, ilk olarak Eşarilerin bu konudaki görüşlerini detaylı olarak anlatır.

İmanın artması ve eksilmesi meselesinde Maturidiler ile Eşarilerin arasındaki ihtilafın lafzi bir ihtilaf olduğundan yani anlatış farklılığından kaynaklandığını söyleyenlerin aksine İbrahim el-Leknevi ve Razi'nin bu ihtilafın lafzi değil hakiki bir ihtilaf olduğunu söylediklerini aktarır.¹¹⁶ Yörük, bu meselede Maturidilerin görüşlerinin de tıpkı Eşarilerin Şafii'den almaları gibi İmam-ı Azam'dan devraldıklarını söyler. “*El-Fıkhu'l-Ekber'in şarihlerinden İmam Mâtürîdî (v. 333/94), İmam-ı A'zam'ın, imânın artma ve eksilme kabul etmeyeceği fikrini açıklarken, herhangi bir tasdikte bulunması gereken özellikleri belirtir. Ona göre İmâm-ı A'zam'ın bu sözden maksadı şu olmalıdır: "Gerek meleklerin ve gerekse insanların ve cinlerin imânı, dünyada ve ahirette kendisine imân edilen şeyler bakımından ne*

¹¹³ Hanefi Özcan, “Maturidi'ye göre İman.-İslam-İhsan ve Küfür ilişkisi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1993), 29/3, 85

¹¹⁴ Özcan, “Maturidi'ye göre İman.-İslam-İhsan ve Küfür ilişkisi”, 99

¹¹⁵ İsmail Yörük, “Sistematik bir kelam problemi olarak İmanın artması ve eksilmesi meselesi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs- Haziran 1993), 29/2, 51

¹¹⁶ İmanın artma ve eksilmesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yörük, “Sistematik bir kelam problemi olarak İmanın artması ve eksilmesi meselesi”, 48

*artar, ne de eksilir. Zira kim 'Ben Allah'a ve O'ndan gelen şeylere, Allah'ın Peygamberine ve getirdiği hususlara imân ettim.' derse, imân edilmesi gereken şeylerin tümüne inanmış demektir ve o kimse mü'mindir.'"*¹¹⁷

Mehmet Bulut, derginin otuzunu sayısında kaleme aldığı “Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” isimli yazısında Diyanet İşleri Başkanlığının 1924 ile 1994 yılları arasında yayınladığı eserleri bir araya getirmiştir. Bu eserler incelendiğinde Yirminci Yüzyılın ikinci yarısında İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Hanefilik İmam Maturidi ve Maturidilik üzerine yayınlanan kitapların çoğaldığını açık bir şekilde görmekteyiz.¹¹⁸

Derginin 32. Cildinde zamanın Diyanet İşleri Başkan yardımcısı Halit Güler’in Orta Asya’ya gerçekleştirdiği ziyaretleri anlattığı yazısında ‘Maneviyat Uluları’ olarak ifade ettiği İmam Maturidi ve daha birçok Türk büyüğünün kabrini ziyaret ettiğinden bahsetmektedir. Bu büyüklerin bıraktıkları mirasların günümüzde çok ta iyi durumda olmadığından ancal gelecekte torunlarının bu mirasa sahip çıkacaklarından bahsetmektedir.¹¹⁹ Tabi ki ‘miras’ kavramı ile ifade ettiğinin içerisine Nakşibendiliğin girdiği gibi Ahmet Yesevi ve onun mücadelesi de girer. Buhari’nin Sahih isimli eserinin girdiği gibi ‘Maturidilik’ mezhebi de girmektedir.

Yazısında Orta Asya’daki Resmi Dini kurumlardan da bahseden Güler, itikadi anlamdaki duruşlarından bahsetmese de bu kurumların yarısının resmi mezhep olarak Hanefiliği diğer yarısının ise Şafiliği benimsediğini aktarmaktadır.¹²⁰

Osman Akdeniz, kelam ilmi ekseninde akıl ve vahiy ilişkisini ele aldığı yazısında İmam Maturidi’nin Eşari’nin aksine Allah’ın her işinde hikmet olduğunu savunduğunu söyler.¹²¹ Maturidi’ye göre bazı şeylerin hikmetini göremeyişimiz, o işin hikmetsiz olduğu anlamına gelmez. Akdeniz, İmam Maturidi’nin bu görüşünün en doğru görüş olduğu anlamına geldiğini, bunu Kuran’a bir bütün olarak baktığımızda rahatlıkla anlayabileceğimizi belirtir.

Akıl ile nakil arasındaki denge de Maturidi ile Eşari’yi kıyaslayan Akdeniz, akla güvenme konusunda Maturidi’nin Eşari’den daha fazla Mutezileye yakın olduğunu söyler.¹²² Maturidi’ye göre Allah’ı bilme, İlahi fiillerde hikmet-sebep arama ve eşyanın tabiatındaki

¹¹⁷ Yörük, “Sistematik bir kelam problemi olarak İmanın artması ve eksilmesi meselesi”, 55

¹¹⁸ Mehmet Bulut, “Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, Diyanet İlmi Dergisi, (Ekim-Kasım-Aralık 1994), 30/4, 94

¹¹⁹ Halit Güler, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Bugünkü Dini Durum Ve Gelecekle İlgili Düşünceler”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs Haziran 1996), 32/2, 3

¹²⁰ Güler, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Bugünkü Dini Durum Ve Gelecekle İlgili Düşünceler”, 14

¹²¹ Osman Akdeniz, “Akıl-Vahiy İlişkisi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1997), 33/4, 44

¹²² Akdeniz, “Akıl-Vahiy İlişkisi”, 54

iyiyi ve kötüyü tayin etme konusunda akıl tam yetkilidir. Oysa Eşariye göre bu tür hususlar ancak nakil ile bilinebilir. Maturidi, akılla nakli anlama noktasında, aşırılığa kaçmadan orta yolu izler. Ona göre akıl, kendisine son derece güvenebileceğimiz bir bilgi vasıtasıdır. Kendileriyle eşyanın hakikatlerine ulaşabildiğimiz yollar, duyular, haber ve nazardır. Duyular ve haberle elde edilen bilgilerin sıhhatini tayinde akla şiddetle ihtiyaç vardır.

Akdeniz, Maturidi'nin Kuran ayetlerini açıklarken akli kullanarak nasıl bir yöntem izlediğini şöyle izah eder; Muhkem ayetler, manaları açık ve kolayca anlaşılır ayetlerdir. Müteşabih ayetler ise, anlaşılması zor, bu sebeple de manası üzerinde ihtilaf edilen ayetlerdir. Burada yapılması gereken, manası açık olanlara kıyasla kapalı olanları anlamaya çalışmaktır. Bunu yaparken de Kur'an'ın ruhundan ayrılmamak esastır.

Fikret Karaman, yirminci yüzyılın son sayısında “Çağımızdaki itikadi sapmalar ve Kelami çözümler” adlı yazısında pozitivistlikten materyalizme kadar birçok itikadi probleminden bahsetmektedir. Konuyu kelimelerin ilminin doğuşundan alan Karaman, kelimelerin Hz. Peygamber zamanından beri var olduğundan ancak vahiy geldiğinden dolayı ilk dönemlerde mezhepleşme olmadığından bahsetmektedir. Daha sonra kelimelerin mutekaddimun ve muteahhirun olarak ayrıldığından ve günümüzde Maturidilik ve Eşarilik dediğimiz mezheplerin Mutezile ile birlikte Mutekaddimun kelamına girdiğini bu ayrımında beşinci asırda Cüveyni ve onun talebesi Gazali ile olduğunu belirtmektedir.¹²³

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dini yüzü olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Maturidilik hususunda görüşlerinin ne olduğu en çok ‘Diyanet İlmi Dergisi’ ismi altında çıkan yazılardan anlaşılabilir. Çünkü kaleme alınan yazıların ekseriyeti Diyanet İşleri Başkanlığında görev alan gerek Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olsun gerek Uzman olsun gerekse başka bir alanda görevli olsun kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Diyanet personeli olmamasına rağmen yazıları yayınlanan isimlerin dahi yazıları Diyanet'in bu konudaki görüşlerini anlayabilmemiz konusunda bize yardımcı olur. Çünkü hemen hemen her sayının giriş kısmında derginin yayın şartları maddeler halinde belirtilmektedir. Bu maddelerden birinde ise yazıların, Diyanet İşleri Başkanlığından bir kurul tarafından incelendiğinden gerektiği yerlerine müdahale edildiğinden ve bu kurulun onay vermesi durumunda yazının yayımlandığından bahsetmektedir. Dolayısıyla bu dergide yayınlanan yazılar Diyanet İşleri Başkanlığının fikri yapısı hakkında büyük ipuçları verir.

Diyanet İlmi Dergisi'nin yirminci yüzyılda çıkarmış olduğu sayıların tamamını incelediğimizde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır; Öncelikle sayılarda sürekli üstünde

¹²³ Fikret Karaman, “Çağımızdaki itikadi sapmalar ve Kelami çözümler”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1999), 35/4, 33

durulan husus, Türkler ve İslamiyet ile ilişkileridir. Türklerin İslam ile nasıl tanıştıkları, İslam'a girdikten sonra nasıl hizmetlerinin olduğu ve benzeri konular üzerinde mütemadiyen yazı yayınlanmıştır. Maturidilik hususunda ise Diyanet İşleri Başkanlığının 1924 yılındaki kuruluş kanununda ve daha sonra 1965 yılında çıkarılan son kanunda her hangi bir mezhep belirtilmediği gibi TBMM konuşmalarında Diyanet'in herhangi bir mezhep taraftar olmaması yönünde konuşmalar vuku bulmuştur. Ancak fiiliyatta bu böyle olmamış ve Diyanet İşleri Başkanlığı her ne kadar resmiyette olmasa da genel itibariyle Hanefi-Maturidi çizgide olmuştur. Maturidilik ve Hanefilik ayrımı Diyanet İlmi Dergisi'nin yayına başlamasından bu yana Maturidilik vurgusunda direk bir artış görülmektedir. Dergide her ne kadar diğer mezheplerden de isimlerin ve eserlerin tanıtıldığı yazıların varlığı mevcut olsa da Hanefi-Maturidi çizgideki isimlerin ve eserlerin tanıtıldığı yazıların sayılarının giderek çoğaldığını görmekteyiz. Bu artış Diyanet Vakfı yayınlarının o yıllar basmış olduğu kitaplarda dahi kendini belli etmektedir.

3. 2. Akademi Maturidilik

Marmara İlahiyat Öğretim üyelerinden Muhammed Eroğlu'nun hazırlamış olduğu “*Ebu Mansur el-Maturidi ve Tevilatü'l-Kuran*” isimli öğretim üyeliği tezi, Ebu Mansur el-Maturidi ve onun eserlerinin konu olduğu akademik çalışmaların ilklerindendir. Tezinde Maturidi'nin *Tevilatü'l-Kuran* isimli eserinin birkaç suresini inceleyen Eroğlu, daha sonra danışmanı olduğu bazı talebelere başka sureleri çalıştırmıştır. Bunların başında da 1990 yılında Mehmet Baydaş'ın hazırlamış olduğu “Ebu Mansur Muhammed ibn Muhammed el-Maturidi (v. 333/944) ve Tevilatü'l Kuran'ından Mümtetine Suresi tefsisi” isimli Yüksek Lisans tezi gelir.

Baydaş, tezinde Osmanlı topraklarında yaşayanların imamı¹²⁴ olarak tanıttığı Ebu Mansur el-Maturidi'nin Hayatı, eserleri, talebeleriyle ilgili bilgilere yer vermiştir. Tarihte Maturidi'den bahseden kaynakların az olmadığından ancak genellikle detay verilmeden yalnızca isim olarak geçtiğinden bahseden Baydaş, bunun nedenin Ebu'l-Hasen el-Eşari'nin Mutezile'ye karşı yürüttüğü hareketli mücadelesi olduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Her ne kadar Ebu Mansur el-Maturidi de Mutezile'ye karşı mücadele yürütmüş olsa da Eşari'nin dikkat

¹²⁴ Mehmet Baydaş, “*Ebu Mansur Muhammed ibn Muhammed el-Maturidi ve Tevilatü'l Kuran'ından Mümtetine Suresi tefsisi*”, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 9

¹²⁵ Baydaş, “*Ebu Mansur Muhammed ibn Muhammed el-Maturidi ve Tevilatü'l Kuran'ından Mümtetine Suresi tefsisi*”, 10

çekmesi neticesinde zamanın büyük simalarının Eşari'nin peşinden gitmesine ve Maturidi'nin Eşari'nin gölgesinde kalmasına sebep olmuştur.

Baydaş, İslam dünyasındaki Sünni Müslümanların hemen hemen yarısının fıkhıta Hanefi itikatta ise Maturidi olduğunu söyler. Ebu Mansur el-Maturidi'nin görüşlerinin Ebu Hanife'nin görüşlerinin bir benzeri hatta bazı hususlarda aynısı olduğunu söyleyen Baydaş, Maturidi'nin Ebu Hanife tarafından kurulan sistemi geliştirdiğinden bahsetmektedir.¹²⁶

Bilim adamı Prof. Dr. Kemal Işık 1974 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde daha sonra kitap olarak da basılacak olan “Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı” isimli Doçentlik tezini hazırlamıştır.

Işık, Ebu Mansur el-Maturidi'yi ‘teolojik mektep’ olarak tanımladığı Maturidiyye mezhebinin kurucusu ve İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin gerek Kaderiyye'ye gerekse Cebriyye'ye karşı ileri sürdüğü sistemleştiren büyük bir imam olarak tanıtır. Büyüklüğüne rağmen Maturidi'nin ihmal edildiğini belirten Işık bu konuyu seçmesinin en önemli nedenlerinden birinin bu olduğunu söyler.¹²⁷

Çalışmasını hazırlarken çok zorlandığını anlatırken Işık şöyle söylemektedir; *“Mâturîdî'nin gerek hayatı, gerekse ilmî hüviyeti hakkında, daha önce de belirttiğimiz gibi, belli başlı İslâm fırkalarına dair eserlerde aydınlatıcı bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Hattâ kaynak eser sayılan bazı kitaplar, Kelâm ilmine ve bu sahada şöhrete ulaşmış diğer bilginlere veya mezhep sahiplerine büyük bir yer ayırmış olmalarına rağmen, her nedense Mâturîdî'den tek kelimeyle dahî bahsetmemeyi âdetâ kendilerine kutsal bir görev saymışlardır.”*¹²⁸ Kemal Işık, İbn Haldun'dan İbn Hazm'a kadar birçok bilgin ve onların kitaplarından örnekler vererek Maturidi'den ne kadar bahsedilmediğini göstermeye çalışmıştır.

Ebu Mansur El-Maturidi'yi “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanife'nin açtığı yoldan yürüyüp, akli ön plâna alarak sistemini geliştiren ve bu uğurda gerek Semerkand, gerekse çevresinde bulunan çok sayıdaki mezhep medreselerine karşı giriştiği münazara ve mücadelede büyük başarı kazanmak suretiyle kısa zamanda onları etrafında toplamağa ve aralarında fikir birliği tesisine muvaffak olan büyük imam”¹²⁹ şeklinde uzun uzun öven Işık onun hemen hemen hayatı konusunda tek ittifak edilen hususun vefat tarihi olduğunu söyler.

¹²⁶ Baydaş, “Ebu Mansur Muhammed ibn Muhammed el-Maturidi ve Tevilatü'l Kuran'ından Mümtetine Suresi tefsiri”, 11

¹²⁷ Kemal Işık, *Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, (Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980), 5

¹²⁸ Işık, *Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 9

¹²⁹ Işık, *Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 10

Maturidi ile Eşari arasındaki bazı ihtilaflar üzerinde duran Işık, bu aralarındaki cüzi ihtilafları çıkaracak olursak Ehli Sünnet mezhebini temsil eden bu iki büyük imamın, genel olarak esasa taalluk eden hususlarda, özellikle mücadele metodu ve prensipleri yönünden birbiriyle uyuştuklarını belirtir.¹³⁰ Bu metodunun mahiyetine ise ne ifrat ne de tefrit prensibine uygun olarak meselelere çeşitli zıt fikirlerin ve aşırı uçların görüşlerinin aksine mutedil ve orta bir zaviyeden bakmak şeklinde cevap vermiştir.

20. yüzyılda Maturidiliğin Anadolu’da tanınmasını sağlayan en önemli simalardan bir tanesi de 1978 yılında çıkarmış olduğu eseriyle Vehbi Ecer’dir. Ecer, yalnızca bu eseri ile değil bu konuda kaleme aldığı muhtelif dergilerde yayınlanan birçok makalesiyle de Maturidi’nin bu topraklarda daha merak edilen bir isim olmasını sağlamıştır. Örneğin Ecer, İslam Medeniyeti Dergisi’nin 1973 sayısında Neden Maturidi? Sorusuna cevap arayarak dikkatleri bu isim üzerine çekmeye çalışmıştır.

Her Müslüman Türk’ün Maturidi’yi öğrenmesinin ve tanınmasının önemli olduğunu söyleyen Ecer, hiç olmazsa bu tarihten sonra özellikle Müslüman Türk aydınlar tarafında araştırılıp incelenmesi lazım olduğunu belirtir.¹³¹

‘Korkunç Sukût’ olarak nitelediği Maturidi’nin ihmali meselesinde Ecer, ne kadar iyi niyetle olursa olsun bunun çok büyük bir haksızlık olduğunu vurgular. Bu konuda şu ifadeleri söyler; *“Eşari, İslam ilim dünyasında daha çok şöhret bulsa da bugün inkârı mümkün olmayan bir hakikat vardır ki, Maturidi, dünya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun-Eşari’den daha fazla-gönüllerinde taht kurmuş ve inanç ve düşünce sistemini meydana getirmiştir.”*¹³²

Maturidiyye’nin akla önem verme hususunda Eşariyye ile Mutezile arasında yer aldığını söylemenin mümkün olabileceğini belirten Ecer, Ebu Zehra’dan iktibasla Maturidi’nin metodunda aklın, herhangi bir mübalağaya sapmaksızın büyük önemi olduğundan, Eşarilerin ise akli nakle bağlayıp fiil ile teyit ettiklerinden bahseder. Neticede Ecer’e göre Eşariler, Maturidiler ile Selefiler arasında, Maturidileri ise Eşarileri ile Mutezile arasında bir konumda bulunurlar.¹³³

Maturidi’yi eserlerine konu alan isimlerden bir tanesi de M. Saim Yeprem’dir. 1980 yılında hazırlamış olduğu “İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi” isimli doktora tezi ile bu alanda çalışma yapanların ilklerine girmiştir. Daha sonra 1983 yılında İrfan Abdulhamid’in eserini

¹³⁰ Işık, *Maturidi’nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 23

¹³¹ Vehbi Ecer, “Ebu Mansur el-Maturidi”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, (Mart 1973), 29/3, 10

¹³² Ecer, “Ebu Mansur el-Maturidi”, 11

¹³³ Ecer, “Ebu Mansur el-Maturidi”, 13

“İslam’da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları” şeklinde Türkçeye çeviren Yeprem, Maturidi hakkında birçok yazı kaleme almıştır.

Saim Yeprem’in doktora tezi konusunun bir benzerini Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmış olan Mustafa Sait Yazıcıoğlu, 1983 yılında “*Matüridi ve Neseî’ye göre insan hürriyeti kavramı*” başlığı altında doçentlik tezi olarak hazırlamıştır.

Maturidilikten eserlerinde ve makalelerinde sık sık yer veren Yazıcıoğlu, Louis Gayet’in ilginç bir teori ortaya ettiği bir makalesini tercüme etmiştir. Bu makalede Gayet, itikadi mezheplerin fıkhi mezheplerin güdümünde kaldığını iddia etmektedir. Mesela Mutezile’nin Şii mezheplerin, Eşariyye’nin Şafiilerin ve Hanbelilerin etkisinde kalmıştır. Hanefilikte ise Maturidi denen ekolün Ebu Hanifenin kökenlerine o kadar bağlı kaldı ki müstakil bir mezhep yerine Hanefî-Maturidi kelamından bahsedilmesinin daha doğru olacağını düşünmektedir.¹³⁴ Bu üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken bir görüştür. Ancak Yazıcıoğlu bunu tercüme ederek bu fikre hak verdiğini söylemiş olmaktadır.

Anadolu’da Maturidi’nin tanınması ile ilgili en büyük pay sahibi şüphe götürmez bir şekilde Bekir Topaloğlu’dur. Bekir Topaloğlu’nun gerek telif eserlerinde gerek tahkik ve tercüme eserlerinde Maturidi’den ne kadar bahsettiği ve Maturidi’nin gündemde olması hususunda payının ne kadar olduğu müstakil bir çalışma konusudur. Biz yine de onun bazı eserlerinde bu hususta alıntı yapma gayreti içerisinde olacağız.

Öncelikle Bekir Topaloğlu, doktora tezi olarak 1970 yılında hazırladığı “İslam Kelamcıları ve Filozoflarına göre Allah’ın Varlığı” isimli tezinde Maturidi’den birçok bahisler açmaktadır. İslam literatüründe ‘İspat-ı vacip’ olarak ifade edilen Allah’ın varlığı hususunda Topaloğlu hocanın da ifade ettiği üzere¹³⁵ pek bir görüş ayrılığı olmasa da, o, Maturidi’ye müstakil bir başlık açmış ve görüşlerini incelemiştir. Bu eserinde Topaloğlu Eşari’den Bahsederken ‘Ehli Sünnet’in en kuvvetli kolu’¹³⁶ şeklinde bahsetmektedir. Maturidi kolundan bahsederken ise ‘Ehli Sünnet’in ikinci kolu’¹³⁷ şeklinde bahsetmektedir. Daha sonraki yazdığı yazılardan Topaloğlu’nun bu düşüncesinin değiştiğini söylemek mümkündür. Ancak bu eserinde birçok müellif gibi Topaloğlu da Maturidi’yi Eşari’nin peşinden giden bir kişi olarak sunmaktadır. Birçok meselede Maturidi’ye müstakil bir kısım ayırsa da Eşariyi öncelemekte ve Eğer Maturidi, Eşari ile aynı düşüncede ise ‘Maturidi burada Eşari’nin yolunu tutmuştur.’ diyerek Eşari’yi merkeze yerleştirmektedir.

¹³⁴ Louis Gadet, “İslam "Din İlimleri" İçinde İlm-i Kelamın Yeri Üzerinde Bazı Düşünceler”, Çev. M. Sait Yazıcıoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 617

¹³⁵ Bekir Topaloğlu, *İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına göre Allah’ın Varlığı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Baskı, 2001), 74

¹³⁶ Topaloğlu, *İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına göre Allah’ın Varlığı*, 76

¹³⁷ Topaloğlu, *İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına göre Allah’ın Varlığı*, 78

Ebu Mansur el Maturidi'nin *Kitabu't-Tevhid* isimli eserinin dünya üzerindeki tek yazma nüshası İngiltere'de Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu eser 1970 yılında Fethullah Huleyf tarafından neşre hazırlanmış ve Beyrut Doğu Edebiyatı Enstitüsü'nce yayımlanmıştır. *Kitâbü't-Tevhîd*'in Hüseyin Sudi Erdoğan tarafından 1981 yılında başarısız bir tercümesi de yapılsa da¹³⁸ Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından 1998-2002 yıllarında başarılı bir şekilde tahkik ve tercüme edilmiştir. Bu tercümenin giriş kısmında otuz beş yıldır *Kitabü't-Tevhid* ile uğraştığını¹³⁹ dolayısıyla bu konuda ciddi tecrübeye sahip olduğunu belirten Topaloğlu, *Kitabü't-Tevhid* ve *Tevilatü'l-Kuran* isimli eserlerin Türk düşünce tarihi açısından büyük öneme sahip olduğunu belirtmektedir.

Bu eserin giriş kısmında Ebu Mansur el-Maturidi'den övgü ile bahseden Topaloğlu, İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Ebu Mansur el-Maturidi'nin başını çektiği Hanefi-Maturidi çizginin tek başına bütün Müslümanların yarısını kendisine bağlayabildiğini ifade etmektedir.

Bekir Topaloğlu'nu ifadeleriyle İslam dünyasının en önemli ekolünün temel kitabı olan, alanında hiçbir eserin kendisine yaklaşılamayacağı ifade edilen, birçok görüşün kaynağı diye gösterilen *Kitabü't-Tevhid*'in başta Maturidiyye mensupları olmak üzere İslam âlimleri ve Şarkiyatçılar tarafından uğradığı ihmal diğer eserlerden daha büyük olduğunu belirten Topaloğlu, İslam âlimlerinin Maturidi nezdinde *Kitabü't-Tevhid*'i neden ihmal ettikleriyle alakalı bazı değerlendirmelerde bulunur. “*Babası ve dedesi aracılığıyla Maturidi'nin öğrencisi durumunda bulunan Ebu'l-Yüsr el-Pezdevi, Usulu'd-Din isimli eserinin mukaddimesinde Kitabu't-Tevhid'de bir dereceye kadar kapalılık, tertibinde anlaşılması güç özellikler bulunduğunu söylemekte ve bundan dolayı yeni bir eser telif etme ihtiyacı duyduğunu belirtmektedir.*” Pezdevi'nin bu söylemi ve benzeri ifadelerden İslam alimlerinin *Kitabü't-Tevhid*'i anlayamadıkları sonucunu çıkarmanın doğru bir tespit olmadığını belirten Topaloğlu, İslam âlimlerinin onu anlayıp şerh etme zahmetine katlanmak yerine yeni eserler kaleme almayı tercih ettiklerini söylemektedir.¹⁴⁰

Bekir Topaloğlu, yirminci yüzyılın sonlarında Maturidi sevdalısı olarak tanınan ve bu konuda çok fazla emeği bulunan bir isimdir. Hatta vefatı üzerine Ahmet Karataş şu beyiti kaleme almıştır, bu beyit, Bekir Topaloğlu hoca ile İmam Maturidi'nin ne kadar birbirine özdeşleştirildiğini göstermektedir;

¹³⁸ Bekir Topaloğlu, “Kitabü't-Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 2/119

¹³⁹ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, 2018), 15

¹⁴⁰ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, 16

“Düşürdü Ahmed “Ah u vah” ile feryad edip tarih,
Refik oldu Bekir Hoca İmam-ı Maturidi’ye”¹⁴¹

Topaloğlu, 1979 yılında Nurettin es-Sabuni’nin Maturidiyye Akaidi’ni yayınlamıştır. Eser, Sabuni’nin biyografisiyle *el-Bidâye fî uşûli’ d-dîn*’in tercümesi ve araştırma notlarından oluşmaktadır.

Bekir Topaloğlu’nun bir diğer eseri ise 1981 yılında kaleme aldığı Kelam İlmine Giriş Kitabı’dır. Bu eser, Kelam ilminin konu, amaç ve yönteminin anlatıldığı bir Kelam tarihi eseridir. Bu eserde Mutezileden Maturidi’ye kadar birçok kelami ekol tek tek ele alınır. Topaloğlu bu eserin sonuna iki ek kısım ilave etmiştir. Bu eklerden birinde Ebu Mansur el-Maturidi’nin *Kitabü’t-Tevhid*’inden bir bölümün Türkçe çevirisini yayınlamıştır.¹⁴² Bu ek kısım Topaloğlu’nun, *Kitabü’t-Tevhid*’in çevirisiyle seksenli yıllarda uğraştığını göstermektedir.

Ehli Sünnet Kelamının kuruluşundan bahseden Topaloğlu, İbn Küllab el-Basri ve Haris el-Muhasibi gibi âlimlerin hicri üçüncü yüzyılda Ehli Sünnet kelamının temelini attıklarını belirtmektedir. Ayrıca bu bölümde kelam tarihi ile ilgilenen araştırmacıların bir yanlışından bahsetmektedir. Ehli Sünnet Kelamının kurucusunun Ebu’l-Hasen el-Eşari olması hususunda Topaloğlu şöyle der; Ebu’l-Hasen el-Eşari’nin doğum tarihi olan 260 (874) yıllarında Maturidi yirmi yaşını aşmış ve dolayısıyla öğrenimini epeye ilerletmiş durumdaydı. Bilindiği gibi Eşari ancak 300’de (913) Mutezile mezhebinden ayrılmıştır. Bu dönemde altmış yaşını aşmış bulunan Ebu Mansur el-Maturidi *Kitabü’t-Tevhid* adlı eserini büyük ihtimalle yazmış bulunmaktaydı. Zira hacimli bir tefsir kitabı olan *Tevilatü’l-Kuran*’ını diğer eserlerinden sonra takrir etmiştir. Bundan başka Ebu’l-Hasen el-Eşari’den, Ehli Sünnet kelamının muhtevasına giren konular alanında bize intikal eden eser onun el-Lüma adlı risalesi’dir. Risalede sadece ilahiyat bahislerinin yanı sıra imanın tarifi ve sınırları ile üç sayfa içerisinde imamet meselesine dair tatminkâr sayılmayan açıklamalar yer almakta, buna mukabil bilgi bahsi (epistemoloji), nübüvvet ve ahiret konuları bulunmamaktadır.

Hâlbuki Ebu Mansur el-Maturidi’ye ait *Kitabü’t-Tevhid* Sünni kelam eserlerinin ana planını oluşturan ilahiyat, nübüvvet ve ahiret konularını içermektedir. Kitabın başında yer alan epistemoloji bahsiyle birlikte bu muhtevanın, sonraki sünni kelam kaynaklarının ana planını oluşturduğu bilinmektedir. Ehlisünnet ilmi kelamının tarihçesi yapılırken kuruluşu,

¹⁴¹ İlyas Çelebi, “Bekir Topaloğlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 3. Baskı, 2019), 2/605

¹⁴² Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2017), 263

aslında bu konuda ikinci derecede olmasına rağmen, Ebu'l-Hasen el-Eşari'ye nispet edilmiş, devam ettirilmesi de Eşari kelimcileri yoluyla anlatılmıştır.

Dolayısıyla Ehli Sünnet kelamının asıl kurucusu gerek eserindeki konu bütünlüğüyle gerekse tarihsel açıdan eserini daha önce kaleme almasıyla Ebu Mansur el-Maturidi'dir. Önceki eserlerinde Maturidi'yi kendisi de ikinci planda zikreden Topaloğlu, kırk yıldan beri (yirminci yüzyılın başlarını kastederek) yapılan çalışmalarda bu düşüncenin yanlış olduğunu eserinde belirtmiştir.¹⁴³

Daha sonra eserinde Ehli Sünnet mezheplerine müstakil başlık açan Topaloğlu, Ehli Sünnet kelimcilerinin en büyük kolu olarak nitelendirdiği Maturidiyye mezhebi ve onun kurucu imamı Ebu Mansur el-Maturidi ve onun eserleri hakkında detaylı bilgi vermektedir.¹⁴⁴

Maturidi belirli nedenlerle kendisini Eşari kadar takdim ve teşhir edememiş olmasından dolayı her ne kadar Taceddin es-Subki'ye göre Müslümanların çoğunluğunun Eşari olduğu iddia edilse de¹⁴⁵, yapılan araştırmalar sonucunda Dünyadaki Müslümanların %91'i sünni ve onların da %53'ü Hanefi-Maturidi olduğu tahmin edilmektedir.

Son olarak Yirminci yüzyılda Maturidi ve Maturidilik ile alakalı akademi camiasında yapına çalışmaları görebilmek amacıyla yapılan tezleri tarih sırasına göre sıralamak istiyoruz;.

Eroğlu, Muhammed. *Ebu Mansur el-Maturidi ve Tevilatü'l-Kuran*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1971, (Öğretim Üyeliği Tezi)

İmamoğlu, M. Ragıp. *İmam Ebu Mansur el-Maturidi ve Tevilatü'l-Kuran'daki Tefsir Metodu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1973, (Doktora)

Işık, Kemal. *Maturidi'nin Kelam sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1974, (Doçentlik)

Kuruoğlu, Ahmet. *Ebu Mansur el-Maturidi'nin Kaza ve Kader Görüşü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1978, (Y. Lisans)

Yeprem, M. Saim. *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1980, (Öğretim Üyeliği Tezi)

Yazıcıoğlu, M. Sait. *Maturidi ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti kavramı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1982, (Doçentlik Tezi)

Yüceoğlu, Tevfik. *Eşari ve Maturidi Mezheplerinin Tekvin Sıfatı Anlayışı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1984, (Y. Lisans)

¹⁴³ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 30

¹⁴⁴ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 122

¹⁴⁵ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 146

Özcan, Hanefi. *Maturidi'de Bilgi Problemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1985, (Doktora)

Pehlivani İbrahim. *İlk Maturidilere göre Husun Kubuh Meselesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1985, (Y. Lisans)

Cihan, Ahmet Kamil. *Maturidi'nin Hikmet ve Rızık Anlayışı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1987, (Y. Lisans)

Demir, Ramazan. *İmam Maturidi ve Tevilatü'l-Kuran (Ali İmran 1-95 Ayetlerinin Tefsiri)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1987, (Y. Lisans)

Durmaz, Alaaddin. *Cüzi İrade Konusunda Eşariyye Maturidiyye Mukayesesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1988

Adıgüzel, Nuri. *Eflatun'da Tanrı Anlayışı ve Maturidi Kelamı açısından Tenkidi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, (Y. Lisans)

Arslantürk, Ayşe Hümeysra. *Ebu Mansur b. Muhammed el-Maturidi'nin Tevilatü'l-Kuran'ından Suretu'n-Nisa*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989, (Y. Lisans)

Bebek, Adil. *Maturidi'de Günah Problemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989 (Doktora)

Baydaş, Mehmet. *Ebu Mansur b. Muhammed b. Muhammed el-Maturidi ve Tevilatü'l-Kuran'ndan Mümtetine Süresi Tefsiri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, (Y. Lisans)

Yılmaz, Nusrettin. *Kelabazi'nin Tasavvuf ve Akaid Alanındaki Görüşleriyle Maturidi'nin Mukayesesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1990, (Y. Lisans)

Camuzoğlu, Gökçen. *Farabi, İbn Sina ve Maturidi'ye göre İnsan Hürriyeti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1991, (Y. Lisans)

Baktır, Mehmet. *Maturidi Kelamcıları ve Bunların Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992, (Y. Lisans)

Koçar, Musa. *İmam Maturidi'de Esma-i Hüsnâ*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992, (Y. Lisans)

Özgen, Mustafa. *Eşari ve Maturidi mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992, (Y. Lisans)

Uysal, Hüseyin. *Maturidi'nin Tevil Anlayışı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1992, (Y. Lisans)

Kaygısız, Mehmet Ali. *İmam Maturidi'nin Çeşitli Fırkalara Bakışı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996, (Y.Lisans)

Özyürek, Mehmet. *Maturidiyye ve Eşariyye arasındaki İhtilaf Noktaları ve Bunların Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri, 1996, (Lisans)

Süzen, Ahmet. *Akidetü Ebu Mansur el-Maturidi isimli eserin Edisyon ve Kritiği ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1996, (Y. Lisans)

Can, Mustafa. *Maturidi'ye kadar Nübüvvete karşı Çıkanlar ve Maturidi'de Nübüvvet Anlayışı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, (Doktora)

Kılıç, M. Emin. *İlk Dönem Maturidi Kaynaklarda İstilahlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, (Y.Lisans)

Özdeş, Talip. *İmam Maturidi'nin Tevilatü Ehli's-Sünne adlı eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1997, (Doktora)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. ASIR ANADOLUSUNDA MATURİDİYYE VURGUSU VE ÖNE ÇIKAN İSİMLER

Bu bölümde Yirminci Yüzyıl Anadoluşunda öne çıkan belirli isimlerin eserleri üzerinden Maturidiliğe bakış açılarını ele alacağız.

1. İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)

Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşamış bir ilim adamı olan İzmirli İsmail Hakkı, Kelam başta olmak üzere birçok islami ilimlerde eser vermiştir. Yeni İlmi Kelam eseriyle çalışmalarını taçlandırmıştır.

1.1. Yeni İlmi Kelam

. 1939 yılında iki cilt olarak Tetkikat ve Telifat-ı İslamiyye Heyeti(İslam Araştırmaları ve Yayınları Kurulu)'nin isteği üzerine hazırladığı bu eserinde Felsefe ve Kelam ilimlerini birleştirerek kelam ilmini zamanına güncellemeye çalışmıştır.

İki kitaptan oluşan *Yeni İlmi Kelam* kitabının birinci kitabında İzmirli, İslami İlimlerin Tarihi niteliğinde Kelam, Fıkıh, Hadis ve Tasavvuf ilimlerinin meydana gelişlerinden ve tarihte ki en önemli temsilcilerinden bahsetmektedir.

Birinci kitapta Tevhid ilmi ve Kelamın tedvini konusunu ele alırken İslam alimlerinin gerçek inançları korumak ve bidatleri reddetmek amacıyla bir ilim tedvin ettiklerinden bu ilme de ‘Tevhid ilmi veya Fıkıh-ı Ekber’ ismini verdiklerinden bahsetmektedir. Bu ilmin de öncüsünün ve ilk eser verenin İmam-ı Azam Ebu Hanife olduğundan bahsetmektedir.¹⁴⁶

Ebu'l-Hasen el-Eşari'nin Ehl-i Sünnet Mezhebi'nin ve Kelam ilminin kurucusu olduğunu söyleyen İzmirli, Cehmiyye ve Mutezileye reddiye eserler telif ederek Eşari'den bir asır önce gelen İbn Küllab'ın Eşariye zemin hazırladığını belirtmektedir. Eşari'nin *el-İbane* isimli eserinin Kelam ilmine kaynaklık ettiğinden ve Eşarilik mezhebinden bahsetmektedir.

“Dört mezhebe mensup âlimler sayesinde Eşarilik kuvvetlendi; özellikle Hanefiler tarafından desteklendi ve diğer mezheplere üstün geldi.”¹⁴⁷ İzmirli, o dönemde Hanefilerin Eşariliği desteklediğini belirtmektedir. Kelamın Eşari tarafından kurulduğunu birkaç kez

¹⁴⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, sad. Sadi Hizmetli, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 73.

¹⁴⁷ İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, 76.

üzerinde duran İzmirli, Kelamı süsleyip akli öncüllerini ortaya koyanın yine Eşari ulemadan Kadı Ebubekir el-Bakıllani olduğunu ifade etmektedir. Sonradan Ebu Mansur el-Maturidi ve Ebu Muin en-Nesefi tarafından Maverannehir’de Eşarilik yerine ‘selef mezhebine daha yakın olan’¹⁴⁸ ifadesini kullanıp Maturidiliğin yayılmaya başladığını söylemektedir.

“Öncekilerin(Kudema) Kelam ilmi, İbn Küllab ve Eşari ile başlamış, Bakıllani ile olgunlaşarak nazari(teorik) ilimlerin yücelerinden olmuş, Ebu’l-Ma’ali ile de genişlemişti. Kudemanın kelam ilmi üç yüzyıl kadar korunabilmişti. Bu kelam ilminde ayrılıkların başlıcası İslam fırkaları, özellikle de Mutezile ve Cehmiyye mezhepleri arasında cereyan ederdi.

*Sonrakilerin(Müteahhirin Kelam ilmi ise Gazzali ile başlamış, Razi ile tamamlanmış, Amidi ile genişletilmiş, Beyzavi ile de bu genişleme kemale ulaşmıştı. Böylece kelam ilmi genellikle bir felsefe sistemi oldu. Müteahhirin kelam ilminde ayrılıkların başlıcası filozoflar arasında oluyordu.”*¹⁴⁹

Kelam ilminin çok kısa bir tarihçesini çizen İzmirli, tamamen kelam ilmini Eşari âlimler üzerinden götürüp Maturidilerden bahsetmemektedir.

Kelam ilminde patanın büyük payını Eşarilere veren İzmirli, Fıkıh ilminin tedvini konusunda ise bugünkü düzende ortaya koyanın İmam Hümam Ebu Hanife olduğunu belirtmektedir. Bu konuda büyük pay sahibinin Hanefi ulema olduğunu vurgulayan İzmirli, Fıkıh Usulünü ortaya koyan kişinin Ebu Yusuf olduğunu hatta ilk fıkıh usulü eserini kaleme alan İmam Şafi’nin *er-Risale*’yi İmam Muhammed’in kitaplarından yararlanarak kaleme aldığını belirtmektedir.¹⁵⁰

Eserinde, Ehli Sünnet Kelamcılarının Maturidiler ve Eşariler olarak ikiye ayrıldığından bahseden İzmirli, kısa bir şekilde Maturidiliğe yer vermektedir. Maverannehir’de Ebu Mansur el-Maturidi gelene kadar Hanefilere başka bir isim kullanılmazken, ondan sonra Maturidilik isminin verildiğini söyler. Yani Maturidiliğin Hanefilikten ayrı bir mezhep olmadığını, diğer İslam beldelerinde isimleri değişmezken Maverannehir bölgesindeki Hanefilere Maturidiler dendiğini belirtiyor. Ayrıca Maturidi âlimlerin bir kelamcıdan çok bir fakih olduğunu da vurguluyor. Eserinin bu kısmında Maturidinin kelami görüşleri yerine Eşarinin kelami görüşlerine yer veren İzmirli, Maturidi ile Eşari arasındaki görüş farklılıkları ile ilgili bir başlık açıyor.¹⁵¹ Bu görüş farklılıklarını zikrederken ise her bir farklılıkta “Eşari’nin bu konudaki görüşü şöyledir, Maturidi’nin ise bu şekilde değildir.” diyerek Maturidi’yi mefhumu muhalif sadedinden zıt olarak kullanmaktadır.

¹⁴⁸ İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 77

¹⁴⁹ İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 83

¹⁵⁰ İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 85

¹⁵¹ İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 100

Eski Hanefilerin Selefiyye olduğunu söyleyen İzmirli, Maturidiliğin Eşarilik ile Selefilik arasında yer aldığından ve Selefilğe Eşarilikten daha çok yakın olduğundan bahsetmektedir.¹⁵²

İzmirli fıkhi mezhepleri sınıflandırırken Hanefileri, Malikileri, Evzai'nin ve Süfyan es-Sevrinin mezheplerini ilk yerleşen dört mezhep olarak değerlendirirken, Şafiileri ve Hanbelileri sonradan diğer iki mezheple birlikte günümüze kesintisiz gelen dört mezhep olarak değerlendirmektedir.¹⁵³

Dört imama bağlanan bidat ehlini açıklarken ilk madde olarak Hanefilerin hepsinin Maturidi olmadığını içlerinde Mutezile, Cehmiyye, Mürcie, Cebriyye ve Kerramiyye mezheplerine mensup kişilerin olduğunu da belirtmektedir.

İzmirli, eserinde 'Günümüzde mevcut olan Fırkalar' adı altında bir başlık açar ve bu başlık altında günümüzdeki mezhepleri inceler. Bu mezheplerin ortaya çıkma sebeplerinden birinin genel diğerinin ise özel olduğunu söyler. Genel sebep, İslam dininin her zaman sağladığı düşünce özgürlüğüdür. Özel sebep ise ya ilmi ya da siyasidir. Özel sebep olarak belirttiği hususta yalnızca ilmi kaygı güden mezheplerin günümüze kadar devam edemediği, ancak ilmi kaygının yanında siyasi kaygı güdenlerin veya tamamen siyasi kaygı güdenlerin ise günümüze ulaşabildiklerinden bahsetmektedir. Bu ilmi kaygının yanında siyasi kaygı da güden mezheplerden sünni olanları sayarken Maturidiliğinden bunlardan biri olduğunu belirtir.¹⁵⁴

Kendisinin akaidle alakalı hususlarda verdiği cevaplara ve tercihlerine bakıldığında, her ne kadar bizzat kendi yazılarında herhangi bir mezhebe mensup olduğu konusunda bir ifadeye rastlamasak da, Maturidiyye mezhebini değil de Selefiyye mezhebini benimsediği görülen İzmirli İsmail Hakkı, bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır;

*"Hanbeli de değilim, Eşari de. Hak taraftarıyım. Her nerede bir hakikat kokusu alırsam hemen ona el atarım. 'Hak, uyulmaya en layık olandır.' (Yunus 10/35) ayeti düsturumdur. İslam âlimlerinin her kimin sözünde delile dayalı bir gerçek görürsem yine de delille birlikte ona uyarım. Bir söz ve görüşü delilsiz kabul etmem."*¹⁵⁵ dikkat edilirse ben Maturidi de değilim, Eşari de değilim ifadeleri yerine selef çizgide olan mezhepleri zikrettiğine göre kendisinin selef mezhebinden mi olduğu konusunda bir soru yöneltmiş olabilir. Bu mezheplerden mi acaba sorularını akla getiren nedenlerden biri, kelami konularda görüşleri sıralarken Selefiyye'nin görüşlerinin yanına Maturidiyye'yi değil de Küllabiyye ve

¹⁵² İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 101

¹⁵³ İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 175

¹⁵⁴ İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 153

¹⁵⁵ Mehmet Şeker, Adnan Bülent Baloğlu

Eşariyye'yi zikretmesidir. Bunun her ne kadar net bi açıklamasını yapamamak da Eşariyye mezhebinin görüşlerinin daha fazla eserde zikredilmesi, Maturidiliğin ihmal edilmiş olması veya İzmirli'nin birçok yerde selefiyyenin görüşlerini tercih etmesi ve bu mezheplerin de selefiyyeden olduklarını iddea etmesi, onun, birçok konuda Eşariliği ve Küllabiliği daha çok zikretmesinin sebepleri arasında sayılabilir. Mesela buna örnek olarak zikretmek gerekirse İzmirli, Subuti sıfatlardan Kelam sıfatını işlerken Ehli Sünnetten yalnızca iki görüş belirtmektedir. Bunlardan biri Kelamullahın isteğe bağlı, dilerse konuşur dilerse konuşmaz diyen Selefiyyenin görüşü, ikini görüş ise kelam sıfatının ilim ve kudret sıfatı gibi Allah'ın zatı için zorunlu olduğunu söyleyen Küllabiyye ve Eşariyye'nin görüşü.¹⁵⁶ İzmirli Maturidi de aynı görüşe sahip olmasına rağmen Maturidiyye'yi değil de Eşariyye ve Küllabiyye'yi zikretmeyi tercih etmektedir. Bunun ikinci kitabın birçok yerinde yapmaktadır.

1.2. Diğer Eserleri ve Yazıları

İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri arasında Mukayese isimli eserinde İzmirli, İslam düşünürlerinden bir grup ile zamanının filozofları arasında bir karşılaştırma yaptığı bir başlık açar. Bu başlık altında, Filozoflar, Kelamcılar, Mutasavvıflar ve Fıkıh Usulü âlimleri olmak üzere üç alan belirler ve bu alanlardan bazı isimleri karşılaştırır. Kelamcılar başlığı altında Maturidilerin ve Eşarilerin sebep- müsebbip arasındaki ilişki konusundaki düşünceleri ile batılı bazı düşünürlerin düşüncelerini karşılaştırır.¹⁵⁷ Maturidi âlimlerin çoğunun görüşüne göre sebep ile müsebbip arasındaki nisbet, zaruri değildir, mümkündür, sabittir. İzmirli, Fransız filozofu ve 'İmkân felsefesi-Philosophie de contingence' sahibi Boutroux ve talebesi Bergson'nun da aynı görüşte olduklarını söylemektedir. Eşarilerin ise tabii sebebi, illeti inkâr ettiklerini, sebep ile müsebbip arasında sabit bir nispet kabul etmediklerini, İngiliz tecrübecilerinin de bu görüşte olduklarını belirtmektedir.

Eserde mütefekkirlerin ferdi kıyaslamasını da yapan İzmirli, kırk sekiz adet İslam mütefekkirini aktarmasına rağmen bu isimler arasında İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Maturidi yoktur. Her ne kadar bu eserde felsefe ile uğraşan isimleri ve batı felsefesinin selefi olan doğu mütefekkirlerini aktarsa da ferdi olmayan bölümde Maturidilerin ismini zikretmesi, bizi ferdi mukayese bölümünde de Maturidi'nin ismini aramaya sevk etti.

¹⁵⁶ İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 365

¹⁵⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri arasında Mukayese*, sad. Süleyman Hayri Bolay,(Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973), 13

Sebilürreşad(Sırat-ı Müstakim) dergisinde İzmirli İsmail Hakkı ile Şeyh Muhsin-i Fani ez-Zahiri mahlasıyla Hüseyin Kazım Kadri, Yeni İlmi Kelam konusunda bir yazı silsilesi halinde tartışıyorlar. Günümüz ilim adamlarına örnek olabilecek çok seviyeli ve saygılı ilmi bir tartışma ortaya koyan iki isim, tartışmalarını şu konular üzerinde yoğunlaştırmaktadır; Şeyh Muhsin-i Fani ez-Zahiri, Kelmanın Felsefe ile karıştırılmasının doğru olmadığını, selef ulemamızın buna çok sert tepki verdiğini belirterek İmam-ı Azam’dan bu tepkiye örnek getirmektedir. İzmirli ise o dönemde henüz felsefî eserlerin tercüme edilmediğinden ve bunun tenakuz içerdiğinden bahsetmektedir.

Şeyh Muhsin-i Fani ez-Zahiri,

“Diğer taraftan Ehli Bidat’e mahsus olan nazariyat-ı kelamiyye bertaraf edildiği halde de, Ehl-i Sünnet ve Cemaat’ın istinad ettiği mebahis-i kelamiyyede Eşariyye ve Maturidiyye’nin ittifak etmedikleri muhakkaktır: Kelamın Haktan suret-i süduru, yani kelam-ı nefsi meselesinde; imanın tasdikten ibaret olup olmadığı bahsinde; esma ve sıfat ve efal-i ilahiyyeye aid istidlalat-ı kelamiyyede, efal-i ibadın ihtiyari veya izdırarı olup olmadığı davasında; husun ve kubuh; sıfat-ı ilahiyyenin zat-ı Bari’nin aynı addedilip edilmeyeceği meselesinde... Ehl-i Sünnet ve Cemaat’ın salık oldukları Eşari ve Maturidi mezhepleri arasındaki ihtilaf-ı nazariyye ile kütüb-i kelamiyye doludur. Bu gibi bahislerin yeniden meydana çıkarılmasında ve şariat-i nazariyye-i İslamiyyede Havaric’den, İbadiyye’den, Yezidiyye’den, Mufaddıla’dan, Müellihe’den, Keysaniyye’den, Ğaliyye’den... daha bilmem kimlerden ve ne gibi akaidi sahife ve dalleden kitaplar dolusu yazılar yazılmasında Müslümanlık için ne gibi faide tasavvur edilebilir?”¹⁵⁸ dikkat edilirse Eşari ve Maturidi arasındaki ihtilafların birçoğundan bahsetmektedir. Bu da onun zamanında bu ihtilafların bilirdiğini ancak diğer cümlelerinden de anlaşıldığı üzere çok gündemde olmadığı anlamına geliyor. Zaten İzmirliyi eleştirmesinin sebebi de bunları gündeme getirmiş olmasıdır.

İzmirli ise Şeyh Muhsin-i Fani’ye cevabını iki yazı halinde vererek, ihtilaf edilen hususun temel dini konularda değil detay konularda olduğunu, ayrıca gerek Ehl-i Sünnet’in gerekse Ehl-i Bidat’ın ihtilaf etmelerindeki gayenin kasti olarak ihtilaf etmek olmadığını bilakis dine hizmet amaçlı olduğunu ifade etmektedir. Hal böyle olunca bunların gündeme gelmesinde de bir mahsur görünmemektedir.

¹⁵⁸ Şeyh Muhsin-i Fani ez-Zahiri, (Sebilürreşad) ceride-i İslamiyye, *Sebilürreşad(Sırat-ı Müstakim) mecmuası* 21/546(1339), 209

İzmirli o dönemde henüz felsefe ile kelam karışmadığını söylerken, eğer karışsaydı dönemin büyük kelimcileri onu iptal ederlerdi demektir. ‘Fuhul-i mütekellimin’¹⁵⁹ ifadesini kullandığı isimlere baktığımızda Eşari’den İbnü’l Heysem’e Bakıllani’den Ebu’l Meali’ye kadar birçok isim sayarken İmam Maturidi’yi veya Maturidi bir kelimcüyü saymaması dikkat çekicidir.

İzmirli İsmail Hakkı, Darulfunun dergisinde “İslam’da Felsefe cereyanları” isimli makalesinde Mütekellimleri anlatırken onların Ehli Sünnet ve Ehli Bidat olarak ikiye ayrıldıklarından Ehli sünnetin de bir kolunun imam olarak Ebu Mansur el-Maturidiyi tanıyan Maturidiler olduğunu söylemektedir.¹⁶⁰Felsefeye yakınlık bakımından Eşarilerin özellikle de muteahhirun Eşarilerin Maturidilerden daha fazla yakın olduğundan Maturidilerin ise bu konu da Eşariler ile Selefler arasında bir yol izlediğinden bahsetmektedir.¹⁶¹

Yine aynı makalesinde İzmirli İsmail Hakkı, 4.asır medreselerinden bahsederken Maturidi medreselerinin varlığından şu ifadelerle bahsetmektedir; ”Diğer taraftan bir Türk diyarı olan Maverannnehir de Maturidiler medresesi var idi Eşari medresesi ile bir zamanda tecessüsü etmiş idi. 508’de vefat eden Ebu Muin en Nesefi ile Hanefilerin himmetleriyle selef mezheplerine daha yakın olan Maturidi mezhebi şapi oldu.”¹⁶² İzmirli, Maturidilerin hakim olduğu bu dönemin hicri beşinci asıra kadar sürdüğünden hatta Nişabur’da hutbeden Eşariye lanet okumanın bile zuhur ettiğinden bahsetmektedir. Fakat bu dönem Alparslan’ın veziri Nizâmü'l-Mülk başa geçince tersine dönmüştür.

2. Mehmet Şerefettin Yaltkaya (1880-1947)

Şerefettin Yaltkaya, Kelama dair birçok makale ve eser yazmasına rağmen Maturidilikten çok az bahsetmektedir. Hatta Darulfunun mecmuasında yayınlanan “İslam’da İlk Fikri Hareketler ve Dini Fırkalar” ismini verdiği yazı silsilelerinde irili ufaklı birçok fırkadan, Eşarilerden bahsetmesine rağmen bu yazılarında Maturidiliği bahis konusu yapmamaktadır.

M. Şerefettin Yaltkaya, Allah’ın varlığı hakkındaki bir makalesinde “Bugün umumi bir isimle Ehli Sünnet vel-Cemaat diye anılan ve altında bütün Hanefi, Şafii, Maliki ve

¹⁵⁹ İsmail Hakkı İzmirli, Yeni İlmi Kelam Hakkında, *Sebilürreşad(Sırat-ı Müstakim) mecmuası* 22/549-550(1339), 32

¹⁶⁰ İzmirli, İsmail Hakkı, “İslam’da Felsefe Cereyanları”, *Darulfunun İlahiyat Mecmuası*, 3/12, (1929), 23.

¹⁶¹ İzmirli, İsmail Hakkı, “İslam’da Felsefe Cereyanları”, 26.

¹⁶² İzmirli, İsmail Hakkı, “İslam’da Felsefe Cereyanları”, 35.

Hanbelileri toplayan Eşarilerin Hakkın varlığı hakkındaki delilleri...”¹⁶³ ifadelerinde Maturidileri saymayıp Ehli Sünnet olarak bilinen mezhebin Eşariler olduğunu belirtmekte ve ‘bütün’ kaydını getirerek Hanefileri Eşarilerden saymaktadır.

Yine Yaltkaya, “Kaza ve Kader” isimindeki makalesinde kesb kavramından bahsederken makalenin sonuna “Biz Hanefileri temsil eden Maturidiler ise fiillerimizde irade ve kudretimizin tesirini kabul ederlerse de bu tesiri Mutezililer gibi müstakil saymazlar.”¹⁶⁴ Kısmını ekleyerek Maturidilerden ‘Biz’ şeklinde bahsediyor. Bu vurgusu Yaltkaya’nın çizgisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

3. Hasan Basri Çantay (1887-1964)

Hasan Basri Çantay, 18 Teşrîn-i Sani 1302 (18Kasım 1887) yılında Balıkesir’de doğmuştur.¹⁶⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında zor şartlar altında bir hayat yaşamasına rağmen İlmî camiada önemli bir seviyeye yerleşmiş özellikle Kelam, Hadis ve Tefsir alanlarında zamanın otoriteleri arasında yer almıştır.

Hasan Basri Çantay, bulunduğu şartlar da zorluklara rağmen mücadele ruhunun nasıl diri kalabileceğini gösteren önemli mütefekkirlerimizden biridir. İhtiyaç nerede hâsıl olursa bir aydının orada bulunması gerektiğini çok yönlü yapısı ile gösteren mümtaz bir kişilikti. Şiirlerine baktığımızda gördüğümüz şair kimliğinin yanında üç ciltlik ve halen müracaat eserleri arasında yer alan *Kuranı Hakim Meali Kerim* adlı eseri onun Kuran ilimlerine vukufiyetini, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Fıkıh-ı Ekber’i tercüme etme görevini şahsına vermesi onun akaid ve kelam ilmindeki otoritesi ve güvenilirliğini, birinci mecliste Balıkesir mebusu olarak yer alması gerektiğinde bu tarz görevlerden kaçmadığını ve siyasi bir kimliğinin de olduğunu göstermektedir. Daha sayamadığımız birçok meziyeti şahsında barındıran Hasan Basri Çantay, o zor zamanlarda bu topraklardaki insanlara mücadele ruhunun ne demek olduğunu aynı zamanda her hal ve durumda bir şeyler yapılabileceği şuuru göstermiştir. “Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim” deyişinin ne kadar doğru olduğunun kanıtlarından biri de Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy ile Hasan Basri Çantay’ın yakın arkadaşlığı, hatta arkadaşlıktan da öte dostluğudur. Mehmet Akif’in bir yere gittiği zaman onun da geleceğini duyunca yüzünün gülmesi,¹⁶⁶ birçok yerde Çantay’ın Akif’i savunması hatta onu anlatan Akifname ismini verdiği müstakil eser kaleme alması

¹⁶³ Mehmet Şerafettin Yaltkaya, *Dini Makalelerim*, (Ankara: İdeal Basım Evi,1944), 42.

¹⁶⁴ Yaltkaya, *Dini Makalelerim*, 82.

¹⁶⁵ Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 20.

¹⁶⁶ Uğur, *Hasan Basri Çantay*, 25.

dostluklarının seviyesini anlatmaya yeterdir. Hasan Basri Çantay'ın İstiklal Marşının yazılması konusunda Mehmet Akif'i ikna ederek rolü büyük olmuştur.

Hasan Basri Çantay, bu milletin ilmî ve fikrî alanlarda geri kalmaması için çaba gösteren bir ilim adamıydı. Yaşamının sonuna kadar yaptığı çalışmalarla halen günümüzde takdir ile karşılanmakta ve Türkiye'nin en ücra mahallelerinde ismi hayırla yad edilmektedir.

Bu Kısımda Hasan Basri Çantay'ın eserlerindeki özellikle Fıkh-ı Ekber Tercümesinde ve Kuran-ı Hakim ve Meal-i Kerim isimli eserindeki Hanefilik- Maturidilik vurgularından bahsedeceğiz.

3.1. Fıkh-ı Ekber Tercümesi

Hasan Basri Çantay, 1954 yılında Diyanet İşleri Başkanlığının kendisinden hususi isteği üzerine İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Fıkh-ı Ekber isimli eserini tercüme etmiştir. Maturidiliğin temelini teşkil eden bu eseri tercüme ederken birebir metin tercüme özelliğini kullandığını metinden hiç kopmadığını vurgulamakta hatta az çok Arapça bilenlerin metnin kendisi ile tercümesi arasında karşılaştırma yaptıklarında istifade edeceklerinden bahsetmektedir.

Çantay, birçok eserinde itikatta Hanefilik-Maturidilik vurgusunu yapmaktadır. Eserleri arasındaki Fıkh-ı Ekber Tercümesi ve eser içerisindeki Hanefilik-Maturidilik hakkındaki “bizim mezhebimiz, ser mezhebimiz” ifadeleri Çantay'ın görüşünü ve tercihini ortaya koymaktadır. Eserin önsözünde Hanefilik-Maturidilik çizgisini kesin bir dille savunarak İmam-ı Azam ve onun çizgisinin Mutezili olduğunu söyleyenlere “Halbuki bu risalenin ruhu bütün açıklığı ile o iddiayı ve usul-i Mutezileyi reddetmektedir.”¹⁶⁷ Şeklinde cevap vermektedir. Çantay bu eserin giriş kısmın da bu yolun, yolların en güzeli, en kolayı ve en mutedili olduğunu belirtmekte ve “...onlar da diğer imamların da imamımız hakkındaki âli şهادetleri zikredilmiştir.”¹⁶⁸ Cümlesindeki imamımız ifadesinden de anlaşılacağı üzere fırsat buldukça görüşünü belirtmekten çekinmemiştir. Bu eserin tercümesi görevinin de bizzat Diyanet İşleri Başkanlığınca kendisine verildiği göz önünde bulundurulursa bu talep onun bu konudaki yetkinliğini ve bu risale içerisindeki görüşleri benimsediğini göstermektedir. Aynı zamanda bir devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığından da böyle bir talebin olması zamanın devlet adamlarının bu konudaki Hanefilik-Maturidilik çizgiyi vurgulama istekleri açık bir şekilde anlaşılabilir.

¹⁶⁷ Hasan Basri Çantay, *Fıkh-ı Ekber Tercümesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 3.

¹⁶⁸ Çantay, *Fıkh-ı Ekber Tercümesi*, 4.

3.2. Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim

Hasan Basri Çantay'ın 1957 yılında kaleme aldığı yalnız kendi döneminde değil günümüzde de istifade edilen ve halen canlılığını koruyan Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim isimli eseri onun en tanınmış eserlerinden biridir. Baş kısmında Prof. Dr. Kamil Miras'ın esere ve yazarına övgü dolu iki adet takrizi bulunmaktadır.¹⁶⁹

Çantay, Meal-i Kerim'i yazmasının temel sebeplerini açıklarken “Son zamanlardaki Kuran Tercümeleri(!) Hak Din'imizin temellerine bomba yerleştirmekten zevk alan garazkar müsteşriklerin şeytani tercümelerini ve mahud meslek ve mektebini yahut dünyanın herhangi bir bucağındaki bazı zümrelerin bize ve geleceğe uymayan batıl ve menfi mezheplerini dile getiren propaganda eserleridir.”¹⁷⁰ diyerek giriş kısmında mealini sahih akide üzerine bina ettiğinden bahsetmektedir.

Hasan Basri Çantay, mealinde Allah'ın kalamı ile fennin nazariyesinin karıştırılmaması görevinin alimlerin sorumluluğunda olduğunu belirterek bazı itikadi ve kelami konularda kelami izahlara yer vermiştir.¹⁷¹

Çantay, Kuran-ı Hakim ve Meal-i Kerim isimli eseri başta olmak üzere tüm eserlerini Ehli Sünnet/Hanefi-Maturidi çizgide yazmaya özen göstermiştir.

Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim isimli eserinin kaynakçası incelendiğinde çok az bir kısmı hariç Ebu'l Berakat en-Nesefi (710/1310) başta olmak üzere tefsirini yazarken genellikle Ehli Sünnet alimlerin eserlerinden yararlanmıştır. Hasan Basri Çantay'ın kelami meselelerle alakalı konularda genellikle İmam Maturidi ve Maturidiye mezhebinin izahlarını getirmektedir. Bu kısımda tek tek bunları inceleyeceğiz.

Çantay, Bakara suresi 26.ayetteki fasık kelimesini açıklarken getirmiş olduğu izahta Maturidiyyenin görüşünü¹⁷² getirerek “Fısk ya fiili olur ya hem fiili, hem itikadi olur. Fasık kafirden daha umumidir. Zalim fasıktan daha umumidir. Facir kafir için de, fasık için de kullanılır” demektedir.¹⁷³

Meal-i Kerim'inde akli tanımlarken¹⁷⁴ son dönem Maturidi alimlerin akıl tarifini¹⁷⁵ alarak bu tarife “aklın en tercih edilen tarifi budur.” ifadelerini kullanmaktadır. Yine aynı

¹⁶⁹ Hasan Basri Çantay, eserde takrizlere “Yalnız Türkiyemizin değil, bütün İslam dünyasının en yüksek ve mümtaz alimlerinden Profesör Kamil Miras efendi hazretlerinin aciz muharrire yazdığı mektup.” Şeklinde not düşmüştür.” Hasan Basri Çantay, *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1993), 1/3.

¹⁷⁰ Çantay, *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim*, 1/4.

¹⁷¹ Vezir Harman, “Hasan Basri Çantay'ın Mealinde İtikâdi Görüşleri”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2015), 104.

¹⁷² Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 629.

¹⁷³ Çantay, *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim*, 1/19.

¹⁷⁴ Çantay, *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim*, 1/23.

ayetin açıklamasında İslam da bilgi edinme yollarına “Üçtür” diyerek Duyuların idrakine “Selim hasseler”, Haberlere “Sadık Haberler”, İstidlal’e de “Akıl” diyerek İmam Maturidi’nin izahını getirmektedir.¹⁷⁶

Çantay, Bakara suresinin 225. Ayetini tefsir ederken lağv kelimesini açıklıyor. Bu kelimeyi açıklarken getirmiş olduğu ilk izah “İmam-ı Azam hazretlerine göre”¹⁷⁷ diyerek İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin izahı oluyor.

Hasan Basri Çantay, Bakara suresindeki Hz İbrahim’in “Ey Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster”¹⁷⁸ ayetini tefsir ederken imanın artıp-eksilmesi meselesine giriyor. Tercihini Hanefi/Maturidi çizginin görüşünden yana kullanıp imanın tasdik cihetinden artıp eksilmeyeceğini fakat yakın itibarıyla artıp eksilebilir olduğunu belirtiyor. Hz İbrahim’in bu ifadeleri kullanmasının amacının da İlmel yakinden Aynel yakine ermek olduğunu söylüyor.¹⁷⁹

4. Yusuf Ziya Yörükan (1887-1954)

Yusuf Ziya Yörükan, 1953 yılında mütercimliğini yaptığı ve “İslam Akaidine Dair Eski Metinler” ismini verdiği eserde İmam Maturidi’nin *Kitabu-t Tevhid* risalesini ve Akaid risalesini tercüme etmiştir.

Yörükan, “İslam Akaidine Dair Eski Metinler” ismini verdiği eserinin önsözünde çok kısa bir şekilde İmam Maturidi’nin hayatına değiniyor. İmam Maturidi’nin öneminden bahsederken akaid konusunda İmam-ı Azam’ın yolunun tutup sistemleştirdiği için kendisinden sonra gelen büyük alimlerin çoğu kendisini imam olarak kabul ettiğinden bahsediyor. Tercüme ettiği bu iki risalenin öneminden bahsederek Ehli Sünnet akidesini birinci elden verme bakımından ilmi ehemmiyetinin olduğunu belirtiyor.¹⁸⁰ Burada Yusuf Ziya Yörükan’ın Ebu Mansur el- Maturidiye ‘Ehli Sünnetin birinci eli’ ifadesini kullanarak Ebu Mansur el-Maturidiye ve onun görüşlerine ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde görmekteyiz.

Yörükan için bu iki risalenin önemi büyüktür. Bu risaleleri tercüme etmekteki asıl gayesi Müslümanların üzerinde ittifak edecekleri, dininin temelini oluşturan inanç esaslarını

¹⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/243.

¹⁷⁶ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü’t-Tevhid*, 63.

¹⁷⁷ “İmam-ı Azam hazretlerine göre ‘Bir kişinin bir şeyi doğru zannıyla yemin ettikten sonra aksinin doğru olduğunun ortaya çıkmasıdır.’” Hasan Basri Çantay, *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim*, 1/81.

¹⁷⁸ el-Bakara 2/260.

¹⁷⁹ Çantay, *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim*, 1/97.

¹⁸⁰ Yusuf Ziya Yörükan, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953), 1.

çağa en uygun şekilde ve sağlam delillerle ortaya koymaktır. Ayrıca onun bu risaleleri yayınlarak gündeme çıkarmasının bir sebebi de, temel konuları nazari tartışmalara girmeden genel hatlarıyla ve derli toplu vermeleridir.¹⁸¹

İslam Akaidine Dair eski metinler adlı eserde ki iki risale de her ne kadar bizzat Ebu Mansur el-Maturidi'ye ait olmasa da onun görüşlerini içermektedir. Özellikle ikinci kitabın “Bu akaid metni Maturidi'ye aittir” şeklindeki giriş cümleleri bize, kitabın Ebu Mansur el-Maturidi tarafından telif edilmediğini ancak onun görüşlerini aktardığını anlatıyor. Yörükan'ın tercüme ettiği her iki risale de Maturidi'nin görüşlerini aktardıklarını belirterek söze başlamaktadır. Özellikle ikinci risale olan Akaid Risalesi cümlelerine “ Bu ‘Akaid Risalesi’ Peygamberin ve arkadaşlarının yolunu güdenlerin (Ehli Sünnet vel-Cemaatin) başkanı, İslam dininin hükümlerini açıklayan, Müslümanların öğütçüsü, bilgin önder, Şeyh Ebu Mansur Maturidi'ye mensuptur.”¹⁸² İfadeleri ile başlıyor. Her ne kadar bu ifadeler Yörükan'a ait olmasa da o dönemde bu metni seçip tercüme ettiği için bu övgü dolu cümleleri ayrıca belirtmek istedik. Metinlerin bazı yerlerine Yörükan, dipnotlar vesilesiyle kayıt düşmektedir. Bu dipnotlarda kapalı ifadeleri açıklamakta, yanlış belirtilen yerleri düzeltmekte veya o konudaki diğer mezheplerin görüşlerini aktarmakta ve tercih yapmaktadır. Yapmış olduğu tercihlerin çoğunu Maturidi'den yana yaptığı bariz bir şekilde görülmektedir. Hatta Ef'al-i İbad meselesini açıklarken diğer mezheplerin ve özellikle Ehli sünnetin bu konudaki farklı izahlarını getirerek cümlelerini “Maturidi'nin yolu, bu esası en güzel bir şekilde izah etmektedir.”¹⁸³ şeklinde bitirmektedir.

Yörükan, akaid risalesini tercüme ederken sade bir mütercim gibi bir eseri kendi dilinden başka dile çevirmekle kalmıyor. Bu metindeki yanlış olan, Maturidi'nin akideye dair görüşlerine uymayan kısımları da düzeltiyor. Bir örnek verecek olursak; metnin aslına baktığımızda ‘insanların işlediği günahlar Allah'ın iradesi ve rızası’ ile olduğu geçerken tercümesi insanların işledikleri günahların Allah'ın iradesi iledir rızası ile değildir.’ Şeklinde yapılmıştır. Bunu Yörükan, dipnotta izah ederek bunu bilerek yaptığından zira bu görüşün Ebu Mansur el-Maturidiye uymadığından bahsederek Maturidiye nispet edilen Fıkhül Ebsat'tan ve Ebu Hanife'nin Vasiyet kitabından deliller getiriyor. Buradaki izahatları ve metnin aslını farklı bir şekilde tercüme etmesi Yörükan'ın Ebu Mansur el-Maturidi'nin görüşlerine vukufiyetini ve onun bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

¹⁸¹ Yusuf Ziya Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), 24.

¹⁸² Yörükan, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler*, 11.

¹⁸³ Yörükan, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler*, 17.

Risalede İnsanların fitrat üzerine olduğu ile ilgili hadis hakkındaki görüşlerden bahsedilirken bu konuda Mutezile ve Eşarilerin görüşü, Ehli Sünnetin görüşü şeklinde bir ayırım yaparak Eşarileri Ehli sünnetin dışında zikretmiştir.¹⁸⁴ Yörükan bu şekilde tercüme ettikten ve bu konuda biraz izahat getirdikten sonra ayırımdan bahsederek bu ayırımın tercüme ettiği metnin çok eski olduğu gösterdiğini ifade etmektedir.

Yörükan, İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin¹⁸⁵ birinci sayısına gönderdiği iki makaleden birinde Maturidiye ait olduğu iddia edilen bir kitaptan bahseder. Bu kitabı incelerken Yusuf Ziya Yörükan'ın Maturidiliğe ne kadar vakıf olduğunu kolay bir şekilde görebiliyoruz. Bu makalesinin ilk sayfalarında Ebu Mansur el-Maturidi'den bahsederken övgü dolu ifadeler kullanmaktadır. *"Haber, tabiatıyla bizde büyük bir ilgi ve sevinç uyandırdı. Çünkü bu bir keşif bir ilim hâdisesi olduğu kadar daha ziyade şumullu ve dinî hayatımızı nurlandırıcı bir hizmetti. İtikata geniş bir mezhep imamı olan Maturidî'nin bilhassa temayüz ettiği «Alahın sıfatları» bahislerindeki görüşlerin metinlerine kavuşacaktık..."* makaledeki bu gibi satır aralarında onun heyecanını görmek mümkündür. Bu sayfalarda Maturidi'nin İslam felsefe ve kelamına yeni bir istikamet veren ve ona yeni bir istikbal kazandıran büyük bir müctehid olduğundan bahsetmektedir. Kısa cümlelerle Eşari ile Maturidi kıyaslaması yaparak şu ifadeleri kullanmaktadır;

"...Gerçi o devirde bilhassa Irak'ta akideler üzerindeki anlayışları telif ve ıslah hususunda Ebu'l Hasan el-Eş'ari'nin büyük rolü vardır. Ancak Ebu Mansur el-Matüridî'nin birleştirici ve uzlaştırmacı zekâsıyla Ebu'l Hasan el-Eşari'nin telifçiliğinden kuvvetli bir uysallıkla ifrata gidenleri ve tefrite düşenleri anlaştırmada çok daha müessir olmuş mürcie, mutezile, havariç, müşebbihe, cebriye gibi adlar altında dağılan fikir ve akide fırtınalarını nazarının kuvvetiyle esenleştirmiş bunların çok geçmeden adlarının tarihten silinmesine yol hazırlamıştır.

*Bu vasıflarıyla Matüridî, selef akidesini ilk defa ve en iyi şekilde savunan Ebû Hanîfe'nin yolunu düzenlemiş zenginleştirmiş ve haklı olarak ehli sünnetin önderi ve bilhassa bütün hanefilerin, bütün Müslüman Türklerin akaid sisteminde imamı olmuştur."*¹⁸⁶

Yörükan daha sonra makalede ilim yolcuları için Maturidi'nin ve onun görüşlerinin çok önemli olduğu ve bu sistemin derinliğini bilmeleri gerektiğinden bahsediyor.

¹⁸⁴ Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 253.

¹⁸⁵ Ankara İlahiyat Fakültesinin ilk kurulan ilahiyat fakültesi olması sebebiyle Fakülte dergisinin o zamanki isminde Ankara ibaresi kullanılmayıp yalnızca ilahiyat fakültesi dergisi ismi kullanılmıştır.

¹⁸⁶ Yusuf Ziya Yörükan, *"Kitab-ü Tefsir-il Esma-i ves-Sıfat" Hakkında*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Ocak 1952), 1/1, 104.

Yusuf Ziya Yörükan'ın bu makalesindeki Maturidi ve onun görüşleri hakkında söylemiş olduğu ifadeleri görmesek bile Türkiye'nin ilk İlahiyat fakültesinin çıkarmış olduğu derginin ilk sayısına gönderdiği iki makaleden bir tanesinin Maturidi hakkında olması Maturidi'yi ne kadar önemseydiğini görmemiz için yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Bu makalede de gördüğümüz üzere Maturidi'ye nispet edilen birçok eser mevcuttur. Özellikle eski metinlerde bunu fazlasıyla görmekteyiz. Ama ne yazık ki bu eserlerin bir çoğunun yazma nüshaları bile elimizde mevcut değildir. Yusuf Ziya Yörükan, yaşadığı zaman diliminde yalnızca *Tevilatü Ehl'is-Sünne*'yi görme imkanına sahipti. Bununla birlikte Yörükan, hiçbir yazısında bu eserden ayrıntılı olarak bahsetmemekte ve kitapta geçen fikirlerden alıntı yapmamaktadır.¹⁸⁷

Maarif Vekâlet'inin talebi üzerine Yusuf Ziya Yörükan, ortaokullara yönelik Öğretmen Okulları için 1953 yılında "Müslümanlık" ismini verdiği eserini hazırladı. Fakat eser uzun süre basılmadı. Her ne kadar Hilmi Ziya Ülken, eserin giriş kısmındaki yazısında, eserin Yusuf Ziya Bey tarafından geri alınarak ilahiyat fakültesine verildiğini söylese de bu eserin Kültür bakanlığı tarafından bastırılmış olan baskısında Turhan Yörükan, bu bilginin yanlış olduğundan, eserin Yusuf Ziya Bey'in vefatından sonra kendisi tarafından Anlara İlahiyat fakültesine bastırılmak üzere verildiğinden bahsetmektedir. Her ne kadar eserin Yusuf Ziya Yörükan tarafından yazılan eserin önsöz tarihi 1953 olsa da eser 1957 yılında Ankara ilahiyat Fakültesi, 1961 yılında da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmıştır.

Eserinin önsözünde Yörükan, Müslümanlığın iman, ibadet, ahlak-amel ve fazilet konularında bildirdikleri ile İslam dininin hayata ve medeniyete neler getirdiğini, yenilikler karşısındaki durumunu ve akla verdiği önemi göstermeye çalıştığını belirtir. Önsözünde Anadolu'daki kısa bir İslam ilimleri haritası çizer ve faydalandığı eser ve müelliflerden bahseder.. Bu ilmi haritanın da başına "İslam'da din bilgisi üzerine yazılan ilk eser İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Fıkh-ı Ekber'idir. İmam-ı Maturidi ise bunu mükemmelleştirmiştir." diyerek Ebu Hanife'yi ve Maturidi'yi yerleştirir. Tekrar önsözünün sonunda kitabı hazırlarken saydığı eserlerden faydalandığını özellikle İmam-ı Azam ve Maturidi'nin akaide dair eserlerinden faydalandığını vurgular. Kısa bir önsözünde dahi iki kez bu isimlerden bahsetmesi Yusuf Ziya Yörükan'ın Ebu Hanife ve Maturidi'ye verdiği önemi göstermektedir.

"Müslümanlık" isimli eserinde Tefsircilerden bahsettiği bölümde Hz Peygamber döneminden sonra Buhari ve Müslim'in hadis kitapları içerisindeki tefsir bölümlerinin ve Taberi'nin 30 ciltlik tefsirinin ilk dönem önemli tefsir örnekleri olduğundan bahsederek bu üç

¹⁸⁷ Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 23.

müellifin de Türk olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁸ Daha sonra akaid üzerine tefsirler yazıldığından ve bunların başında da Semerkantlı Ebu Mansur el-Maturidi'nin *Tevilatı*'nın geldiğini belirtmektedir. İlginçtir ki Yörükân'ın *Tevilat*'tan sonra zikrettiği tefsir kitaplarının büyük çoğunluğu ve hatta tamamı genelde Maveraünnehir ulemasının eserleridir.

Müslümanlık eserinin kader kısmında kitabın genelinde olduğu gibi sadece Maturidi'nin görüşünü aktararak Cenabı Allah'ın insanları yaratıp onlara akıl, irade vermesinden bahsetmektedir. Kişinin kendi aklıyla düşünerek dileğiyle hayrı seçmesi ve kötünden sakınması kendisine aittir. Bu kısımda da Maturidi'yi zikrederek insanın seçme e sakınma gücüne imam Maturidi'nin İrade-i Cüziyye adını verdiğini belirtmektedir.¹⁸⁹

Eserinde Yörükân Hz Peygamberden sonra Müslümanların zevke düştüklerinden millet menfaati yerine şahsi menfaatlerini gözettilerinden ve ahlakın bozulmasından şikayet ederken

“Bu durum karşısında Farabi, İbn Sina gibi fikir adamları, Ebu Hanife ve Maturidi gibi din adamları vasiyetler ve ahlak kitapları yazarak millete yeni bir ruh vermeğe çalışmışlardır.”¹⁹⁰ ifadelerini kullanır. Din adamı denildiğinde Yörükân'ın aklına gelen ilk iki isim dikkat çekicidir.

Yörükân, ‘Tarikatçılığın Mahiyeti’ başlığı altında sufiliği ele alırken bir tesbitte bulunur. Müsteşriklerin, Mevlevilik, Rûfâilîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlar üzerinde bir çok araştırma yaptıklarından, Beyazîd-ı Bestâmî, Hallâc-ı Mansur gibi sufiler, Hasan Sabbah gibi batını ve ihtilalcî tarikatçiler üzerine birçok eserler yazdıklarından fakat İmam-ı Azam Ebu Hanîfe ve Maturidi gibi büyükler üzerine hiç araştırma yapmadıklarından ve bunun da kasıtlı olduğundan bahsetmektedir. Kendi zamanındaki tarikat mensuplarından bazılarının bunu doğru bulduklarından bahsetmekte ve bu yolun yanlış olduğundan, bu tür düşüncelere kapılmamak, akli muhakemeye ve müsbet delillere kıymet verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir.

Mezhepler konusunu açıklarken mezhebin, büyük fikir adamlarının içtihatlarının bir araya gelmesinden husule gelen yol manasında kullanıldığını belirtir ve ilk örneklendirdiği isimler yine İmamı Azam Ebu Hanefe ve Ebu Mansur el-Maturidi'dir.

“Türkistan'da Hanefî akidesi ve içtihadları yayıldı ve büyük alimler yetişti. Semerkantlı Ebu Mansur el-Maturidi, Ebu Hanife'nin akideye dair eserlerini izah etti. O tarihlerde mevcut olan muhtelif mezheplere galebe etti ve memleket halkı Maturidi'yi itikada dair meselelerde imam tanıdılar. Türkler Orta Asya'dan geldikleri zaman bu akide ve

¹⁸⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlık*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961), 28.

¹⁸⁹ Yörükân, *Müslümanlık*, 60.

¹⁹⁰ Yörükân, *Müslümanlık*, 139.

içtihatlar üzerine yazılmış eserleri de beraber getirdiler. İşte bu sebeple amelde mezhebin imamı İmam-ı Azam Ebu Hanife, itikatta mezhep imamı İmam-ı Ebu Mansur el-Maturidi'dir.”¹⁹¹

Yusuf Ziya Yörükân, Türkiye'nin neden Maturidi mezhebini tercih ettiği ile alakalı çeşitli nedenler sunar;

*“Nitekim Türkiye'nin Maturidi mezhebinde olması, Ehl-i Sünnet ulemasının bu fikirleri yayma ve müdafaa ile bu memlekete soktuklarından ve bu fikirlerin herkesçe kabul edildiğinden dolayı değildir. Hatta İmam Maturidi'nin kim olduğu ve ne fikirlerde bulunduğu bugüne kadar tetkik edilmiş bile değildir. Bunların her biri bu memleket, istikbal, siyaset ve milliyet gibi muhtelif içtimai endişelerin tecellileridir.”*¹⁹²

Yörükân, “İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler” isimli eserinin giriş kısmında Fıkhi ve İtikadi mezheplerin neden oluştuğundan ve günümüzde bunları incelerken nelere ihtiyaç duyulduğundan bahsediyor. En sonunda ise bu ihtiyaç duyulan araçlar başarılı bir şekilde işletildiği takdirde İslam akaid sisteminde meydana gelen gelişmelerin izahı ve kuruluş devrindeki temellerle sonradan girmiş unsurlardan teşekkül eden manzaranın mukayesesinin mümkün olacağından bahsediyor. Netice itibarıyla Ebu Hanife ve onun sisteminin de anlaşılabilirliğini özellikle vurgulayarak, bu tarihi süreçte genel manada merceğini bu sistem üzerine tutacağını belirtmiş oluyor.¹⁹³

Yörükân yine aynı eserinde Emevilerin yıkılış devrine kadarki münakaşa ve siyasi çekişmelere kısa bir şekilde değinir ve sözlerini şöyle bitirir;

*“...Fakat böyle karanlık anlar bir dehanın doğmasını hazırladı. Bu devrin sonunda Allah'ın esma(isimlerini) ve sıfatını, iman, amel ve ahlak konularını umumi esaslara bağlayarak işleyen, fikirlerin ve akidelerin müdafaaı için usul vazeden büyük bir müctehid yetştirdi: İmam-ı Azam Ebu Hanife (M.699-768)”*¹⁹⁴

Daha sonra bu eserin birini bölümünde Hasan-ı Basri'den sonra Ebu Hanife'ye müstakil bir başlık açarak onun hayatından, görüşlerinden, *Fıkhu-l Ekber* siteminden ve Ebu Mansur el-Maturidi'nin onun görüşlerini nasıl sistemleştirdiğinden bahsediyor.

‘Mezheplere Dair Kitapların Tek Taraflılığı’ isimli kısa bir yazısında Yörükân, İbn Hazm'ın *Kitab'ül Fisal* adlı eserinde, Mürcie fırkasından Ehli Sünnete en yakın olanların, Fakih Ebu Hanife'nin mezhebinden olanlar olduğunu söylemesini eleştirerek bu sözlerin İbn

¹⁹¹ Yörükân, *Müslümanlık*, 158.

¹⁹² Yusuf Ziya Yörükân, “Şehristani 16: Milet e Nihal'de Mezhepler nasıl yazılmıştır?”, *Darulfunun İlahiyat Mecmuası*, (Haziran 1927), 1/5-6, 259-260.

¹⁹³ Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 34.

¹⁹⁴ Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 44.

Hazm'ın ne kadar ön fikirlerle, tarafsızlıkla ve hatta taassupla hareket ettiği gösterdiğini belirtir.¹⁹⁵

Yusuf Ziya Yörükân, her fırsatta hemen hemen birçok yazısında Ebu Hanife, Hanefilik çizgisi ve özellikle de Maturidi'den mutlaka bahsetmektedir. İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanan 'Ebussuud Efendi'nin İlmi Şahsiyeti' isimli yazısında, Ebussuud Efendi'nin hem günümüz hem de Osmanlı için öneminden ve Ebussuud Efendi'ye Ebu Hanife-i Sani lakabının niçin verildiğinden bahsederken İmam-ı Azam Ebu Hanefe ve onun çizgisinden bahseder. Bu mevzu da der ki;

*“Nasıl ki İmam-ı Azam Ebu Hanife Müslümanlığı ruhuyla kavramış ve İslam esaslarını umumi prensiplere bağlayarak, zamanın genişleyen ihtiyaçlarını cevaplandırmış ve muhtelif milletlerin ictimai hayatını tanzime elverişli usul ve kaideler vazetmiş ise, Osmanlılar devrinde Ebussuud Efendi ve kendisinden on iki yıl önce şeyhülislamlık yapmış bulunan İbn Kemal de, dini hükümleri, zamanın icaplarına tevfiğ ile büyük bir imparatorluğun muhtelif unsurlarından mürekkep tebeasına tatbiki kabil bir hale getirerek kanunlaştırmış ve devlet işlerine nizam getirmiştir.”*¹⁹⁶

Aynı yazısında Kanuni devrindeki sünni Müslümanlık anlayışının üç istikamette inkişaf olduğundan bahseden Yörükân bu anlayışın birini istikametinin özelliklerini dile getirir. Bu çizginin Ebu Hanife'nin ve Ebu Mansur-i Maturidi'nin müsamahalı ve uzlaştırıcı yolunu tuttuğundan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın da bizzat bu zümreye dahil olduğundan bahseder.

İslam akaid sisteminde gelişmeler isimli eserine Ebu Mansur el-Maturidi adı altında özel bir bölüm ayıran Yörükân, “ *Maturidi'nin yetiştiği üçüncü yüzyılda Akılcılar ve Nascıların arasını birleştirmeye çalışan Ebu Hasan el- Eşari gelmiştir.*”¹⁹⁷ Diyerek Eşariyi zikrederken dahi Maturidi ismini geçirmeyi ihmal etmemiştir.

Horasan ve Maveraünnehir'deki imamların dört yüzden fazlasının Ebu Hanife'nin yoluna sadık kalmaları sayesinde Hanefiliğin Türkler arasından yayılmasını ve Maturidi'nin bu topraklarda yetişmesini bizlere açıklamaktadır. Ebu Hanife'nin yolunun nasıl bir yol olduğunu izah etmeye çalışan Yörükân, onun yolunun akli ve nakli birleştirmiş, ifrat ve tefrit arası bir yol olduğunu belirtmekte ve Ebu Hanife'nin kendi zamanına kadar gelen akideleri telif ettiğinden ve kendisinden sonra şiddetini artıran cereyanlara ve bilhassa Felsefe ile

¹⁹⁵ Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 23.

¹⁹⁶ Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 120.

¹⁹⁷ Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 127.

karişmış fikirlere karşı Sünnet ehlinin yolunu savunarak bugüne kadar devam eden bir sistem oluşturduğundan bahsetmektedir.

Yusuf Ziya Yörükan'ın 'Ehli Sünnet Kelamının Doğuşu' adı altında müsvedde el yazması notlarından derlenen bir yazısı bulunmaktadır. Bu yazıda Yörükan, İbn Küllab'tan sonra Ebu Hasan el-Eşari'nin nasıl selef yoluna kaydığından ve yolun en büyük müdafacıları arasına girdiğinden bahsetmekte daha sonra Ebu Hanife'nin selef yoluna sadık kalmakla beraber, akla ve içtihadla kıymet veren görüşlerini işleyerek bunları bir sistem haline sokan Ebu Mansur el-Maturidi ile Ehli Sünnet İlmi Kelamının kemale ermiş olduğundan bahsetmektedir.¹⁹⁸ Bu yazıda, çok kısa bir değinmeyle Maturidi-Eşari kıyaslaması yapmaktadır. Maturidi, akla layık olduğu mevkiyi vermiş, usul-i İslamiyyede aklın önde geldiğini ve şer hakkında yakın hasıl olduktan sonra onlara ittiba lüzumunu ileri sürmüştür. Maturidi'nin tuttuğu bu yolda, akide esaslarında birbirine aykırı fikirler görülmez. Böyle akla önem verdiği halde Maturidi'nin bu yolunun Selef mezhebine Eşarinin yolundan daha yakın olduğundan bahseder. Ayrıca yazısında Nesefilerin¹⁹⁹ usul itibariyle Maturidi olduklarından ve Maturidi unvanının etrafa yayılmasında büyük hizmetlerinin olduğundan bahsetmektedir.

Yusuf Ziya Yörükan'ın, Mustafa Kelam Paşa'nın isteği üzerine²⁰⁰ 'Müslümanlıktan sonra Türk Mezhepleri' adı altında kayıtlarda Çankaya Atatürk Özel Kitaplığında²⁰¹ kayıtlı yayınlanmamış bir eseri vardır. Bu eserinde, Türklük ve Maturidilik üzerine geniş yer verdiğini görürüz. Bu eserde Yörükan, Eşarilik ve Maturidiliği kıyasladığı küçük bir bölüm ayırır. Bu bölümde ilk önce Eşariliği izah etmeye başlar. Yusuf Ziya Bey'in Maturidiliğe verdiği önem dikkate alınırsa bu önceliğin Eşari'nin vefat tarihinden kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir. Bizi böyle düşünmeye sevk eden Maturidi'yi anlatmaya başladığı zaman ilk söylediği Maturidi'nin Eşariden kısa bir zaman sonra vefat ettiği olduğudur. Selçuklular döneminde Horasanın merkezinde Nişabur'da Eşariliğe karşı düşmanlık ve tecavüzler artmıştı. Bu olaylar Nizamülmülk tarafından zorla bastırılmıştı. Bu olayları Yörükan olmaması gereken bir fitne olarak niteler. Bu fitnelerden dolayı Eşarilik bu bölgelere uzun süre giremedi. Bu bölgelerde Mutezilenin muhatabı her zaman Maturidilik olmuştur. Yörükan, Eşariliğe gösterilen bu düşmanlığın Türklerin Maturidiliği seçme nedenleri arasında zikretmektedir.

Bu yazıda Yusuf Ziya Yörükan, Türklerin, Horasan, Harzem ve Maverannehir alimlerinin, Türkistan ve Şimal Türklerinin ve bilhassa Osman oğulları ile beraber bütün

¹⁹⁸ Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 159.

¹⁹⁹ Ömer en-Nesefi, Ebu'l Berakat en-Nesefi, Ebu'l Muin en-Nesefi

²⁰⁰ Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 11

²⁰¹ Çankaya Atatürk Özel Kitaplığı 2. k.y.y. 1932.4/238 numarada kayıtlı eser.

Türkistanın resmi mezhebinin Maturidilik olmasına rağmen medreselerde okunan ilmihal ve akaid kitaplarının Eşariler tarafından yazılmış ve onlar tarafından işlenmiş olmasının çok garip olduğunu belirtmektedir. Eşarilik bölümünü kapattıktan sonra yazısında Ebu Mansur el-Maturidi'den bahseder. Yörükan, Maturidi'nin tüm eserlerinin Ebu Hanife'nin çizgisi üzeri olduğundan, özellikle de tefsirinin Ebu Hanife'nin mezhebi üzerine yazılmış en mükemmel tefsir olduğundan bahseder.

Yazısında Eşari ve Maturidi'yi kıyaslamaya devam eden Yörükan, Eşari'nin selef esaslarına önem verme konusunda Maturidi'nin gerisinde kaldığını söylemekte, buna sebep olarak da Eşari'nin itizal usulünün kaynağı olan yerde yetişmiş ve kelami münazaralara en ziyade yer verilen bir merkezde yaşamış olmanın tesiri altında kaldığını göstermektedir. Bunun da Eşari ve Maturidi'nin ihtilaf ettiği yerlerde bariz bir şekilde görüldüğünü belirtip örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Maturidi'nin sistem ve kıymetinin, akla, nazara ve kelama geniş yer vermesine rağmen, Ashabın ve Tabiinin peygamber devrinden itibaren Kuran ve Hadis mucibinde itikad ve kabul ettiği esaslara sadık kalmış olmasından kaynaklandığını belirten Yörükan, yazısını bu sözlerle bitirmektedir.

Dr. Turhan Yörükan, kendisi tarafından yayına hazırlanan Yusuf Ziya Bey'in 'İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler' isimli eserinde Yusuf Ziya Bey'in basılmamış notlarının bulunduğu bir dosyadan bahsetmektedir.²⁰² Bu dosya da Yusuf Ziya Bey, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin altı eseri dışından *Alim ve'l-Müteallim* ve *Fıkh-ı Ebsat* adlı eserlerini de tercüme edip notlandırmış, ayrıca bu dosya içerisinde İmam-ı Azam'ın Osman Betti'ye mektubunun da bulunduğunu öğreniyoruz. Bu dosyadaki kısımları Turhan Yörükan, yayına hazırladığı 'İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler' kitabına eklemiştir.

Yusuf Ziya Bey, bu notlarında bize İmam-ı Azam'ın görüşleri Maturidi hakkında farklı bilgiler vermektedir. Ebu Hanife'nin *Fıkh-ı Ekber* ve *Vasiyet* kitaplarının İslam aleminde akaid meseleleri üzerine yazılmış eserlerin en değerlisi ve en kıymetlisi olduklarını söyleyen Yörükan, Ebu Hanife'nin akla ve nakle uygun olan bu risalelerinin Maturidi devrine kadar kıymetinin takdir edilmediğinden bahsetmekte, İmam Ebu Mansur Maturidi'nin eserlerinde bütün Türkler tarafından kabul edilmiş olan akaid sisteminde bu risalelerdeki ahkam ve mesaili esas olarak aldığını, delillerini ve izahlarını bu esaslar dairesinde yürüttüğünü belirtmektedir.

Yörükan bu risaleleri tercüme etmekle kalmamış, bunlara notlar da eklemiştir. Bu notları incelediğimizde, 'Maturidinin akidesine göre bu şöyledir.' gibi ifadelerle sıkça

²⁰² Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 185.

Maturidi'ye vurgu yaptığı görülmektedir. Fıkıh-ı Ekber risalesinde Allah'ın yedi(eli) mevzuu geçerken Kaderiyyeden bahseden Yörükan, ilginç bir şekilde ‘..hatta Maturidiler de Kaderiyye'dendirler.’ İfadesini kullanmaktadır. Bu ifadelerle Yusuf Ziya Bey'in neyi kastettiği anlaşılmamakta ve hususi izaha ihtiyaç duymaktadır.²⁰³

5. Diğer Kaynaklar

Araştırmamız kapsamında olmayan isimlerin araştırmamız sırasında karşılaştığımız bazı Maturidilik ile alakalı malumatları bu başlık altında bir araya getireceğiz.

*“Kelâm ilminde ehl-i sünnetin iki reisi vardır; birisi Hanefî mezhebi imamlarından olup H. 333 (M. 944)'de Semerkand şehrinde vefat etmiş olan ve İmam-ı Mütekellîmin unvanıyla şöhrat bulan Ebû Mansur Mâtürîdî ve ikincisi Şafîî mezhebi imamlarından olup otuz sene Mutezile mezhebinde bulunduktan sonra ehl-i sünnet mezhebini kabul eyleyen Basralı Ebû'l-Hasan Eşari (vefatı 324 H. = 936 M.) olup bu zat ilm-i kelâmın inkişafına hizmet etmiştir.”*²⁰⁴

Yirminci Yüzyılın ortalarında çıkarmış olduğu *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı* isimli eserinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı medreselerini incelemiştir. Kelam ilminde okutulan kitaplar bölümünü açıklarken bu ifadeleri zikretme gereği hissetmiştir. Uzunçarşılı Maturidi'yi Maturidiyye mezhebi imamı olarak değil de Hanefî mezhebi imamlarından bir olduğunu söylemiştir. Ebu-l Hasen el-Eşari'yi de ilginç bir biçimde Şafîî mezhebi imamlarından olduğunu ifade etmiştir.

M. Saim Yeprem, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölüm başkanı olan İrfan Abdulhamid'in eserini Yirminci Yüzyılın sonlarına doğru “İslam'da İtikadi mezhepler ve Akaid Esasları” ismiyle tercüme etmiştir. Müellif, Akaid konularında akli tefekküre kaşı olan düşmanlık dalgasının özellikle Ehl-i Hadis arasında süregeldiğini belirtmektedir. Bu problemin ise ancak İlm-i Kelamın ortaya çıkmasıyla son bulduğunu ve bu ilmin amacının ise eskilerden bize intikal eden akideleri ispat etmek ve bu akidelerin doğruluğunu akli delillerle kanıtlamak olduğunu ifade etmektedir. Bunların öncülerinin de Ehli Sünnet kalamcıları olan Eşariler ve Maturidilerdir.²⁰⁵

²⁰³ Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*, 212.

²⁰⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, 34

²⁰⁵ İrfan Abdulhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1983), 141

Eserde müellifin kendi ifadesiyle sünni kelam ilminin doğuşu Ebu'l-Hasen el-Eşari eliyle olmuştur. Bu bölümde Kelam ilminin şeri bir ilim haline gelmesi hatta konusunun akaid olması itibariyle en üstün ilim olduğunu belirtirken Ebu Mansur el-Maturidi'nin *Şerhu'l Fıkhu'l Ekber* eserinden bir cümleyi de örnek göstermektedir. Kelam ilmi o kadar ilerlemiştir ki “Dindeki (akaitteki) fıkıh, ilimdeki (ameldeki) fıkıhtan daha üstündür. Çünkü birincisi asıldır, ikincisi feri'dir. Asılın fer'e üstünlüğü ise malumdur.” denecek hale gelmiştir. Bu cümle Ebu Mansur el-Maturidi'nin eseri *Şerhu'l Fıkhu'l Ekber*'den bir cümledir. Müellif Maturidi'nin dindeki fıkıhın, ilimdeki fıkıh olan fıkıh ve hadis ilimlerine tercih edilirliğine dair dedillileri bu eserinde topladığını belirtmiştir.²⁰⁶

Daha sonra müellif,

“Eşariyye ekolü fikri sahadaki liderliğini dördünü hicri asrın başından itibariyle İslam alemleri üzerinde yaygın hale getirmeye muvaffak olmuştur. Bu fikri liderliği, onun ikiz kardeşi olan (333 h. / 944 m.) senesinde vefat etmiş olan Semerkantlı Hanefi imam Ebu Mansur Maturidi'ye bağlı) Maturidiyye ekolü ile paylaşmıştır.”²⁰⁷ ifadeleriyle Eşariyye ile ikiz kardeşlik çatısı altında Kelam ilminin doğuşunda Maturidiyye de pay vermiştir. ‘İkiz’ ifadesi ve daha sonraki açıklamalarıyla aralarında çok fark olmadığını, anlaşmazlık ve ihtilafların ikinci derecede meselelerde olduğunu belirtmiştir. Müellif, bölümü bitirirken Kelam ilminin münakaşalar sistemiyle geçtiğinden, bu münakaşaların birçoğunun da Eşariyye, Maturidiyye ikilisi ile Mutezile arasında geçtiğinden bahsetmektedir. Bu taraftan Eşariyye ve Maturidiyye'yi orta yolcu (tevfikiyye- eklektik) ekoller olarak tanımlamaktadır.

Her ne kadar eserin birçok yerinde müellif, ‘Ehli Sünnet’ ifadesinin yanında Eşari ve Maturidiler diye eklemiş olsa da birçok yerde de Maturidiyye'yi ihmal etmektedir. Örneğin ‘Sıfatların İzahında Belli Başlı Mezhepler’ adıyla bir başlık açıyor. Bu başlığı üç başlıkta inceliyor; Filozofların İzahı, Mutezile'nin İzahı ve Eşarilerin İzahı. Maturidilerin Eşarilerden ayrıldığı bazı noktalardan biri olan sıfatlar mevzuunda Ebu Mansur el-Maturidi'nin adını dahi bu başlık altında geçirmemiştir.

²⁰⁶ İrfan Abdulhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, 147

²⁰⁷ İrfan Abdulhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, 151

SONUÇ

Ehli Sünnet Kelamının kurucularından biri olan Ebu Mansur el-Maturidi, uzun süre Ehli Sünnet kelamının diğer kurucu imamı olan Ebu'l-Hasen el-Eşari'nin gölgesinde kalmıştır. Maturidi, değil diğer coğrafyalarda kendi coğrafyasında, kendi mezhebine mensup tabakat yazarları tarafından dahi ihmal edilmiştir. Bazılarının 'Korkunç Sukût' olarak nitelendirdiği ve birçok sebep sayılmasına rağmen halen tam olarak neticelendirilemeyen ihmal birçok ilim adamı tarafından kabul edilmektedir. Bu kasıtlı veya kasıtsız ihmale rağmen –ki kasıtsız olsa bile Maturidi açısından büyük bir haksızlıktır.- Ebu Mansur el-Maturidi'nin imamı olduğu mezhep olan Maturidiyye mezhebi, günümüzdeki Ehli Sünnet Müslümanlarının en az yarısını oluşturduğu tahmin edilmektedir.

Tarihte özellikle İslam Tarihinde önemli kırılmalara imza atmış Büyük Selçuklu Devleti daha sonra Anadolu'da kurulan Anadolu Selçuklu Devleti ve bu iki büyük devletten aldığı mirası zirveye taşıyan Osmanlı Devleti'ni incelediğimizde her ne kadar Hanefilik mezhebi resmi mezhep ise de Maturidilik görünmeyen fakat varlığı hissedilen bir mezhep olmuştur. Nizamiye medreseleri başta olmak üzere bu devletlerin medrese müfredatlarını incelediğimizde, fıkıh alanında okutulan kitaplarda Hanefi mezhebinden asla taviz verilmemiş Hanefi literatüründen eserler okutulmuş ancak kelam ilminde Maturidilik yerine Eşari mezhebinin eserleri tercih edilmiş olduğunu görmekteyiz. Hatta medreseye hoca atanırken dahi Eşari mezhebine mensup alimlerin eserlerinin bilinmesi şart koşulmuştur. Bu dönemlere baktığımızda Ebu Mansur el-Maturidi'nin varlığı inkâr edilmiştir. Ancak müstakil bir mezhep olarak kabul edilmek yerine önemli bir Hanefi âlim olarak görülmektedir. Yani bu üç büyük devletin tamamında böyle olduğunu söylemek iddialı olsa da uzun süre Eşariliğin karşısına Maturidilik değil, Hanefilik yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle yirminci yüzyılda bu algı artık değişmeye ve Ebu Mansur el-Maturidi üzerinde dolaşan ihmal bulutları dağılmaya başlamıştır.

Yirminci yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geldiğimiz zaman devletin kurucularının özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda bir arayış içerisinde olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın söylemleri arasında Maturidi veya Hanefiye dair bir söylem bulunmamasına rağmen Yusuf Ziya Yörükân'dan İslamiyetten sonra Türk mezheplerine dair bir araştırma yapmasını talep etmesi onun bu konuda bir merakı olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal'in siyasi olması hasebiyle Maturidi'nin görüşlerini bilmesi ve görüşlerinden dolayı Maturidilik mezhebini önemsemesi beklenemez. Ancak talebinden de

anlaşılaçağı üzere bu arayışı üzerinde Türk vurgusu mevcuttur. Maturidi ile kesişen noktaları ise Ebu Mansur el-Maturidi'nin Türk olması ve akılcı yapısıdır. Bu iki özellik devletin kurucularını Hanefi-Maturidi çizgiye yöneltmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Devletin dini yüzü sayılan Diyanet İşleri Başkanlığının kuruluş kanununa ve 1924'teki ve 1965'teki kanun tasarılarının meclis konuşmalarına baktığımız zaman, Diyanetin herhangi bir mezhep veya dini kayırmaması ile ilgili teklif haricinde bir kayıta rastlamasak da Diyanet kurulduğundan bu yana her zaman Hanefi-Maturidi çizgide olduğunu görmekteyiz. Bu gerek vermiş olduğu fetvalardan gerekse dergilerinde yayınlamış olduğu yazılardan anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Türkiye Cumhuriyetinde Maturidi artık daha ön planda olsa da onunla ilgili araştırmalar ve onun tam manasıyla mercek altına alınması Yirminci yüzyılın ikini yarısını bulacaktır. Hatta yayınlanan tezlere baktığımızda her ne kadar önceden yayınlanan tezler bulunsa da Maturidilik ile doğrudan alakalı tezlerin 1980'den sonra artmaya başladığını görebiliriz. Bu tarihten sonrada Maturidi ve Maturidilik giderek merak edilen parlak bir konu olmuştur.

Günümüz Türkiye'sinde birçok ilim dalı tarafından araştırma konusu olarak ele alınan Maturidi ve Maturidilik dünyada da merak edilen ve incelenen bir isim haline gelmiştir. Maturidi'nin ihmaline karşı yapılan bir nevi 'iadeyi itibar' olan bu çalışmaların sayısı halen yeterli değildir. 20. yy'da Maturidiye ait kitapların bilinmemesi sebebiyle bu konudaki bilgiler sathi kalmıştır. Yalnız Maturidiliğe ait eserler değil, Hanefiliğe ait birçok yazma eser, üstelik ülkemizdeki kütüphanelerde tahkik edilmeyi beklemektedir. Bu çalışmaların sayılarının ve niteliklerinin artırılması temennisiyle... En iyisini Allah c.c. bilir...

KAYNAKÇA

- Abdulhamid, İrfan. *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul: Marifet Yayınları, 1983
- Ak, Ahmet. "Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik" Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Maturidi ve Maturidilik*. İstanbul, 2008
- Akdeniz, Osman. "Akıl-Vahiy İlikisi", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1997), 33/4, 39-58
- Albayrak, Sadık. "Osmanlı Devleti'nde Kız Mekteplerinin Küşadı", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1972), 11/4, 236-243
- Alkın, Yahya. "İmam Nesefi ve Tefsiri", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1986), 22/2, 18-25
- Arabacı, Caner. *1900-1924 arası Konya Medreseleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996
- Arpaguş, Hatice K. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 2015
- Ateş, Süleyman. "İslam'da İlmin yeri ve İstikameti", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mart-Nisan 1974), 13/2, 75-82
- Aydınlı, Osman. "Semerkant", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36/481-484. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Babinger, Franz. "Anadolu'da İslamiyet: İslam Tetkikatının Yeni Yolları", osm. çev. Ragıp Hulusi, *Darulfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 2/3 (Temmuz 1338/1922), 188-221.
- Baydaş, Mehmet. "*Ebu Mansur Muhammed ibn Muhammed el-Maturidi ve Tevilatü'l Kuran'ından Mümtetine Suresi tefsiri*", İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990
- Baydoğan, Lütfullah. *İnsanlık Ödevleri*, İzmir: Meşher Basımevi, 1944
- Berki, Ali Himmet. "Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde İlk İslam ve Türk Üniversiteleri", *Diyanet İlmi Dergisi*, 10/110-111 (Temmuz-Ağustos 1971), 230-235
- Berki, Ali Himmet. "Osmanlı Türkleri Devrinde ilmi irfan Müesseseleri", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mayıs-Haziran 1972), 11/3, 165-168
- Bolay, Süleyman Hayri. "Alparslan'ın en mühim Hizmeti", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1971), 10/110-111, 274-278

- Cahen, Claude. *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları, 1. Baskı, 1979
- Cerrahoğlu, İsmail. İsmail Cerrahoğlu, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1971), 10/110-111, 261-272
- Çantay, Hasan Basri. *Fıkıh-ı Ekber Tercümesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Çantay, Hasan Basri. *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim*. 3 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 1993.
- Çelebi, İlyas. “Bekir Topaloğlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 3. Baskı, 2/603-606, 2019
- Düzgün, Şaban Ali. “Semerkant İlim Havzası ve Maturidi”. *Maturidi'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 13-29. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Ecer, Vehbi. “Türk Bilgini Maturidi'nin tanınması”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat- Mart 1987), 23/1, 12-17
- Ecer, Vehbi. Ebu Mansur el-Maturidi, *İslam Medeniyeti Dergisi*, Mart, 1973, 29/3, 10-14
- Fırlı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.
- Gadet, Louis. “İslam "Din İlimleri" İçinde İlm-i Kelamın Yeri Üzerinde Bazı Düşünceler”, Çev. M. Sait Yazıcıoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 1990, 609-619
- Güler, Halit. “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bugünkü Dini Durum Ve Gelecekle İlgili Düşünceler”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs Haziran 1996), 32/2, 3-22
- Halif, Fetullah. “Maturidi ve Eşari mezhepleri arasında bir tetkik” Çev. Mustafa Öz, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mart-Nisan 1975), 14/2, 102-115
- Harman, Vezir. “Hasan Basri Çantay'ın Mealindeki İtikadi Görüşleri” *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1, (2015), 104-171.
- Hizmetli, Sabri. “Kemaleddin İbn Hümam Es-Sivasi'nin Kitâbu'l-Müsâyere'si Ve İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1993), 29/3, 47-55
- Işık, Kemal. *Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980
- İlhan, Avni. “İmam Maturidi ve Kitabı't-tevhidi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mart-Nisan 1970), 9/94-95, 99-102
- İlhan, Avni. “Mezhepler Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1974), 13/5, 311-315

- İnan, Yusuf Ziya. *Türklerde Batılılaşma Akımı ve İslam'da Batılı Düşünce*. İstanbul: Akın Yayınları, 1971.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. Sad. Sabri Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2.Baskı, 2018.
- İzmirli, İsmail Hakkı. "İslam'da Felsefe Cereyanları" *Darulfunun İlahiyat Mecmuası*, 3/12, (İstanbul, 1929), 21-40.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri arasında bir Mukayese*. Sad. Süleyman Hayri Bolay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam Hakkında. Sebilürreşad(Sırat-ı Mustakim) mecmuası*. 22/549-550(1339), 30-32.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları. 2017.
- Karadut, Ahmet. "Ebu Cafer et-Tahavi Hayatı ve Eserleri I", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1983), 19/2, 53-64
- Karadut, Ahmet. "Ebu Cafer et-Tahavi Hayatı ve Eserleri II", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1984), 20/3, 51-64
- Karaman, Fikret. "Abdullatif Harputi'nin Hayatı, Eserleri ve Kelami görüşleri", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 1993), 29/1, 105-116
- Karaman, Fikret. "Çağımızdaki itikadi sapmalar ve Kelami çözümler", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1999), 35/4, 29-40
- Karaman, Hayrettin. "Türkiye'de Dini bilginin kaynak ve metodu üzerine" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1971), 10/112-113, 351-362
- Karaman, Hayrettin. "İslam Tarihinde Mezhep Kavgaları", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat 1975), 14/1, 47-51
- Kayapınar, Hüseyin. "Merginani ve Eserim Hidaye" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1986), 22/2, 26-41
- Kıbrıslıoğlu, Mustafa. "Kahraman Oğlu Kahraman Alparslan" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos 1971), 10/110-111, 280-283
- Kılıç, Recep. "Dini Nasıl Anlamalı?", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 1993), 29/1, 3-6
- Kitapçı Zekeriya. "İslami Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Maveraunnehir)" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1978), 17/5, 276-284
- Korkmaz, Sıddık. *İmam Maturidi ve Mezhep Eleştirileri*, İstanbul: İz yayıncılık, 2017

- Köprülü, Fuat. “Anadolu’da İslâmiyet: Türk istilasından sonra Anadolu tarih-i dînîsine bir nazar ve bu tarihin menbaları”, Darulfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 2/5 (1338/1922), 385-420
- Köprülü, Fuat. Babinger, Franz. *Anadolu’da İslamiyet*. çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: İnsan Yayınları, Eylül 1996
- Kutlu, Sönmez. *İmam Maturidi ve Maturidilik*. Ankara: Otto Yayınları. 2011.
- El-Maturidi, Ebu Mansur. *Kitabü’t-Tevhid*. Çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 12. Baskı, 2018.
- Nesefî, Ömer. “Kitabu’n Fi Mezahibi’l-Mutasavvıfa”, Çev. Süleyman Uludağ, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mayıs-Haziran 1979), 18/3, 167-173
- Olcaytu Turhan. *Dinimiz ne Emrediyor, Atatürk ne Yaptı?*. Ankara. 1998.
- Önal, Recep. “Maturidi’nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri”. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*. 8/3 (2013), 325-360.
- Öz, Mustafa. “Ebu’l-Hasen el-Eşari ve Eşari Mezhebinin Prensipleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mayıs-Haziran 1974), 13/3, 181-192
- Öz, Mustafa. “Ebu Mansur Maturidi Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1974), 13/5, 316-319
- Özcan, Hanefî. “Maturidi’ye göre Dünya’nın Yaratılış amacı”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 1993), 29/1, 17-21
- Özcan, Hanefî. Hanefî Özcan, “Maturidi’ye göre İman.-İslam-İhsan ve Küfür ilişkisi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1993), 29/3, 85-100
- Özen, Şükrü. “Maturidi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öztürk, Osman. “Müslüman Türklerde ilk tahsil”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Eylül-Ekim 1973), 12/5, 319-322
- Polat, Muhittin. *Konya Islah-ı Medaris-i İslamiyye Medresesi*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018
- Rudolph, Ulrich. *Maturidi ve Semerkant’ta Ehl-i Sünnet Kelamı*. Çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Lıtera Yayınları, 2. Baskı, 2017
- Şentürk, Lütfî. “İman ve Küfür”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1991), 27/4, 3-16
- Topaloğlu, Bekir. “İslam Anlayışı”, *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1983), 19/2, 28-38
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2017

- Topaloğlu, Bekir. *İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına göre Allah'ın Varlığı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Baskı, 2001
- Topaloğlu, Bekir. "Kitabü't-Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/117-119 İstanbul: TDV Yayınları, 2002
- Toprak, Hicret. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluşu", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14/51 (Mayıs-Ağustos 2017), 217-233
- Tülücü, Süleyman. "Celaledin es-Suyuti Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1994), 30/2, 3-18
- Uğur, Mücteba. *Hasan Basri Çantay*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3.Baskı, 1988
- Yakıt, İsmail. *Atatürk ve Din*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.1999.
- Yaltkaya, Mehmet Şerafettin. *Dini Makalelerim*. Ankara: İdeal Basım Evi, 1944.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Akıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/242-246. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yazıcı, Nesimi. Nesimi Yazıcı, "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1991), 27/4, 55-123
- Yeprem, M. Saim. "İslam'da İman ve Tarihi Üzerine", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Mart-Nisan 1972), 11/2, 87-91
- Yeprem, M. Saim. "İslam'da İman ve Tarihi Üzerine II" *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ocak- Şubat 1973), 12/1, 29-32
- Yörükan, Yusuf Ziya. *İslam Akaidine Dair Eski Metinler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat a.ş. 20-06.
- Yörük, İsmail. "Sistematik bir kelam problemi olarak İmanın artması ve eksilmesi meselesi", *Diyanet İlmi Dergisi*, (Nisan-Mayıs- Haziran 1993), 29/2, 49-58
- Yörükan, Yusuf Ziya. ""KITAB-Ü TEFSİR-İL ESMA-İ VES-SIFAT" HAKKINDA". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (Ocak, 1952). 1/1, 104-109.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *Müslümanlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.
- Yörükan, Yusuf Ziya. "Şehristani 16:Milel ve Nihal'de Mezhepler nasıl yazılmıştır?". *Darulfunun İlahiyat Mecmuası*, (Haziran, 1927), 2/5-6, 187-277.

Yurdagür, Metin. “Ebu Muin en-Nesefî Hayatı ve Eserleri” *Diyanet İlmi Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık 1985), 21/4, 27-43

Yurdaydın, Hüseyin. “Türkiye’nin Dini Tarihine Umumi bir Bakış”. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/6 (1961), 109-120.

Ez-Zahiri, Şeyh Muhsin-i Fani. Sebilürreşad Ceride-i İslamiyyesine. *Sebilürreşad(Sırat-ı Mustakim) mecmuası*. 21/546(1339), 207-210.

